

โครงการปลูกในตู้

โดย

Dr. M. C. M. J.

พิมพ์แจกเป็นมิตรพลี

ในงานทำบุญอายุครบห้ารอบ

๒๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๑๔

เมื่อก่อนที่อายุจะครบ ๖๓ ได้นี้ถือว่า
จะเขียนหนังสือขึ้นสักเล่มหนึ่ง เกี่ยวกับวงศ์ตระกูลของตนเอง เพื่อ
เอาไว้ให้ลูกหลานอ่าน จะไ้ทราบบว่าใครเป็นใครในวงศ์ตระกูล
ของตน จรรยาผู้ใหญ่ว่เ่่าถึงเรื่องคนในวงศ์ตระกูลให้ลูกหลาน
ฟังนั้นมักจะหยิบยกเอาส่วนที่ดี ที่น่าสรรเสริญของวงศ์ตระกูลมา
เล่า เพื่อให้ความคั่นนั้นเป็นเยี่ยงอย่างให้ถือปฏิบัติต่อไปในชีวิต

การเขียนหนังสือเช่นนั้นเป็นการกระทำที่ถูกต้องและมี
ประโยชน์ และหนังสือแบบนี้เห็นจะเรียกได้ว่าเป็นหนังสือเรื่อง
อภินิหารบรรพบุรุษ

แต่ถึงแม้ว่าความดีจะเป็นกำลังใจและเป็นเยี่ยงอย่างแก่
ผู้ที่ไ้ทราบบ ความผิดพลาด ความทุกข์ยาก ความผิดหวังและ
ความลำบากยากใจ ของบรรพบุรุษ ที่ไ้ทำมาแล้ว และมีมาแล้วใน
อดีตก็น่าจะเป็นบทเรียนของอนุชนในยุคต่อไป และมีประโยชน์ใน
อันที่ระลึกด้วยฟังเช่นเดียวกัน

ธรรมเนียมของโลกนั้น มักจะปกปิด ความผิดพลาด หรือ
ความตกต่ำของบรรพบุรุษมิให้อนุชนรุ่นหลังไ้ทราบบ ทำให้อนุชน
รุ่นหลังไ้รู้จักบรรพบุรุษของตนแต่เพียงครึ่งเดียว และการรู้จัก
คนครึ่งเดียวนั้นหมายความว่ารู้จักไม่ทั่วไม่จริง เมื่อเป็นบรรพบุรุษ

ของคนก็ยังไม่ควรระวังกันเช่นนั้น เพราะฉะนั้น ในการเขียน
หนังสือเรื่องนี้จะทำให้เขาไว้ว่าจะเขียนถึงปู่ย่าตายาย ตลอดจนพี่
ช้าน้ำอาและพ่อแม่ในทางทั้งใต้ทั้งเสีย ทั้งบวกและทั้งลบตามที่
บิดามารดาและญาติผู้ใหญ่เคยเล่าให้ฟัง

ตามธรรมเนียมฝรั่งนั้น หากมีคนในตระกูลที่มีประวัติ
ที่ไม่มงคลมากนักมักจะปกปิดไม่บอกให้ใครรู้เช่นเดียวกัน และคน
ในตระกูลที่ปกปิดไว้นี้ ภาษาอังกฤษเรียกว่า Skeleton in the
Cupboard แปลว่าโครงกระดูกในตู้

ถึงแม้ว่าหนังสือเล่มนี้จะเป็นการเล่าถึงเรื่อง ที่มีทั้งดีทั้ง
เสีย มิได้พรรณนาแต่ความไม่ดีหรือทางเสียแต่อย่างเดียว แต่ก็
เห็นว่า “โครงกระดูกในตู้” หลายโครงที่น่าจะนำออกมาออก
มาให้ลูกหลานได้รู้จักไว้ จึงขอเรียกชื่อหนังสือเล่มนี้ว่า

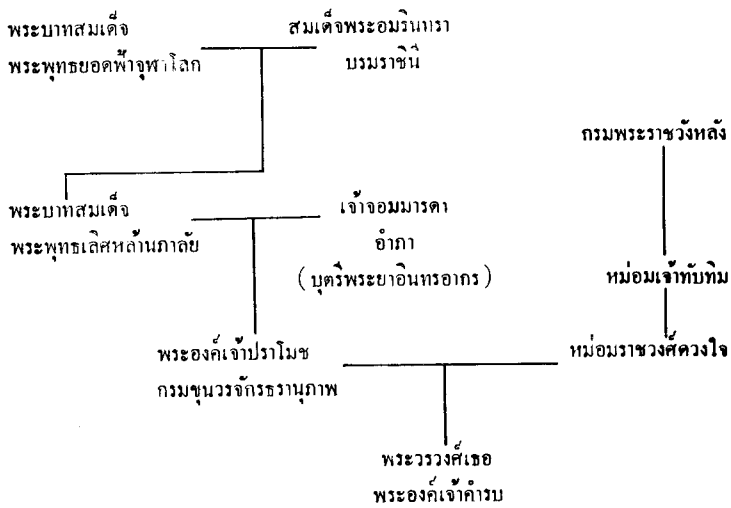
“โครงกระดูกในตู้”

อนึ่ง การเขียนหนังสือเรื่องนี้ได้เขียนเป็นทำนองให้ลูก
หลานฟัง จึงจะใช้สำนวนโวหารอย่างนั้น ไม่ได้ถือว่าเป็นหนังสือ
ประวัติศาสตร์ และเรื่องที่จะเล่านั้นก็ได้นิยมาจากปากผู้ใหญ่ทั้ง
สิ้น การบอกกาลเวลาโดยให้วันเดือนปีของเหตุการณ์ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น
จึงจะไม่ทำ และทำไม่ได้ เพราะผู้เขียนเรื่องนี้มีความจำเลวเป็น

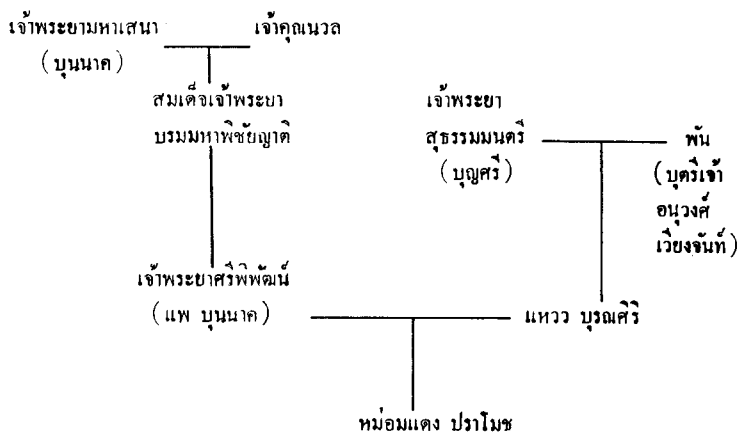
พิเศษในเรื่องวันที่และเดือนปี จึงจะไม่กล่าวถึงกาลเวลาอันแน่นอน
ในหนังสือเล่มนั้นนอกจากจะบังเอิญจำได้

ผู้เขียนเป็นบุตรพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าคำรบ และ
หม่อมแกง ปราโมช เพราะฉะนั้นเรื่องราวของบรรพบุรุษที่จะเขียน
ถึงก็จะต้องเป็นบรรพบุรุษของท่านสองท่านที่กล่าวถึงนี้ ก่อนที่จะ
ได้กล่าวถึงบรรพบุรุษก็ควรจะเรียงลำดับบรรพบุรุษให้คุ้นเสียก่อน
อย่างฝรั่งเรียกว่า Family Tree หรือที่ไทยคุ้นเคยจะเรียกว่า
สาแหรก แล้วจึงจะได้เล่าถึงเรื่องท่านเหล่านั้นต่อไป อนึ่ง ศัพท์
ปู่ ย่า ตา ยาย ทวด ตลอดจนลุง ป้า น้า อา และพ่อแม่ที่จะ
ได้ใช้ต่อไปนี้ ขอให้พึงเข้าใจว่าศัพท์นั้น ๆ ใช้กับผู้ที่มีศักดิ์กันยาก
ผู้เขียนเรื่องนี้อย่างนั้น ๆ ทั้งสิ้น ลูกหลานที่อ่านหนังสือเล่มนี้จะ
ต้องนับเอาเองว่า ท่านเหล่านั้นเป็นอะไรกับตน เช่นปู่ของผู้เขียน
ก็ต้องเป็นทวดของลูกผู้เขียนเป็นต้น

สหภาพรภักขังพ้อ

สาทรกข้างแม่

ผู้เขียนเคยคุยอย่าง กำเริบ กับบุตร หลาน อยู่บ่อย ๆ ว่า
ตนเองนั้นนับห้าที่จากตนเองถึงต้นสะพานพุทธฯ ฟากข้างนี้ และ
นับข้างแม่อีกห้าที่หรือห้าชั้วคนก็ถึงฟากข้างโน้น หรือฝั่งธนบุรีอัน
เป็นเคหาสนของสกุลขุนนาคมาแต่เดิม

แต่เมื่อได้มาเขียนสาแหรกข้างแม่เข้าแล้ว จึงได้รู้ว่า
นับจากตัว เองไป สี่ที่ถึงวัดศิริอามาศย์ ซึ่งเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี
(บุญศรี) ได้สร้างขึ้นไว้ และถ้านับไปทางแม่ของยายแล้ว อีก
ห้าที่ถึงเวียงจันทน์

ท่านทั้งหมกเหล่านี้มิได้เกิดจากเหล็กไหล หรือสืบ
สกุลจากเทวดานางฟ้าที่ไหนมา แต่เป็นมนุษย์ที่เกิด แก่ เจ็บ ตาย
และมีทุกข์มีสุข มีถูกมีผิด และมีชั่วมีดี เช่นเดียวกับมนุษย์ทั้ง
หลายนับตั้งแต่วันที่มนุษย์ได้อุบัติขึ้นมาในโลก

ต่อไปนี้จะได้กล่าวถึง ท่าน ทั้งหลายที่ปรากฏอยู่ในสา-
แหรกข้างพ่อก่อน

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก และพระบาท-
สมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น ทรงเป็นพระมหากษัตริส-
ราช มีพระราชประวัติปรากฏอยู่แล้วในประวัติศาสตร์ และมี
พระบรมราชกฤษฎีกาเป็นที่ยอมรับกันอยู่แล้ว จึงจะยกเว้น

เสียไม่กล่าวถึง และไม่บังอาจกล่าวถึง แต่กรรมสมเด็จพระ
อมรินทรามาตย์ หรือสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ตามที่ไ
ชานพระบรมนามาภิไธยในภายหลังนั้น น่าจะต้องกล่าวถึงไว้
บ้าง เพราะเจ้าคุณนวล พระชนิษฐภคินี ได้มาเกี่ยวข้องเป็น
บรรพบุรุษกันสกุลขุนนาคอันเป็นสกุลของแม่

พระนามเดิมของท่านคือ นาค ท่านได้ประสูติมาใน
ตระกูลคหบดีมอญ ซึ่งตั้งรกรากอยู่ที่บ้านอัมพวา ตำบลบางช้าง
จังหวัดสมุทรสงคราม และได้สมรสกับพระบาทสมเด็จพระพุทธร
ยเอกฟ้าฯ เมื่อยังทรงดำรงตำแหน่งเป็นหลวงยกกระบัตรเมือง
ราชบุรี สมัยก่อนกรุงเก่าแตก ท่านมีพระเชษฐาคนหนึ่ง ชื่อ
เจ้าคุณชูโต เป็นขันสกลชูโต และมีพระชนิษฐภคินีคือ เจ้าคุณ
นวล นอกจากนั้นยังมีพี่น้องร่วมครุภักดิ์อีกเจ็ดท่าน

เรื่องของเจ้าคุณชูโตนั้น ผู้ใหญ่เล่าให้ฟังว่า ท่านเป็นคน
รักชาติอย่างแรงกล้าและเป็นคนใจร้อน เมื่อเสียกรุงศรีอยุธยา
แล้วท่านก็มีความเคียดแค้นพม่าเป็นอย่างยิ่ง เพราะท่านมีเชื้อสาย
เป็นมอญ ซึ่งเกลียดพม่าอยู่เป็นทุนเดิมแล้วประการหนึ่ง และเมื่อ
ท่านได้เกิดในเมืองไทย ท่านก็มีความรักชาติบ้านเมืองไทยอันเป็น
ประเทศที่เกิดของท่าน เมื่อพม่าเข้ามามีกรุงศรีอยุธยาได้ ท่าน

ก็มีความเจ็บร้อนเป็นอย่างยิ่งทัตถมขึ้นไปอีก

เจ้าคุณชูโตท่านเป็นคนมีฝีมือ ชำนาญเพลงอาวุธและ
การสู้รบ เมื่อกรุงแตกลงไป ผู้ที่มีฝีมือทั่วเมืองไทยก็กระเจิกเป็น
ใจเดียวกันว่าจะกู้กรุงให้ไ้ และจะทำทดแทนพม่าซ้ำค้ำให้ไ้ ทุก
คนก็กระหาโอกาศที่จะทำการใหญ่นั้นให้สำเร็จงไ้

เมื่อหลวงยกกระบัตรเมืองราชบุรีทักสินใจที่จะเข้ามาทำ
ราชการกับพระเจ้ากรุงธนบุรีนั้น เจ้าคุณชูโตก็ลงเรือมาในเรือดำ
เกี่ยวกับหลวงยกกระบัตรผู้เป็นน้องเขยและน้องสาว คือสมเด็จพระ
อมรินทราบา การเดินทางจากเมืองสมุทรสงครามในสมัยนั้นต้อง
ลงเรือใช้ฝีพายพายเข้ามา ทางคลองสามสิบสองคก เพื่อมาออกแม่น้ำเจ้าพระยา
การเดินทางจึงต้องใช้เวลาหลายวัน และต้องจอด
เรือรอนแรมมาตามทาง ผู้ใหญ่เล่าว่าเมื่อเจ้าคุณชูโตลงเรือจาก
บางช้างนั้น ท่านเตรียมตัวพร้อมที่จะไปรบ มีแค่ข้าวตากใส่ได้
จากพุททิศาครมา และถือดาบสองมือโจนลงหัวเรือที่ใช้เป็นพาหนะ
ตลอดทางที่มาทำสงครามหรือรบอยู่หัวเรือ คอยเร่งฝีพายให้พาย
เร็ว ๆ จะไปรบไ้ไ้บ้านกูเมืองได้ทันการ ฝ่ายหลวงยกกระบัตร
และภรรยานั้นก็นั่งมาภายในกัณชาเรือเป็นปกติ ซึ่งเจ้าคุณชูโต
ท่านไม่พอใจนัก เพราะท่านคิดว่าน้องเขยของท่านเฉื่อยชา ไม่

ทะมิกทะแมงแซ่งขันสุมกับความคบขันของบ้านเมืองในขณะนั้น

เมื่อเดินทางมาได้วันหนึ่งหรือสองวัน เจ้าคุณชูโตท่าน
มองเข้าไปที่กลางลำเรือเห็นน้องเขย กับน้องสาว พุดจาเล่น หัวและ
หัวเราะกันอยู่ ท่านก็เกิดโมโห ท่อว่าทั้งน้องเขยและน้องสาวว่า
ไม่รู้รักกาละเทศะ บ้านเมืองเป็นกลียุค บ้านแตกสาแหรกขาด
ถึงบ้านฉะนี้แล้วยังมานั่งหยอกล้อกันอยู่ได้ คนเช่นนี้ไฉนจะไปได้
บ้านก็เมืองก็สำเร็จ

ฝ่ายหลวงยกกระบัตร์ก็ทอมว่า ระยะทางที่จะไปยังอยู่อีกไกลนัก คุณพี่จะไรร้อนไปทำไม คิดสงครามข้างหน้ายังมีอีกมาก เมื่อถึงเวลาที่จะไ้รบทัพจับศึกคงใจปรารภหนา ระหว่างนั้นยังไม่ถึงเวลาที่จะหาความสุขใจสบายกายไปก่อน จะได้มีกำลังไว้สู้ศึกเสียเหนือไว้ในกาลข้างหน้าไว้

เจ้าคุณชูโตไต่ถามถึงนั้นก็ “น้องหลุก” เกิดโทสะ
แรงกล้าร้องว่าคนอย่างนี้จะไปกู้บ้านกูเมืองก๊วยไคไคแล้ว เมื่อรัก
สุขรักสหายก็วิ่งไปก๊วยกันแต่สองคนผิวเมียเด็ก เราจะแยกทางไป
แต่ก๊ว จะไปแก้แค้นทดแทนข้าพมาฆ่าศึกให้ไ้ ว่าแล้วทวนก็
ร้องสั่งพี่พายให้หันหัวเรือเข้าไปที่คลองริมคลอง น้องเชยและน้อง
ตวจะขอโทษขอโทษพุดการจะขอโทษอย่างไรทวนก็ไม่ฟัง เมื่อทวน

แต่เห็นผีพายยังหันรีหันขวางอยู่ ไม่แน่ใจว่าจะออกเรือตามสั่งก็
หรือไม่ ท่านก็แวงทาบสองมือจะฟากพื้น พวกผีพายตกใจกลัว
ก็พุ่งหัวเรือเข้าไปที่ฝั่งคลอง เจ้าคุณชูโตก็เผ่นจากหัวเรือขึ้นฝั่งไป
แต่ตัว ถือทาบสองมือบุกเข้รกรเข้พงไปหมายจะไปรพบม่าให้ทัน
ใจ ภูมิประเทศแถบนั้นในสมัยนั้นยังเป็นรกเป็นพง มีเสือและสัตว์
ร้ายอาศัยอยู่มาก

จนบัดนี้ก็ยังไม่ไ้ศพเจ้าคุณชูโต

คงเหลือแต่บุตรหลานท่านสืบสกุลชูโตมาจนถึงทุกวันนี้
บรรดาท่านที่เป็นพระเชษฐภคินี หรือพระเชษฐาและ
พระอนุชา พระขนิษฐภคินี ของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีได้สืบ
สกุลต่าง ๆ กันลงมาจนถึงปัจจุบัน เรียกรวมกันว่าราชินิกุลบาง
ช้าง เพราะเป็นพระญาติกับพระบรมราชินีในรัชกาลที่ ๑ ราชินิกุล
บางช้าง นั้นยังคงตั้ง เคหสถานบ้านเรือนอยู่ ณ ตำบลบางช้างกึก
ต่อกันมาจนถึงปัจจุบัน

ครั้งหนึ่ง ผู้ว่าราชการจังหวัดสมุทรสงครามมีราชทิน
นามว่า “พระราชาณาภิรักษ์”

บ้านของหลวงยกกระบัตรราชบุรี อันเป็นที่พระราช-
สมณพของพระราชโอรสพระองค์หนึ่ง คือพระบาทสมเด็จพระพุทธ-

เลิกหลอกลวงกันนั้น ข้าพเจ้านั้นเป็นวัชชอ วัชชอมีพวันเทยาราม

เรื่องของเจ้าคุณชูโตนั้น ทำให้เห็น พระราชหฤทัยอัน
เยือกเย็น สุขุมของ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ฟ้าโลกไคซัค
เจน พระราชหฤทัยอันเยือกเย็นสุขุมนี้เรียกได้ว่าเป็นพระบารมี
ที่สำคัญที่สุด ทรงใช้พระบารมีนั้น ในการที่ฝึกคนมีชัยชนะทุก
ครั้ง และเมื่อทรงปราบคาบิเชกแล้วก็ยังทรงปราบอริราชศัตรูที่
รุกร้าเข้ามาในพระราชอาณาเขตถึงเก้าทางให้พ่ายแพ้กลับไป ไม่
กลับมารุกรานเมืองไทยอีก นิราศทำกินแก่งซึ่งทรงพระราชนิพนธ์
ระหว่างเสด็จพระราชดำเนินไป ทางไทรโยค เพื่อขจัดไล่กองทัพ ของ
พระเจ้ากรุงให้พินาศไปนั้นเป็นเอกสารพยานแห่งพระราชหฤทัยอัน
เยือกเย็น รอบคอบ และสุขุม มีแต่ความกล้าหาญมิได้มีความ
หวาดหว่นพรั่นพรึงแต่อย่างใดเลย

แต่สมเด็จพระอมรินทราบานัน ท่านเป็นภรรยาซึ่ง

ความหึงของท่านนั้น ได้ทำให้ พระบาทสมเด็จพระพุทธ-
ยอดฟ้าฯ เมื่อ ก่อน ปราบคาบิเชก ทรงมี ราชบริวาริกาน้อย ที่สุด
แตกต่างกว่าผู้มีบุญวาสนาอื่น ๆ ในสมัยนั้น พระราชโอรสธิดาที่
ประสูติ นอกเศวตฉัตร นั้น เป็น พระราชโอรสธิดาใน สมเด็จพระ-
อมรินทราบานัน ทุกพระองค์ ยกเว้นพระองค์เจ้าชายอล้าย ซึ่งเป็น

พระราชโอรสในเจ้าจอมมารคามีสวน

และเหตุที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าทรงพระโกรธใหญ่หลวงเป็นครั้งเดียวที่เสด็จสืบต่อมา ก็เนื่องมาจากความหึงของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี อีกเช่นเดียวกัน

เมื่อสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก ฯ ได้ไ้กรุงเวียงจันทน์ และเชิญพระแก้วมรกตมายังกรุงธนบุรีนั้นท่านไ้นางเซลดยชาวเวียงจันทน์ชื่อแวนมาเป็นอนุภรรยาคนหนึ่ง เป็นที่โปรดปรานมาก และแม้แต่เมื่อปราบดาภิเษกแล้วก็ยังโปรดปรานไ้ล้นชิตมากไปจนตลอดรัชกาล

เจ้าจอมแวนนี้ เจ้านายลูกเธอในรัชกาลที่ ๑ ทรงกล้วเกรงกันมากจนไ้คนามสมญาว่า “คุณเสือ”

เมื่อเจ้าจอมแวน มาอยู่ใน ตำแหน่งสมเด็จพระเจ้าพระยา ฯ แล้วท่านผู้หญิงก็หึงหวงมาก มีปากเสียงกับสมเด็จพระเจ้าพระยา ฯ ทั่วเรื่องคุณแวนนี้อยู่บ่อย ๆ

วันหนึ่งท่านผู้หญิงถือ คันส้อมไปยื่น คอยักอยู่ในที่มุกบนนอกชานเรือน พอคุณแวนเดินออกมาจากเรือนหลังใหญ่ อันเป็นที่อยู่ของสมเด็จพระเจ้าพระยา ฯ ท่านผู้หญิงก็เอาคันส้อมตีหัวคุณแวนถืองันว่า

“เจ้าคุณเจ้าชา คุณหญิงคันทิณี”

สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ก็โอรสยิ่งนัก คว้าใต้กายออกจาก
เรือนมาพันท่านผู้หญิง ฝ่ายท่านผู้หญิงก็วิ่งเข้าเรือนที่ท่านอยู่
แล้วปิดประตูลั่นคาลไว้ สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ก็เอากายพันประตูลั่น
โครม ๆ

ธรรมดาเรือนไทยนั้น หน้าต่างบานหนึ่งซึ่งอยู่ตรงประตู
ทางเข้าเรือนนั้น จะไม่ปิดลูกกรงไว้ เพื่อประโยชน์ในการที่ระหน
ไฟ หรือโรยผู้ร้ายที่เข้าปล้นบ้าน เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธช
เลิศหล้าฯ ซึ่งขณะนั้นทรงพระนามว่าฉิม ทรงเห็นเจ้าคุณพ่อ
และคุณแม่ทะเลาะกันใหญ่โตเช่นนั้น ก็รีบหาหีบไม้มาต่อที่ใต้
หน้าต่างที่ไม่ปิดลูกกรง แล้วรีบตัวคุณแม่ลงมาพาหลบหนีออก
จากบ้านไปอยู่ในพระราชวังของสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี ให้ซ่อน
ตัวอยู่ที่ตำหนักของ พระราชธิดาของท่านผู้ซึ่งมีพระนามว่าเจ้า
จอมฉิมใหญ่ในขณะนั้น เพราะเป็นเจ้าจอมในสมเด็จพระเจ้า
กรุงธนบุรี และเป็นเจ้าจอมมารดาของเจ้าฟ้าสุพันธุ์วงศ์ กรมขุน
กษัตริย์ราชสีห์ ที่คนสมัยนั้นเรียกกันว่า “เจ้าฟ้าเทมื่น” จะเป็น
ด้วยเหตุใดก็ไม่ปรากฏ

ถึงในบั้นต่อมา สมเด็จพระอมรินทราบฯ จะได้เสด็จกลับ

มาสู่ท่านเนี่ย แต่ก็มีได้ปรากฏว่าท่านได้คืนก๊กกับสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ
ผู้สามีกังเดิม ท่านคนต่างอยู่ต่างคนต่างเคารพในฐานะของกัน
และกัน และมีได้พุดจากกันอีกต่อไป

จนถึงเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ได้ปราบดา-
ภิเษก สถาปนาพระราชวงศ์ขึ้นใหม่ และทรงสร้างกรุงเทพ
พระมหานคร และพระบรมมหาราชวังขึ้น และได้ทรงสถาปนา
พระยศสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ขึ้นเป็นกรมสมเด็จพระอมรินทราบ-
รมราชินี ตำแหน่งพระอรรคมเหสี สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ก็มีได้
เคยเสด็จเข้ามาประทับในพระบรมมหาราชวังเลย แต่คงประทับ
อยู่ที่บ้านเดิมจนสวรรคต

ชะรอยจะทรงรับความจริงว่าพระราชสวามีซึ่งทรงปราบ-
ดาภิเษกแล้วนั้น จะต้องมิพระสนมกำนัลมากมาย ตามพระราชประ-
เพณีที่ถือกันอยู่ในขณะนั้น ที่เรียกกันว่าสี่สองท้องพระกำนัล จึง
ไม่ทรงชักชวนพระราชประเพณี แต่จะเข้ามาประทับในพระบรม-
มหาราชวังก็คงจะต้องประสพภาวะที่ยากพระเนตร ยากพระทัย จึง
สมควรที่จะประทับอยู่ ณ ที่เดิมเมื่อก่อนปราบดาภิเษกมากกว่า คง
เสด็จเข้ามาในพระบรมมหาราชวังเป็นครั้งคราวเพื่อทรงเยี่ยมพระ-
ราชโอรสธิดา และจะเสด็จกลับก่อน ประสูติรัชกาลที่ ๑ เมื่อ ตอน ย่ำค่ำทุก

ครึ่งไป

อนึ่ง น่าสังเกตว่า หลังจากพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าปราบคาภิเษกแล้ว สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีได้ทรงใช้ราชาศัพท์กับพระราชสวามีหรือกับพระราชโอรสธิดาเลย ทรงเรียกพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าว่า “เจ้าคุณ” เหมือนเดิมโปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ ตรีเศียรเรียกพระองค์ว่า “คุณแม่” มิให้เรียกด้วยพระยศอย่างอื่น และตรีเศียรเรียกสมเด็จพระเจ้าฟ้าพระราชโอรสธิดาว่า พ่อฉิม พ่อชัย แม่แจ่ม แม่เอียง และตรีเศียรด้วยภาษาสามัญเช่นคนธรรมดาสามัญสิ้นพระชนมายุ

ความเป็นตัวของตัวเอง ความมีเกียรติตามธรรมชาติ ซึ่งฝรั่งเรียกว่า Natural Dignity คุณเหมือนจะลงมาจากสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี มากอยู่

ก็เพราะ “มเหษัซึ่งเหมือนหนึ่งเสื้อ” ตามที่กวีได้แต่งไว้ก่อนนั้นแหละ ที่ราชินีกุลบุณนาคได้อยู่ติดชั้น

ราชินีกุลบุณนาคนั้น สืบสกุลลงมาจากเจ้าพระยามหาเสนา (บุณนาค) และเจ้าคุณนวล พระชนิษฐภคินีของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี

บุณนาคได้เป็นราชินีกุล และได้เป็นใหญ่เป็นโตกันมา

หลายยุคหลายสมัยก็เพราะหม่อมขุนนาได้เจ้าคุณนวลเป็นภรรยา
เหตุเกิดเมื่อครั้งกรุงธนบุรี เจ้าพระยาจักรีกลับจาก
ราชการสงคราม คุณหญิงนาคก็นั่งคอยรับเจ้าคุณอยู่บนเฉลียง
ใต้พาไลเรือนหลังใหญ่ หันหน้าไปทางบันไดขึ้นเรือน

คุณนวลน้องสาวคุณหญิงซึ่งกำลังเป็นสาวเต็มตัวคุ้มคุณ
ฉิม (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย) ซึ่งยังทรงพระเยาว์
เป็นเด็กเล็ก ไปนั่งคอยรับกลางนอกชาน ให้หลานชายนั่งบนคอก
หันหน้าออกทางบันไดเรือน และหันหลังให้คุณหญิงพี่สาว

เจ้าพระยาจักรีขึ้นจากเรือแล้วก็เดิน ตรง ขึ้น บันได บ้าน
เดินผ่านนอกชานมา พอถึงที่คุณนวลนั่งอยู่ก็หันตัวลงจับอะไรก็
ไม่รู้

คุณหญิงท่านว่า เจ้าคุณรับหม่อมน้องสาวฉิม
เจ้าคุณบอกว่าเปล่า ฉิมจับแก้มลูกฉิมต่างหาก
แก้มคุณฉิมกับนมคุณนวลนั้นอยู่ในระกำเดียวกัน และ
คุณนวลนั่งหันหลังให้คุณหญิงนาค เจ้าคุณท่านก็แก้ตัวหลุก
แต่อีกวันสองวันต่อมา คุณหญิงท่านก็ปรารภขึ้นว่า
หม่อมขุนนาคนสนิทของเจ้าคุณนั้นเป็นพ่อหม้ายอยู่ น่าจะ
ปลุกฝังเสียให้เป็นฝั่งฝ่า เขาก็เป็นคนมีตระกูล สืบเชื้อสายมา

แต่ขุนนางครึ่งกรุง ถ้ายกเม่นวอน้องสาวฉันให้เสียก็จะสมน้ำ
สมเน้อกัน จะไต่ฟ้างพาอาศัยกันต่อไป เจ้าคุณจะว่าอย่างไรคะ ?

ท่านเจ้าคุณท่านก็ไม่ว่า

ราชินีกลุณนาคก็อุบตักขึ้นแต่นั้นมา

เพลงแขกมอญบางช้างก็มีกำเนิดมาจากนั้น เพราะฝ่าย
หนึ่งเป็นแขก อีกฝ่ายหนึ่งเป็นมอญ

เรื่องของหม่อมมยุรนาจะไต่กล่าวถึงเมื่อ พุดถึงสาแหรก
ช้างแม่

ที่พุดถึงราชินีกลุณบางช้าง ในตอนต้นนี้ ก็เพราะ ราชินีกล
บางช้างนั้นเกี่ยวข้องอยู่ในวงศ์ตระกูลทั้งทางพ่อและทางแม่ คือ
ทางพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยผู้ซึ่งทรงเป็นพระบรม-
ราชชนกของกรมขุนวรจักรธรานุภาพ ต้นสกุลปราโมช และทาง
สกุลมยุรนา ซึ่งเป็นสกุลของแม่

สำหรับปฐมวงศ์ของพระราชมวงศ์จักรีนั้น ได้มีผู้เขียน
ล่ำกยไว้แล้วมาก ลูกหลานคนใดสนใจก็อาหาอ่านไต่เอง แต่
สำหรับลูกหลานที่ออกจะขี้ขลาดอ่อน ไม่มีปัญญาจะหาอ่านนั้น
ขอคัดจากหนังสือ ราชินีกลุณ บางช้าง ซึ่งพิมพ์แจกเมื่องานฉลอง
พระราชมณเฑียร ๒๐๐ ปี ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศ-

หลานภักดิ์มาใส่ไว้ในที่นี้ เพราะเห็นว่ากะเทยศักดิ์ที่สุด

“แรกเริ่มเดิมที ท่าน (พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ) เกิดมาในตระกูลขุนนางในกรุงศรีอยุธยา ตระกูลของท่านเป็นตระกูลขุนนางสืบต่อกันมาหลายชั่วอายุคน นับแต่เจ้าพระยาโกศก้านแก้ว นักรบและนักการทูตผู้มีชื่อเสียงในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เจ้าพระยาโกศก้านแก้วเป็นบุตรเจ้าแม่วัคกุสิต ซึ่งเป็นพระนมของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช เจ้าแม่วัคกุสิตมีศักดิ์เป็นหม่อมเจ้าในราชวงศ์พระมหาธรรมราชา ซึ่งสืบเชื้อสายมาแต่ราชวงศ์พระร่วงกรุงสุโขทัย เจ้าพระยาโกศก้านแก้วมีบุตรคนหนึ่งชื่อขุนทอง ได้เป็นพระยารวรวงศาธิราช พระยารวรวงศาธิราช (ขุนทอง) มีบุตรคนหนึ่งชื่อทองคำ ได้เป็นพระยาราชนิกุล พระยาราชนิกุล (ทองคำ) มีบุตรชายชื่อทองคำ ได้เป็นพระอภัยมณีสุนทร เสมียนตราในกรมมหาดไทย พระอภัยมณีสุนทร (ทองคำ) มีบุตรชายคนหนึ่งชื่อทองคำ ได้เป็นหลวงยกกระบัตร หลวงยกกระบัตร (ทองคำ) ได้แต่งงานกับนางสาวนาค ธิดาเศรษฐีชาวบางช้าง เมืองสมุทรสงคราม”

ข้อมูลเหล่านี้ผู้ใหญ่อยกเล่าให้ฟังเมื่อสมัยผู้เขียนเรื่องนี้ยังเป็นเด็ก ๆ ไม่เคยทราบว่า มีท้าวเป็นลายลักษณ์อักษร

ต่อมาเมื่อหลายสิบปีมาแล้วไม้งาน พิมพ์ หนังสือ ขึ้น เล่ม หนังสือ
“อภินิหารบรรพบุรุษ” ต้นฉบับนี้เป็นสมุดข่อยเก่าแก่ เป็น
กรรมสิทธิ์ของหม่อมเจ้าปิยะภักดีนารถ และหนังสือที่พิมพ์ขึ้น
นั้นก็แจกในงานพระราชทานเพลิงศพของท่าน ครึ่งนเจ้านาย
ก๊วกรีนมากกว่าเจ้าภาพผู้พิมพ์หนังสือนั้นจนมิได้ปรึกษาหารือ คน
ทั่วไปที่ได้อ่านหนังสือเล่มนี้ระลึกว่าเป็นการโอ้อวด

อย่างไรก็ตาม ทางบิดาของโกศาปาน หรือสามีของ
เจ้าแม่วัทสุจินต์ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเคยรับ
สั่งแก่ เซอร์ ฌอนโบวริง ทูตอังกฤษว่าสืบเชื้อสายมาจากขุนนาง
มอญผู้ถวายตัวเป็นข้าพระเนศวรเป็นเจ้า เมื่อครั้งยังประทับอยู่ใน
ประเทศพม่า และโดยเสด็จเข้ามาตั้งรกรากในเมืองไทย เพื่อ
รับราชการสนองพระเดชพระคุณต่อมา ขึ้นเป็นข้าที่นำภูมิจึง
กว่าเรื่องอื่นใดทั้งสิ้น เพียงแต่รู้ว่าบรรพบุรุษของคนเคยเป็นข้า
พระเนศวร ได้เคยไปราชการสงครามสนองพระเดชพระคุณก็
พอแล้วสำหรับอัตตา (Ego) ของผู้เขียนเรื่องนี้ และทำให้รู้สึก
ว่ามีเอกลักษณ์ (Identity) เป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับคนไทยอีก
หลายล้านคนซึ่งจะต้องมีบรรพบุรุษเป็นข้าพระเนศวรเคย รับราช-
การสงครามสนองพระเดชพระคุณมาด้วยกัน

ท่านก็เป็นเกียรติอันสูงสุดที่คนไทยจะพึงมีไว้แล้ว
เรื่องพระร่วงพระลืออะไรนั่นก็อย่างนั้น ๆ

คราวนี้จะไต่กล่าวถึงเจ้าจอมมารดาอำภาในรัชกาลที่ ๒
ซึ่งเป็นเจ้าจอมมารดาของกรมขุนวรจักรธรานุภาพ ผู้ซึ่งเป็นต้น
ราชสกุลปราโมช

ต้นสกุลของท่านเป็นจีนชกเกี้ยนชื่อไคไม่ปรากฏ ทราบ
แต่ว่าเป็นคนแซ่หลิม จีนแซ่หลิมคนนี้ไคอพยพเข้ามาตั้งรกราก
ทำมาหากินในเมืองไทยตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี คน
แซ่หลิมนี้มีบุตรชายลงเรือสำเภามาค้าขายสองคน ซึ่งมาค้าขายเป็น
ไทยว่าเวีกคนหนึ่งและอินคนหนึ่ง นายเวีกและนายอินนั้นจะมีชื่อ
จีนว่าอย่างไรไม่ปรากฏ แต่ชื่อที่ทราบนั้นน่าจะเป็นสำเนียงไทยที่
เรียกชื่อจีน ก็เช่นนายอินฝาแฝดไทยที่ไปมีชื่อเสียงอยู่ในสหรัฐ-
อเมริกาเมื่อร้อยกว่าปีมาแล้วนั้นก็เป็นลูกจีนชื่อ เฮ้ง

เมื่อกรุงศรีอยุธยาเสียแก่พม่าข้าศึก และสมเด็จพระ-
เจ้ากรุงธนบุรีได้ทรงพระนครขึ้นที่กรุงธนบุรีแล้ว นายเวีกได้ถวาย
ตัวเข้าทำราชการ เพราะคงจะเห็นเป็นโอกาสดี ก็ด้วยสมเด็จพระ-
เจ้ากรุงธนบุรีทรงมีทหารจีนและชาวจีนเข้ารับราชการอยู่ด้วยมาก
นายเวีกได้รับราชการเป็นที่พอพระราชหฤทัย จึงโปรดเกล้า ฯ

พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นขุนทองสืออักษร ตำแหน่งเสมียน
กรมท่าซ้าย เพราะกรมท่าซ้ายนั้นเป็นกรมที่ติดต่อกับทางฝ่ายจีน
ในทางพระราชไมตรีและทางค้าขาย ส่วนกรมท่าขวานั้นติดต่อกับ
ทางฝ่ายแขกและฝรั่ง เมื่อปลายแผ่นดินสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
นั้น โปรกเกล้าฯ ให้ส่งคณะทูตไทยออกไปเจริญทางพระราชไมตรี
กับพระเจ้ากรุงปักกิ่ง ในขณะนั้นมีหลวงนายฤทธิ ผู้ซึ่งเป็น
หลานชายสมเด็จพระเจ้าพระยามหากษัตริย์ศึกเป็นอุปทูต และขุน
ทองสือ (เว็ก) เป็นล่ามเงินไปในคณะทูต เมื่อพระบาทสมเด็จพระ
พุทธยอดฟ้าฯ ปรายบาภิเษกเสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติ
แล้ว คณะทูตจึงได้กลับมาถึงเมืองไทย โปรกเกล้าฯ ให้แต่งตั้ง
เรือพระที่นั่งออกไปรับเข้ามาจากเมืองสมุทรปราการ หลวงนาย
ฤทธิ อุปทูต และกรมพระราชวังหลังเป็นพระราชบุตรสมเด็จ
เจ้าฟ้าพันเอกพระองค์ใหญ่ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระยาเทพ
สุขาวดี คณะทูตนั้นจึงมีบรรพบุรุษของผู้เขียนร่วมอยู่ด้วยถึงสอง
คน เมื่อกลับมาถึงกรุงเทพฯ ใต้โปรงเกล้าฯ สถาปนาพระยศ
หลวงนายฤทธิขึ้นเป็น สมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวง
นรินทรนเรศ แต่ราษฎรทั่วไปเรียกกันว่า “เจ้าปักกิ่ง” ส่วน
ขุนทองสือ (เว็ก) นั้น โปรกเกล้าฯ ให้รับราชการในกรมท่าซ้าย

ต่อไป ท่านให้ข้าราชการมาช่วยความสามารถ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ มีพระราชประสงค์ จะให้ข้าราชการ มีตำแหน่งใหญ่โตต่อไป จึงโปรดเกล้าฯ ให้คัดเขียนเสีย ไว้ผมอย่างไทย แล้วทรงพระกรุณาฯ ชุบเลี้ยงเป็นบรมราชาภิเษก ขึ้นไปตามลำดับจนได้เป็นพระยาไกรโกษา ท่านหนึ่งเสนาบดีที่ศุภคัมภีร์ในพระราชวังบวร ซึ่งมีอยู่สี่ตำแหน่งคือ พระยาบวรเจษฎ์บวร พระยาภักดี ไหม พระยาจำแลนยากร และพระยาไกรโกษา ความผูกพันของตระกูลไกรฤกษ์ ตระกูลปราโมช และตระกูลอื่น ๆ ซึ่งสืบเนื่องมาจากคนเชื้อหลิมกับ ทางพระราชวังบวร เริ่มต้นมาตั้งแต่บัดนั้น และยังมีที่จะกล่าวถึงต่อไปอีก

พระยาไกรโกษา (เวก) เป็นต้นตระกูลไกรฤกษ์ในปัจุบัน ท่านมีศักดิ์เป็นลุงของเจ้าจอมมารดาอำภา บวรดาคนในสกุลไกรฤกษ์ จึงเป็นญาติใกล้ชิด อย่างที่โบราณเรียกว่า “มาตาเถรเดียวกัน” กับคนในสกุลปราโมช เป็นคนเชื้อหลิมด้วยกัน ผู้เขียนเรื่องนี้เรียกคุณหญิงกุญแจ มาลากุล ผู้ซึ่งเกิดมาในตระกูลไกรฤกษ์ว่า เจ๊กลอดมา และท่านก็เรียกผู้เขียนว่า กลอดมาเช่นเดียวกัน ลูกหลานต่อไป ใครจะนับญาติกับคนในตระกูลไกรฤกษ์ ว่าเชื้อว่าเจ๊ หรือว่าดี ว่าม่วย ว่าเนี้ยว อย่างไรก็ตาม

โง่เด็ก

นายอินผู้เป็นน้องชายพระยาไกรโกษานี้ปรากฏว่ามีได้
เข้ารับราชการ แต่ได้ค้าขายต่อมารจนร่ำรวยเป็นเศรษฐี ชาว
บ้านทั่วไปเรียกท่านว่า “เจ้าสัวเตากระทะ” มีบางท่านสันนิษฐาน
ว่าท่านทำกระทะขาย และบ้านของท่านอยู่ที่ตรอกโรงกระทะ คู่กับ
ตรอกพระยาไกรในลำเพ็ญทุกวันนี้ ซึ่งก็น่าฟังอยู่ แต่ทางญาติ
ผู้ใหญ่ของผู้เขียน คือหม่อมเจ้าในกรมขุนวรจักร ๑ หลายองค์
ท่านเล่าให้ฟังว่า นายอินนั้นค้าสำเภาไปเมืองจีนจนร่ำรวยเป็น
เศรษฐี ที่บ้านนั้นตั้งเตาเผาถ้วยชามกระทะเลียงผู้คนเป็นทิวแถว เพราะ
ต้องเลียงพวกกลาสีลูกเรือและกลีขันธ์ของ จึงมีชื่อเรียกว่า “เจ้า-
สัวเตากระทะ” และเมื่อท่านค้าสำเภา ท่านก็ต้องตั้งบ้านซึ่งเป็น
สำนักงานค้าอยู่ริมแม่น้ำเป็นธรรมดา บ้านของท่านนั้นจึงตั้งอยู่
ริมแม่น้ำ ในที่ซึ่งเป็นธนาคารไทยพาณิชย์ ข้างกรมเจ้าท่าใน
ปัจจุบัน

อย่างไรก็ตาม บ้านเดิมของนายเวกและนายอินพี่น้องนี้
เมื่อสมัยกรุงธนบุรี ตั้งอยู่ใน หมู่บ้าน คนจีน ซึ่งอยู่ทางฝั่งพระนคร
อินเป็นที่ตั้งของพระบรมมหาราชวังปัจจุบัน เมื่อสร้างกรุงรัตน-
โกสินทร์ โปรดเกล้าฯ ให้ย้ายชาวจีนไปยังบ้านเรือนอยู่ ณ ที่

ส่วนทั้งแก่คลองไต้หวันสามปลั้มไปจนถึงคลองเหนือหัวสำเพ็ง ทั้ง
สองฝั่งจึงย้ายบ้านคามไปแต่ครั้งนั้น

นายอินนั้นเมื่อค้าขาย ร่ำรวยขึ้นมาก็ได้มีพระราชนาน
บรรดาศักดิ์เป็นพระอินทรากรในรัชกาลที่ ๒ และได้เลื่อนบรรดา
ศักดิ์เป็นพระยาอินทรากรในรัชกาลที่ ๓ สังกัศกรมทำซ้าย เหตุ
ที่มีความดีความชอบให้เลื่อนบรรดาศักดิ์นั้นมิอยู่ถึงต่อไปนี้

พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น เมื่อได้เสวย
ราชย์แล้วก็ให้ทรงพัฒนาเศรษฐกิจและการคลังของประเทศ จน
กลับพ้นพุ่มเงื้อมเงาได้กับเมื่อครั้งบ้านเมืองนี้ คือในสมัยกรุงศรี
อยุธยาเมื่อลูกค้าวาณิชมาค้าขายเป็นจำนวนมาก และมีเรือ
สินค้าไทย เคน ออกไป ค้าขาย ติดต่อกับต่าง ประเทศ มาก ที่ สุก
นายอินพ่อค้าเป็นกำลังสำคัญในการค้าขายกับต่างประเทศ จึง
โปรดเกล้าฯ ให้ มีบรรดาศักดิ์เป็นพระอินทรากรมาตั้งแต่รัชกาล
ที่ ๒ และในรัชกาลนั้น พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว
เมื่อยังดำรงพระยศ เป็นพระเจ้าลูกเธอ ก็ให้ทรง ค้าสำเภา เช่นเดียวกับ
กัน พระอินทรากรก็ให้ใกล้ชิดเป็นข้าหลวงเดิมมาตั้งแต่สมัยนั้น
แต่พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ทรงพระปรีชาญาณ
อันแหลมหลัก ทรงเห็นว่า การพัฒนาในทางวัตถุต้องยังเกี่ยว

ยอมอะไรไปประโยชน์ จึงได้ทรงพัฒนาประเทศในทางธรรมอีกด้วย
ในการนี้ ได้ทรงบูรณะพระอารามต่าง ๆ ทั้งในกรุงและนอกกรุง ได้
ทรงสร้าง พระอาราม ขึ้นใหม่ และได้ ทรงทำนุบำรุง พระศาสนาใน
ทางอื่น ๆ อีกเป็นอเนกประการ ใช้จ่ายพระราชทรัพย์ไปเป็นอัน
มาก

วัตถุกัมภีรมนั้นชักกันมาแต่ไหนแต่ไรแล้ว เมื่อได้
อย่างหนึ่งก็มักจะเสียอีกอย่างหนึ่ง พระราชทรัพย์ที่จ่ายออกไปเพื่อ
ทำนุบำรุง พระศาสนา นั้น ถ้าจะเรียกเป็น ภาษาอังกฤษ ก็เห็นจะต้อง
เรียกว่าเป็น Non-productive Expenditure คือรายจ่ายที่ไม่เกิด
ผลในทางวัตถุ ถึงแม้ว่าจะเกิดผลอย่างอื่นในทางคุณค่าทางใจ
ต่อมามีราชการสงครามทางก้านฉนวนเขมรติดพันอยู่ มีความจำ
เป็นที่จะต้องจ่ายพระราชทรัพย์ ในการป้องกันประเทศมาก แต่ก็ไม่
ปรากฏว่าภาษีอากรเก็บได้น้อย เงินไม่เข้าท้องพระคลัง จึงให้
ลำบาทพระราชหฤทัย ในการ บริหารราชการ ผลได้อันเป็นอันมาก
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงมีพระราชดำริสั่งให้ พระ
อินทรากรเข้ามาปรึกษาราชการว่า จะทำอย่างไร ที่จะเก็บรายนั้น
ได้ พระอินทรากรก็กราบบังคมทูลให้เบ็ดเตล็ด มีไว้ คือตั้งโรง
บ่อนเบี้ยและโรงหวย ให้มีนายราชการดูรักษาไว้ พระบาท

สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ ก็ทรงเห็นชอบด้วยและมีพระราชดำรัสสั่ง
ให้มิโรงย่อนเบี้ยและโรงหอยขึ้น ภาวะเงินซากเกลื่อนในท้องพระ
คลังนั้นก็แก้ไขได้สำเร็จ พระอินทรอากรก็ไต่เลื่อนขึ้นเป็นพระยา
อินทรอากร และเนื่องด้วยทรงไว้รางวัลพระราชหฤทัยในพระยา
อินทรอากร จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้เป็นนายอากรย่อนเบี้ยขึ้นเป็น
คนแรก เพื่อกิจระบยให้ได้ประโยชน์แก่ทางราชการมากที่สุด

สำหรับตำแหน่งนายอากรโรงหอยนั้นพระยาอินทรอากร
ได้กราบบังคมทูลให้ตั้งพ่อค้าจีนอีกคนหนึ่ง เป็นจีนชกเกียน แซ่
เคียวกันคือแซ่หลิมและเป็นญาติกัน มาสำเภาเที่ยวกันจากเมืองจีน
ให้เป็นขุนพัฒนอากร เรียกว่าขุนพัฒน์ตำแหน่งนายอากรโรง
หอย ท่านผู้นี้มีบุตรชื่อฉำไ้ภรรยาชื่ออ้อม เป็นบิดาของพระยา
พหลพลพยุหเสนา (กิม) ต้นตระกูลพหลโยธิน ผู้เป็นบิดาของ
พระยาพหลโยธิน (นย) และพระยาพหลพลพยุหเสนา (พจน์)
พระยาพหลฯ (กิม) นั้น เนื่องจากความสัมพันธ์ของวงศ์ตระกูลนี้
กับทางฝ่ายพระราชวังบวรฯ ดังที่ไ้กล่าวถึงมาแล้วได้ถวายตัวเป็น
จิวในกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ แต่เมื่อยังเป็นเด็กเล็ก เล่า
กันว่าท่านแสงไ้ได้นัก เมื่อเติบโตขึ้นจึงได้เข้าฝึกหัดทหารแบบ
ฝรั่งในกรมพระราชวังบวรฯ และเมื่อสิ้นกรมพระราชวังบวรวิชัย-

ชาญแล้ว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนนายร้อยทหารบกขึ้น ท่านก็ได้เป็นผู้บังคับการ นักเรียนนายร้อยสมัยนั้นมีพลเอก เจ้าพระยาพิชัยเนทรโยธิน (อ๋ม) หม่อมเจ้าศรีใส หัตถินทร พระยาพหลโยธิน (นบ พหลโยธิน) และพระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าคำรบ หม่อมเจ้าศรีใส พระยาพหลฯ (นบ) และพระองค์เจ้าคำรบนั้นเป็นเพื่อนน้ำสยดกัน และได้เป็นที่สนิทซึกซอบอยู่ประจวบการเกิดกบฏกันมาจนสิ้นชีวิตทั้งสามท่าน

สกุลพหลโยธินนั้น เจ้านายทางวังกรมขุนวรจักรถือว่า เป็นพระญาติ เรียก “พระญาติข้างสระแก” ผู้เขียนเรื่องนึ่งเอง เรียกคุณไปล์พหลโยธิน น้องสาวเจ้าคุณพหล (นบ) ว่าคุณอา ตลอดจน เรียกคุณหญิงน้อม ศรีธรรมมาธิเบศร์และคุณแนบ พหลโยธินบุตรของท่านว่าพี่ ฉะนั้นบรรดาบุตรหลานเจ้าพระยาศรีธรรมมาธิเบศร์ และ คุณหญิง น้อม จึง นับว่า อยู่ใน เครือ ญาติ ทั้งสิ้น ควรที่บุตรหลานที่ได้อ่านหนังสือนี้จะไ้ทราบไว้

พระบาอินทรธำมรงค์ มีบุตร ชาย และ หญิง รวม ๗ คนคือ
๑. นายแสง ๒. นายมิน ๓. เจ้าจอมมารดาอำภาในรัชการที่ ๒
๔. บุตรีชื่อไม้เทศ ๕. เถาว์ลย์ เป็นภรรยาเจ้าพระยาภูธราภัย

๖. บุตรช็อกกลีบ และ ๗. นายมัยหรือนายนัย

นายมัยหรือนายนัย คน สุกทนต์ นม บุตร ช่อ นายลอย รัช
ราชการในกรมช่างทองหลวง และต่อมาได้รับพระราชทาน
บรรดาศักดิ์เป็นพระนรินทรภรณ์ ใช้นามสกุลว่า นิยะวานนท์
พระนรินทรภรณ์เป็นบิดาของเจ้าจอมมารคาเลือน ในรัชกาลที่ ๕
ประสูติพระราชโอรสธิดาสองพระองค์ คือ ๑. พระองค์เจ้าหญิง
ละวากวรองค์ สิ้นพระชนม์เสียตั้งแต่พระชนม์ได้ ๑ ปี และ
๒. พระองค์เจ้าชายอูรพงษ์รัชสมโภช ซึ่งทรงเป็นที่สนิทเสน่หา
ของสมเด็จพระบรมชนกนาถยิ่งนัก จนถึงกับทรงมอบหมายให้ยัง-
คัยบัญชาราชการกรมมหาดเล็กตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์มีพระชันษา
เพียง ๑๖ ปี พระองค์เจ้าอูรพงษ์ฯ สิ้นพระชนม์เมื่อพระชันษา
เพียง ๑๗ ปี แต่เจ้าจอมมารคาเลือน ผู้มีศักดิ์เป็นอาของผู้เขียน
เรื่องนี้มีอายุยืนต่อมา ถึงอนิจกรรมเมื่ออายุ ๗๐ กว่า

เจ้าจอมมารคาอำภ บุตรพระยาอินทราภรณ์ ญาติ
ผู้ใหญ่เล่าให้ฟังว่าท่านเกิดที่เมืองจีน มีมารดาเป็นจีน เพราะ
เป็นธรรมเนียมของผู้ชายจีนที่อพยพมาเมืองไทยนั้นจะต้องมีภรรยา
ไว้ที่เมืองจีนคนหนึ่งอยู่ในตำแหน่งภรรยาหลวง เมื่อพระยาอินท-
ราภรณ์เติบโตเป็นหนุ่มก็กลับไปแต่งงาน กับภรรยาจีนที่บ้านเดิมตาม

กรรมเนียม เมื่อเจ้าจอมมารคาอำภาเกิดแล้วก็ได้มักทำให้เด็ก
ตามกรรมเนียมจีนสมัยนั้น เมื่อมีอายุประมาณได้ ๘ ขวบบิดาจึง
ได้พาเข้ามาเมืองไทย และเมื่อถึงเมืองไทยแล้วจึงได้แก่เท้าออกและ
อบรมเลี้ยงดูอย่างกุลสตรีไทยต่อมา

เมื่อท่านอายุได้ ๕ หรือ ๑๐ ขวบ บิดาได้นำท่านเข้า
ถวายตัวเป็นละครรุ่นเล็กในรัชกาลที่ ๑ ท่านได้หัดรำละครไ้
งงาม เริ่มแสดงละครในเป็นต้นนางกาญจนาในละครเรื่อง
อิเหนา จึงมีชื่อเรียกว่าอำภากาญจนา และมีชื่อนี้ติดอยู่ใน
ทำเนียบครูโขนละครจนถึงทุกวันนี้ เพราะต่อมาท่านได้เป็นครู
ละครของหลวง และได้หัดละครเป็นส่วนตัวของท่านชั้นอีกโรงหนึ่ง
ซึ่งจะได้กล่าวถึงต่อไป

“สายหุบผกูปจับ
เจ้ามสินพมคัก
คนทงวังเขาซังเจ้านัก
แต่พริกเจ้าคนเคียว”

คำกาพย์นี้ในปัจจุบันเชื่อกันว่าเป็น พระนิพนธ์ของเจ้า
ฟ้ากุ้งแห่งกรุงศรีอยุธยา แต่คนในสกุลปราโมชแต่ก่อนยืนยันว่า
เป็นพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ๑ พระ-

ราชทานให้แก่เจ้าจอมมารคำอำภา ความจริง พระนิพนธ์ของ
เจ้าฟ้ากุ้งและพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภา
โดยเฉพาะที่เป็นกาพย์เห่เรือ่นั้นประปรายอยู่มาก เช่นกาพย์เห่เรือ
ชมเครื่องเสวยแต่ก่อนนั้นก็มักนัยว่าเป็น พระนิพนธ์เจ้าฟ้ากุ้ง เพิ่งมา
ทราบกันว่าเป็นพระราชนิพนธ์พระพุทธเลิศหล้านภา ในภายหลัง

กาพย์ข้างต้นนั้นถ้าถือว่าเป็นพระราชนิพนธ์ พระราชทาน
ให้แก่เจ้าจอมมารคำอำภา ก็ควรจะเข้าใจมากกว่า

“สายหยกผูกขี้เงิน” นั้นตรง เพราะเจ้าจอมมารคา
อำภาเป็นเงิน

“เจ้ามลิพมคึก” ก็ตรงอีก เพราะเจ้าจอมมารคา
อำภาเป็นลูกเจ้าสัวเตากระทุ้งร่ำรวยมาก และพระบาทสมเด็จพระ
พุทธเลิศหล้านภาทรงมีพระราชศรัทธาเป็นล้นพ้น

“คนท่งวงเขาซังเจ้านัก” นั้นก็น่าจะตรง เพราะความ
เป็นเจ้าจอมที่โพรนปราน ความมีทรัพย์สิน และความเห็นใจเป็น
เงินน่าจะทำให้คนท่งวงอิริยาบถและเกลี้ยกล่อมได้มาก

“แต่พริกเจ้าคนเตียว” นั้นตรงที่เตียว เพราะใน
บรรดาเจ้าจอมมารคาในรัชกาลที่ ๒ นั้น ปรากฏว่าเจ้าจอมมารคา
อำภาประสูติพระราชโอรสได้ถึง ๖ พระองค์ มากกว่าเจ้าจอม-

มารดาใด ๆ ทั้งหมด ถ้ามิใช่เพราะ “แต่พี่รักเจ้าคนเดียว”
แล้วก็คงจะไม่มีความประสงค์เพียงนั้น

พระราชโอรสธิดาในรัชกาลที่ ๒ ประสูติแต่เจ้าจอม-
มารดาอำภานันมีพระนามทั้งต่อไปนี้

๑. พระองค์เจ้าชายกษัตริย์ ทรงกรมเป็นกรมหมื่น-
ภูบาลบริรักษ์ ในรัชกาลที่ ๔ ใ้ว่ากรมพระอดิสุตม์ สิ้นพระ-
ชนม์ในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๑๕ พระชันษา ๖๐ ปี เป็นต้น
ราชสกุล กษัตริย์

๒. พระองค์เจ้าชายปราโมช ทรงกรมเป็นกรมหมื่น
วรจักรธรรมาภในรัชกาลที่ ๔ เลื่อนกรมเป็นกรมขุนในรัชกาล
ที่ ๕ ใ้ทรงกำกับกรมพระนครบาลหรือกรมเมืองในรัชกาลที่ ๔
และทรงใ้ว่ากรมหม่อ กรมช่างเคลิ้อย กรมช่างหุงกระเจก กรม
ญวนหก ใ้ชำระความรั้ง และใ้ว่ากรมท่า สิ้นพระชนม์ใน
ปีเดียวกันกับกรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ ในรัชกาลที่ ๕ พ.ศ. ๒๔๑๕
พระชันษา ๕๗ ปี เป็นต้นราชสกุล ปราโมช

๓. พระองค์เจ้าชายเกยุร สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔
ไม่มีโอรสธิดา

๔. พระองค์เจ้าหญิงกัญญา สิ้นพระชนม์ในรัชกาล

๕. พระองค์เจ้าหญิงกัลยาณี สิ้นพระชนม์ในรัชกาล

๖. พระองค์เจ้าหญิงกนิษฐนัยนาวิ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๔ เป็นพระราชธิดาองค์สุดท้ายของ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เจ้าจอมมารดาอำภานัน ผู้ใหญ่ที่เคยรู้จัก ท่านเล่าให้ฟังว่าท่านเป็นคนเจ้าระเบียบเรียบร้อย การแต่งกายของท่านนั้นแต่งแบบนางในตลอดมาจนสิ้นชีวิต คือนุ่งผ้าจีบและห่มสไบสีตามวันตลอดมา แม้แต่เมื่อชาววังจะนุ่งโจงเป็นสมัยนิยมขึ้นมามีใครได้นุ่งตาม ขณะเดียวกันท่านก็มีใครได้ลิ้มภาษาจีนอันเป็นภาษาเดิมของท่าน หากมีญาติพี่น้องที่เป็นจีนเข้าไปพบปะท่านก็พูดภาษาจีนด้วย นอกจากนั้น ก็ยัง ได้ สอน ภาษา จีน ให้ เจ้านาย ผู้หญิง ใน กรม ขุนวรจักร ๗ ซึ่งเป็นหลานย่าของท่านและได้เคยเข้าไปอยู่กับท่านในวังให้พูดภาษาจีนให้หลายองค์ ครั้งหนึ่ง ผู้เขียนเคยตามเสด็จท่านข้าองค์หนึ่งคือหม่อมเจ้าหญิงคยองท่าไปซื้อของที่ตลาดเก่า ใกล้กับท่านรับสั่งภาษาจีนกับคนจีนผู้ขายของ ก็แปลกใจ ทูลถามท่าน ท่านก็บอกว่าคุณย่าของท่านเป็นผู้สอนให้ท่านพูดภาษาจีนได้

รัชกาลที่ ๑ : พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก

รูปเจ้าพระยาโกศปาณ

รัชกาลที่ ๒ : พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย

เจ้าอมรรคา อำภา ในรัชกาลที่ ๒

พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๒

พระองค์เจ้าปราโมช กรมขุนวรจักรธรานุภาพ

ม.ร.ว. ดวงใจ ปราโมช

พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าคำรบ กับ หม่อมแดง
ปราโมช ถ่ายร่วมกับบุตร ทุกคน

ยืนแถวหลัง: ม.ร.ว. ถ้วนเท่านั้น ปราโมช ม.ร.ว.
บุญรับ พินิจชนคดี ม.ร.ว. อุไรวรรณ ปราโมช ม.ร.ว.
เสนีย์ ปราโมช

นั่งหน้า: ม.ร.ว. ศักดิ์ฤทธิ์ ปราโมช

ธรรมดาเนี่ยมันเด็ก ๆ น้อย ๆ นั้น ถือกันมาในวังกรมขุน
วรจักร ฯ เป็นเรื่องขบขัน เช่นหม่อมเจ้าหญิงในกรมขุนวรจักร ฯ
องค์หนึ่งมีพระนามว่าหม่อมเจ้าหญิงมารศรี ไศสรมสกับหม่อม-
เจ้าชายกรมอื่น มีพระนามว่าหม่อมเจ้าชายวิทยา เจ้าพี่เจ้าน้อง
ในกรมขุนวรจักร ฯ ก็พากันเรียกหม่อมเจ้าวิทยาว่า อาทู่ หรือ
ท่านทู่ เพราะคำว่าทู่ในภาษาจีนนั้นแปลว่าเซย และเรียกกันตั้ง
นั้นจนแพร่หลายไปถึงเจ้าในกรมอื่นๆ พากันเรียกหม่อมเจ้าวิทยา
ว่าท่านทู่หรือเจ้าทู่กันทั่วไป จนลือพระนามเกินว่าวิทยา แม้แต่
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ ๕ และที่ ๖ ก็ทรงเรียก
หม่อมเจ้าวิทยาว่า เจ้าทู่ทั้งสองพระองค์ หม่อมเจ้าวิทยาทรงมี
ฝีมือในทางฝึกหัดกรวย ฝึกหัดร่ายเยนเป็นที่เลื่องลือและถึงกับทรงว่า
ชายหัดกรวยมีกันไปซื้อกันกันมาก ชาวบ้านทั่วไปก็เรียกกันว่า
“หมี่เจ้าทู่” พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็โปรดเสวยหมี่
เจ้าทู่ และมีพระกระแสรับสั่งให้เขาไปฝึกหัดตั้งเครื่องเสวยอยู่
บ่อย ๆ วันใดที่หมี่ไท่ถูกพระโอรสรู้ก็ตรัสชมเชยว่า “วันนี้เจ้าทู่
ฝึกหัดร่ายเยน” แต่ถ้าวินไหนฝึกหัดไม่ถูกพระโอรสก็ตรัสบริภาษ
ว่า “วันนี้เจ้าทู่ฝึกหัดไม่เป็นผล”

เจ้าจอมมารคำอ้อหลานนั้นถึงแม้ว่าพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว

ของท่าน จะเป็น ข้าหลวง เติมนิ พระบาท สมเด็จพระนั่งเกล้า เจ้า-
อยู่หัวก็ตาม แต่รู้สึว่าท่านจะมีความเคารพนับถือและจงรักภักดี
ในทูลกระหม่อมใหญ่ คือพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เป็นพิเศษมาโดยตลอด เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ทรง
ผนวชอยู่วัดบวรนิเวศวิหารนั้น ท่านก็ทำเครื่องเสวยส่งออกมาจาก
ในวังให้ถึงเครื่องเข้าเครื่องเพล เป็นเครื่องราว ตลอดมา มีไก่ ซาก
ถึงหน้าตมไม้ไผ่ ๆ ท่านก็เลือก จักหาแต่อย่างที่ดีเอามาทำบุญถวาย
ทูลกระหม่อมพระ พระองค์เจ้าปราโมชอันเป็นบุตรคนเล็กของ
ท่านนั้น ท่านส่งมาถวายให้เป็นศิษย์วัดของทูลกระหม่อมพระที่นั่ง
บรมราชินีนาถยังทรงพระเยาว์ ทำให้ผู้เขียนเรื่องนุกูญเข่งอยู่ได้เสมอ
ว่าปู่ของตนเป็นลูกศิษย์วัดกับบวร ฯ ในสมัยผู้ตามว่าเพราะเหตุใด
จึงได้บวชวัดบวรนิเวศ

ด้วยความจงรักภักดีที่แน่นแฟ้น ที่เจ้าจอมมารดาอำภา
มีต่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ พระบาทสมเด็จพระจอม-
เกล้า ฯ จึงทรงสืบทอดเจ้าจอมมารดาอำภาว่า “แม่ภา” แต่เพียง
คนเดียวในบรรดาเจ้าจอมและเจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๒ นี้
ว่าทรงยกย่องเป็นพิเศษ ท่านผู้นั้นในคริสต์หรือคริสต์มาส
นามแม่ ๆ ก็ให้ทรงใช้คำว่า แม่ นำหน้านาม

สมัยนั้นเป็นสมัยที่ผู้มั่งคั่งร่ำรวยที่ต้องการจะบริจาคเงินเพื่อ
การกุศลเป็นจำนวนมาก เข้าเฝ้า ทูลกระหม่อม จุฬีพระบาท ทูลเกล้าฯ
ถวายเงินโดยเสด็จพระราชกุศลอย่างใดอย่างหนึ่ง โดยเฉพาะ หรือ
ตามพระราชอัธยาศัย เจ้าจอมมารดาอำมาตย์เหมือนจะเป็นคนแรก
ที่ทูลเกล้าฯ ถวายเงินในลักษณะเช่นนั้นหรือใกล้เคียงกันนี้ ท่าน
ปรารภกับพระองค์เจ้าหญิงชายบุตรท่านว่า “ในหลวงแผ่นดินนี้
(รัชกาลที่ ๔) ท่านยากจน ทรงผนวชมาแต่ทรงพระเยาว์และ
ลาผนวชมาเสวยราชสมบัติ ไม่มีเวลาที่จะสะสมพระราชทรัพย์
ส่วนพระองค์ เงินแผ่นดินนี้ต้องทรงใช้จ่ายในราชการแผ่นดิน
จะใช้สอยส่วนพระองค์ก็อดคัต” เมื่อท่านปรารภดังนี้แล้วท่านก็
รวบรวมเงินของท่านใส่ถุงที่ตราครุฑระลอกๆ แล้วนำขึ้นทูลเกล้าฯ
ถวายให้ทรงใช้จ่ายตามพระราชอัธยาศัย พระบาทสมเด็จพระจอม
เกล้าเจ้าอยู่หัวก็โปรดเกล้าฯ ให้พนักงานรับไว้เพื่อเอาใจท่าน มี
ใ้ทรงถือว่าท่านละลาบละลั้วถ่วงเกินแต่อย่างไร

การละครนั้นท่านมีใ้ทอดทิ้งจนตลอดอายุของท่าน ท่าน
ใ้ห้หัตถ์ละครผู้หญิงโรงใหญ่ขึ้นไว้โรงหนึ่งและท่านเป็นครูผู้ฝึกสอน
เอง แม้แต่อายุท่านเข้าปูนชราแล้วก็ยังมีใ้เล็ก ละครของท่านคน
หนึ่งซึ่งถึงแก่กรรมไปนานแล้วใ้เล่าว่าครั้งหนึ่งท่าน กำลังสอนใ้

สอย ไม่มีพระประสงค์ในลาภยศวาสนา พระพระผู้ไฉนทรงเห็น
สิ่งนี้ จึงได้ทรงว่ากรรมพระราชาด้วยอยู่ครั้งหนึ่ง ครั้นเห็นนั้นก็ประ
ยงค์อย่างสงบกับวัง ทรงมีกันด้วย โห่มีหม่อมและโอรสอีกมาก
ราชสกุลก็พลึงมีกันน้อย ในวังนั้นก็มีพระเหล้าไม่มากนัก
ก็ดูเขียนใคร่รักกันเคยมีอยู่ท่านหนึ่ง ชื่อ เจ้าจอมมารดา หม่อม
ราชวงศ์จิว ในรัชกาลที่ ๕ เจ้าจอมมารดาหม่อมราชวงศ์จิวเป็น
หลานปู่ของกรมหมื่นภูบาลบริรักษ์ มีพระราชมารดาในพระบาทสม
เด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นพระราชธิดาเสก พระองค์หนึ่ง
แต่สิ้นพระชนม์เสียก่อนที่จะได้ขึ้นเป็นพระนาม

เสกชื่อของผู้เขียน ก็คือ กรมขุนวรจักรธรานุภาพนั้น
เมื่อได้รู้ตำแหน่งทางราชการของท่านแล้วก็ได้คิดไว้ว่า ท่าน
ทรงมีความสามารถมากอยู่ ท่านหม่อมจอมเป็นบุตรกรมท่านนั้น
เป็นตำแหน่งพิเศษกับที่เขียนกุศลผล มีความรักใคร่ชอบพอก
กันหนึ่งชั่วระยะเวลาถึงนั้น แสดงว่าท่านเป็นผู้รักใคร่อยู่
กฎหมายพระพุทธเจ้าการทั้งปวง และท่านเป็นว่ากรมท่านนั้นคือ
ช่างทุกการทุก และกรมขุนหมื่นนั้น แสดงว่าท่านทรงเป็นช่าง
และเป็นคนคิดขึ้น กรมขุนหมื่นนั้นเข้าใจว่าจะมีใช้ถวญหม่อมเหล่าหรือ
พลประเภท แต่เป็นถวญหม่อมคนคือลังกา ไหว้ถวญและว่าโหม

นับว่าท่านทรงมีความสามารถรอบรู้ในหลายทางรอบพระองค์

การงานในกรมเมืองหรือกรมพระนครบาลนั้น คือการ
รักษาความสงบเรียบร้อยในพระนคร ตลอดจนดูแลความสะอาด
และภัยไฟ ตลอดจนถึงการบูรณะกำแพง ป้อมและประตูพระนคร
ด้วย เนื่องด้วยตำแหน่งกรมเมืองเป็นตำแหน่งจตุสดมภ์ เสด็จช่วย
จึงต้องปกครองข้าราชการและผู้คนที่อยู่ใต้สังกัดมาก เรียกได้ว่า
เป็นผู้มีอำนาจวาสนา และต้องเป็นผู้ที่พระเจ้าอยู่หัวทรงไว้วางพระ
ราชหฤทัยเป็นพิเศษ กรมท่านนี้ก็เป็นตำแหน่งใหญ่เช่นเดียวกัน
เพราะทำหน้าที่กระทรวงการต่างประเทศ คิดต่อรับรองทูตที่มา
จากต่างประเทศและปกครองเมืองท่าต่าง ๆ นับว่าเป็นภารกิจอัน
หนัก และเป็นตำแหน่งที่มีอำนาจวาสนาเช่นเดียวกัน เพราะเป็น
ตำแหน่งเสนาบดี

เหตุที่เสด็จไปไม่ถึงยัง พระประสงค์ ตำแหน่ง ที่มีอำนาจ
วาสนา และสมควรพระทัยที่จะรับราชการทางข้างต่าง ๆ ตลอดจน
จนถึงกับยัญชากรรม ญวนหก นั้นน่าจะเป็น เพราะฐานะอันลำบากที่
ท่านต้องตกอยู่ครั้งหนึ่งในรัชกาลที่ ๔

เหตุการณ์เกิดขึ้นเมื่อร้อยกว่าปีมาแล้ว คือในวันที่ ๓๐
กันยายน พ.ศ. ๒๓๘๖ อันเป็นวันที่ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า-

เจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายจุฬาลงกรณ์ พระราช
กุมารขึ้นทรงกรมเป็นกรมหมื่นพิฆเนศวรสุรสังกาศ เมื่อพระราช
ทานพระสุพรรณบัฏแก่พระราชกุมารแล้ว พระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัว ได้ทรง กระ ทำ สัตย์ ฎีกา ถอน พระพุทธรูป ๑๖ องค์ แก้ว
มรกต แล้วแสดงความในพระราชหฤทัยว่า ในเวลาต่อไป ถ้า
เจ้านายทรงกรมเป็นกรมหมื่นสี่พระองค์คือ กรมหมื่นพิฆเนศวร-
สุรสังกาศ กรมหมื่นบวรวิชัยพร กรมหมื่นนเรศวรานุภาพ
และ กรมหมื่นอภัยนเรศวรโสภณ พระองค์ใดพระองค์หนึ่งจะได้
เสด็จขึ้นเถลิงถวัลยราชสมบัติในกรุงเทพมหานครแล้ว จะมี
ได้ทรงรังเกียจเกลียดชังได้เลย ทรงเห็นชอบทรงตั้งพระราชประ-
สงค์ทุกประการ พระราชดำริสนักหมายความว่า เจ้านายที่ทรง
เห็นว่าจะเป็นพระเจ้าแผ่นดินได้นั้นมีอยู่สี่พระองค์ มีกรมขุนวร-
จักร ๑ กว๊วยพระองค์หนึ่ง

ในพระอุโบสถนั้นมีเจ้านายขุนนางเฝ้า ทูลละอองธุลีพระ-
บาทอยู่มาก ทุกคนก็ได้ยินพระราชปณิธานนี้

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาเมลา กรมหมื่นบวรวิชัยพร และ
กรมหมื่นนเรศวร ๑ นั้น เป็นพระราชโอรสในรัชกาลที่ ๒ แต่
พระยศก็ฉกฉกกันอยู่แล้ว เพราะกรมขุนนเรศวร ๑ เป็นเพียงพระองค์-

เจ้า กรมหมื่นอักษรสาสนโสภณนั้นเป็นพระราชโอรสในรัชกาล
ที่ ๓ พระนามเดิมพระองค์เจ้าสิงหราช ต่อมาได้เลื่อนกรมเป็น
กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ ทรงเป็นต้นราชสกุลสิงหราช ส่วน
กรมหมื่นพิณเนศวรสุรสังกาศนั้นเป็น สัมเด็จพระเจ้าฟ้า พระราชกุมาร
พระองค์ใหญ่ ซึ่งทุกคนเห็นว่าจะต้องทรงรับรัชทายาท พระราช
ปณิธานของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า ฯ จึงทำให้เจ้านายที่ถูก
เชื้อพระนามนั้นต้องสละตัวสละเพื่อนเป็นอันอย่างยิ่ง

คาทุกอยู่ในพระอุโบสถวัดพระแก้ว ก็จับมองมาที่ เจ้านาย
สามพระองค์นั้น ทั้งสามพระองค์ก็หมอบนิ่งกับพระพักตร์ไม่กล้า
จะกระพิกพระองค์ เพราะทุกพระองค์แทนที่ระทรงบินก็กลับหวาด
หวนพรุนพรึงเป็นอันพัน

อันตำแหน่งพระมหากษัตริย์นั้นเป็นของสูงส่ง ประกอบ
ด้วยความศักดิ์สิทธิ์และบรรดาอำนาจทั้งปวง ในใจของคนไทย
นั้นเพียงแต่เคารพเลื่อมลึกซึ้งเทวเจ้าเข้าไปพัวพัน ก็ไม่เป็นดีริมงคลนัก
เห็นแล้ว เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า มีพระราชดำริถึงนั้น
กรมหมื่นทั้งสามพระองค์ก็ตกอยู่ในฐานะลำบากอย่างยิ่ง คาทุก
ก็จับมองในพระอุโบสถนั้น ถึงแม้ว่าออกไปนอกพระอุโบสถไปแล้ว
ก็ยังมิได้วางความระแวงออกไปด้วยความระแวง หากทรงทำอะไร

ไปในทางส่งเสริมบุญกุศล หรือแม้แต่จะมีข้าไทมากคนก็จะ
ต้องผูกขบขิม หรือนึกในใจว่าเตรียมพระองค์ จะเป็นพระเจ้าแผ่นดิน
หรือจะศึกษากฎแห่งซึ่งราชสมบัติจากสมเด็จพระเจ้าฟ้าชายฯ พาลงกรณ์
ซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่องที่ไม่เป็นสิริมงคล และบังคับให้เจ้านายทั้งสาม
พระองค์ต้องระวังพระองค์อย่างยิ่งยวดอยู่ทั้งนั้น จนตลอดรัชกาลที่ ๔

สมเด็จพระเจ้าฟ้ามหาดลานั้น ปราบฎว่าเสด็จออกป้า
คล่องช้างเผือกและ ทิศตามช้างเผือกอยู่ในป่าโดยมิได้ทรงหยุดยั้ง
นาน ๆ จะเสด็จขึ้นพระนครสักครั้งหนึ่ง จนสิ้นรัชกาลที่ ๕ ได้
เฉลิมพระยศ เป็นสมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยานเลิศจึงได้ ประทับอยู่ถ้อย
รวังเป็นปกติ

กรมหมื่นอัครศาสนโสภณ นั้นก็หายเข้าห้องสมุด
หลวงสมกับพระนามกรม ทรงมีราชการเฉพาะแต่ที่หอพระสมุด
และที่โรงพิมพ์หลวง ไม่สนพระทัยต่ออะไรเกินไปกว่านั้น

กรมหมื่นวรจักรทิพย์ เลิกสนพระทัยกรมเมื่อจบกรมทำ
สนพระทัยแต่การหุงกระเจก ซึ่งต้องทำเอาไว้มากมายเพื่อประคอง
พระอารามและพระราชมณเฑียรสถานและพระแท่นต่าง ๆ การ
ทำเครื่องที่ทรงบังคับบัญชาอยู่ทุกวันนี้ มีเครื่องประดับอย่างงาม ซึ่ง
ในสมัยนั้นดูเหมือนจะเลิกทำกันแล้ว เพราะสงวนไว้แต่ของ

สะดวกกว่า แต่เป็นเคลือบโลหะ ได้แก่การเคลือบภาชนะที่ทำ
ด้วยโลหะต่าง ๆ ซึ่งเมื่อเสร็จแล้วเรียกว่าถมยัก และการเคลือบ
เครื่องประดับกายหรือเครื่องราชูปโภคที่ทำด้วยเงินทอง ซึ่งใน
สมัยนี้เรียกกันว่าลงยา ตำราทำเคลือบโลหะ ทำลงยาราชาวัก
และตำราทำกระจกของกรมขุนวรจักรฯ ซึ่งอยู่ในสมุดข่อยนั้นได้
ตกมาถึงผู้เขียนเรื่องนี้ แต่เนื่องจากความจำเป็นที่ต้องย้ายบ้าน
หลายครั้ง เกือบจะยังอยู่ในหีบห่อใก้ยังไม่ได้อ่าน

กรมขุนทอมนั้นได้กล่าวมาแล้วว่าเป็น ญวนหกคนคน
ลังกา ไทลวกและรำโคม กรมขุนวรจักรฯ คงจะได้แต่ญวนพวก
นี้ไว้เป็นข้าในกรม มีสมุหบัญชีคอยจดทะเบียนให้รู้ว่ามีใครบ้าง
มีเจ้ากรมปลัดกรมคชบาลยังค้ำบัลลังก์ให้อยู่เป็นสุข และเมื่อ
เกิดอภัยร้ยความก็คอยช่วยเหลือแก้ไขให้ เมื่อมีงานหลวงก็ส่ง
ตัวไปแสดงตามประเพณี ญวนพวกนี้เป็นนักแสดงไม่ใช่ญวนอาสา
ที่เป็นทหาร หรือพวกญวนที่เป็นทหารชั้นใหญ่ เพราะฉะนั้นถึงจะ
เป็นข้าในกรมก็คงไม่มีใครระแวงสงสัยนัก จะใช้พวกญวนไต่ลวก
รำโคมทำการใหญ่อีกแผ่นดินนั้นเห็นจะเป็นไปไม่ได้

การมีญวนเป็นข้าในกรมนั้นยังมีเรื่องรอบเหลืออยู่ ของ
กินของไทยสองอย่างคือ หมูและมะพร้าวซึ่งมีโดยหมอนั้น

เป็นของทุกคนในสกุลปราโมชชอยกันและทำเป็น ถือเป็นคำรับคำรา
ถ่ายทอดกันมาหลายชั่วอายุคน หมูแฮมแฉ่งก็คือแฮมญวนและ
แกงเผ็ดต้มใบหอมก็เป็นกับข้าวญวนอย่างหนึ่ง ซึ่งหากินได้ทั่วไป
ในประเทศเวียดนามในปัจจุบันนี้

ในศาสนาคริสต์ นิกายโรมันคาทอลิกนั้น พระคาร์ดินัล
ซึ่งมีโอกาสอาจเป็นพระสันตปาปาได้เขาเรียกกันว่า Papabile อ่าน
ว่า ปาปาบิเล เมื่อกรรมขุนวรจักร ๑ ต้องตกที่นั่ง ปาปาบิเล โดย
ไม่รู้องค์เช่นนั้น ท่านก็ทรงระวังพระองค์และทรงมัคน้อยในทุกทาง
แต่ถึงอย่างนั้นก็ยังไม่วายที่คนจะยังระแวงสงสัยและจ้องเอาใจมา
ผูกจากกลางท่านในภายหลังจนได้

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวสวรรคตแล้ว
นั้น ได้มีการประชุมใหญ่ในพระบรมมหาราชวังซึ่งเทียบได้กับ
การประชุมสามฐานันดรแห่งรัฐ (Three Estates of The Realm)
เพื่อเลือกพระเจ้าแผ่นดินองค์ใหม่ ที่ประชุมนี้ ประกอบด้วย
พระบรมวงศานุวงศ์อันเป็นชัฏทิยะ (Those who fight) ขุนนาง
ข้าราชการซึ่งเป็นสามัญชน (Those who work) และพระสงฆ์
ราชาคณะมีสมเด็จพระสังฆราชเป็นประธาน (Those who pray)
ฐานันดรที่ ๔ คือคนหนึ่งคือพมพณ ในขณะนั้นก็มีแล้วเหมือนกัน

เมื่อได้ข้อเท็จจริงที่พอจะเชื่อถือได้เกี่ยวกับประวัติความเป็นมาของ
โรงเรียนนี้แล้ว ข้าพเจ้าได้พิจารณาเห็นว่าโรงเรียนนี้ทั้งที่เดิมและ
ปัจจุบันนี้ มีลักษณะที่คล้ายคลึงกันมาก กล่าวคือ มีลักษณะที่
เป็นโรงเรียนราษฎร์

แต่สิ่งที่แตกต่างกันอย่างสำคัญระหว่างโรงเรียนนี้กับโรงเรียน
ราษฎร์ทั่วๆ ไป คือ โรงเรียนนี้ มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับ
โรงเรียนที่เรียกว่า "โรงเรียนราษฎร์ที่รับราชการ" หรือ "โรงเรียน
ราษฎร์ที่รับราชการ" ซึ่งโรงเรียนนี้ มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับ
โรงเรียนที่เรียกว่า "โรงเรียนราษฎร์ที่รับราชการ" หรือ "โรงเรียน
ราษฎร์ที่รับราชการ" ซึ่งโรงเรียนนี้ มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับ
โรงเรียนที่เรียกว่า "โรงเรียนราษฎร์ที่รับราชการ" หรือ "โรงเรียน
ราษฎร์ที่รับราชการ"

โรงเรียนนี้ มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับโรงเรียนที่เรียกว่า
"โรงเรียนราษฎร์ที่รับราชการ" หรือ "โรงเรียนราษฎร์ที่รับราชการ"
ซึ่งโรงเรียนนี้ มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับโรงเรียนที่เรียกว่า
"โรงเรียนราษฎร์ที่รับราชการ" หรือ "โรงเรียนราษฎร์ที่รับราชการ"
ซึ่งโรงเรียนนี้ มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับโรงเรียนที่เรียกว่า
"โรงเรียนราษฎร์ที่รับราชการ" หรือ "โรงเรียนราษฎร์ที่รับราชการ"

โรงเรียนนี้ มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับโรงเรียนที่เรียกว่า
"โรงเรียนราษฎร์ที่รับราชการ" หรือ "โรงเรียนราษฎร์ที่รับราชการ"

โรงเรียนนี้ มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับโรงเรียนที่เรียกว่า
"โรงเรียนราษฎร์ที่รับราชการ" หรือ "โรงเรียนราษฎร์ที่รับราชการ"

โรงเรียนนี้ มีลักษณะที่คล้ายคลึงกับโรงเรียนที่เรียกว่า
"โรงเรียนราษฎร์ที่รับราชการ" หรือ "โรงเรียนราษฎร์ที่รับราชการ"

มิได้มีความเห็นเป็นอย่างอื่น จึงถือเป็นมติที่ประชุมให้อัญเชิญ
สมเด็จพระเจ้าสุริยวงศา เจ้าฟ้าฯ กรมขุนพินิตประชานาถขึ้นสืบ
ราชสันตติวงศ์เสวยศิริราชสมบัติต่อไป

ครั้นแล้วเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ก็ขอให้ที่ประชุมเสนอ
นามผู้ที่จะเป็นอุปราชฝ่ายหน้า คือตำแหน่งกรมพระราชวังมโห
หรือที่เรียกกันว่าวังหน้า กรมหลวงเทเวศร์วัชรินทร์ ก็เสนอ
พระนามกรมหมื่นบวรวิชัยชาญ กรมขุนวรจักรฯ ก็รับสั่งขึ้นว่า
ตำแหน่งกรมพระราชวังมโหหรือวังหน้านั้น ตามพระราชประเพณี
การปกครองแต่ครั้งเดิมมา สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงแต่งตั้ง
ขึ้นระบอบแห่งใดไม่ได้ เมื่อที่ประชุมโกลงมติให้สมเด็จพระเจ้าฟ้าฯ
กรมขุนพินิตประชานาถทรงสืบราชสันตติวงศ์เป็นสมเด็จพระเจ้า
แผ่นดินแล้ว ก็ควรจะได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งผู้ใดคนหนึ่งเป็น กรมพระ
ราชวังมโหหรือกรมพระราชวังอัครราชมนตรี ไม่ใช่วังหน้าหรืออัครราชมนตรี
ประชุมกันระบอบแห่งใดทั้งกรมพระราชวังมโหหรือ

ว่าถ้ามีความประสงค์จะแต่งตั้งกรมพระราชวังมโหหรือ
กรมพระในขณะนั้น เสด็จไปทูลรับสั่งของท่านลูก แต่ท่าน
เห็นคนมีแผลเป็นหรือที่ฝรั่งเรียกว่า scar ก็พระองค์อยู่ใน
ศาลาหาญคนนั้นคงที่ได้โปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเจ้าฟ้าศิริสุริยวงศ์

ย้อนถามเธอว่า

“อยากจะเป็นเองหรือ ?”

กรมขุนวรจักร ๑ ก็รับสั่งว่า “ถ้าจะให้ยอมก็ต้องยอม”

ที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ตามเช่นนั้นว่าลี้ภัยอยู่ และ
เป็นเหตุให้กรมขุนวรจักร ๑ ไม่ทรงต่อความยาวสาวความยืด
เพราะถ้าหากว่าที่ประชุมมิได้กำหนดให้กรมหมื่นบวรวิชัยชาญเป็น
กรมพระราชวังบวร แต่ปล่อยให้สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรง
แต่งตั้งตามพระราชอัชฌาศัยในภายหลังแล้ว ก็อาจทรงแต่งตั้ง
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยาบำราบปรปักษ์ หรือกรมขุนวรจักร ๑ หรือ
กรมขุนบดินทรไพศาลโสภณ พระองค์ใดพระองค์หนึ่งให้เป็นกรม
พระราชวังบวร ๑ ก็ได้ เพราะเมื่อสมเด็จพระบรมชนกนาถทรง
แสดงพระราชปณิธานในพระอุโบสถวัดพระแก้วนั้น พระบาท
สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็ประทับอยู่ ณ ที่นั้นและทรงไต่ถามชัดเจน
และยอมจะทรงเคารพพระราชปณิธานนั้นอยู่ไม่มากก็น้อย ถ้า
หากว่าการณ์เป็นไปเช่นนั้นจริง ก็จะสมคำที่เจ้าพระยา ศรีสุริยวงศ์
ถามขึ้น

น่าสังเกตว่าเมื่อพระบาท สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ทรง
สร้างพระที่นั่งจักรีมหาปราสาทขึ้นในพระบรมมหาราชวังนั้น ได้

ไปรบกเกล้า ๆ ให้ช่างเขียนพระรูปกรมขุนวรจักรขึ้น และไปรบกให้
 กิดไว้ในห้องน้ำเงิน พระรูปเจ้านายที่กิดไว้นพระที่นั่งจักรนั้น
 ที่มีไท่เป็นสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินหรือพระมเหสีหรือสมเด็จพระเจ้าฟ้ามี
 อยู่เพียงสามพระองค์เท่านั้น คือกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์
 ผู้ซึ่งเป็นพระราชอนุชาพระองค์หนึ่ง พระเจ้าบรมมหารัชมังคลา
 กรมพระสุทธสาครธิดาธิราชประยูร ผู้ซึ่งทรงร่วมเจ้าจอมมารตากับ
 สมเด็จพระมาตามหิฎกา และได้ทรงทำนุบำรุงพระบาทสมเด็จพระ
 พระพุทธเจ้าหลวงมาตั้งแต่ทรงพระเยาว์หนึ่ง และกรมขุนวรจักร
 ธรรมาภาพหนึ่ง ความในพระราชหฤทัยจะเป็นอย่างไรนั้นไม่มีผู้ใด
 จะเขาได้

เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง บุนนาค) นั้นท่านเป็นคน
 ในสกุลบุนนาค เป็นบุตร สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์
 (ดิศ บุนนาค) เป็นหลานปู่เจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) นับ
 ศักดิ์เป็นลูกพี่ลูกน้องกับเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค) ผู้
 เป็นทวดของผู้เขียนเรื่องนี้ จึงนับว่าท่านเป็นบรรพบุรุษของผู้เขียน
 คนหนึ่ง

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จขึ้นเสวย
 ราชอาสน์ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ก็เป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน

กิน ในระหว่างที่ยังไม่ทรงบรรลุนิติภาวะอยู่หลายปี ท่านเป็นผู้
สำเร็จราชการที่มีอำนาจประหารชีวิตคนได้ จึงมีอำนาจวาสนา
ฝ่ายกรมขุนวรจักรฯ เมื่อเสด็จออกจากที่ประชุมแล้วก็เสด็จกลับ
วัง และไม่เสด็จออกจากวังตลอดเวลาที่เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์
ซึ่งได้เลื่อนบรรดาศักดิ์ขึ้น เป็น สมเด็จเจ้าพระยาแล้วนั้นยังเป็นผู้
สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่

ในระหว่างที่ท่านซึ่งพระองค์ท่านเองอยู่ในวังนั้น ท่าน
สนพระทัยการช่างต่าง ๆ ทุกชนิด และทรงทดลองวิธีการใหม่ ๆ
ในทางการช่างมากมายหลายอย่าง การหุงกระเจกที่เคยทรงทำ
มาแต่ก่อนนั้น เป็นการหุงกระเจกอย่างง่ายสำหรับประดักบัวควา
ธารวม และทำไม้สลักยึดทองเพื่อให้แวววาว ในระยะหลังนี้ก็
ทรงทดลอง การหุง กระเจกแบบใหม่ จนทรงสามารถทำแก้วใสสี
ต่าง ๆ ได้ และทรงทำเป็นรูปดอกไม้ผลไม้มีความสวยงามไม่แพ้
แก้วเมืองเวนิศทุกวันนี้ นอกจากนั้นก็ยังทรงถนัดงานไม้อย่างประณีต
ด้วยเครื่องมือต่าง ๆ ที่ทรงคิดขึ้นเอง ในขณะที่ทรงการช่างอยู่นั้น
ก็ให้ทรงพยายามสอน หม่อมเจ้าใน กรมใน วิชาการ ต่าง ๆ ที่ทรง
ถนัด ซึ่งนอกจากการช่างแล้วยังมีวิชาแพทย์อีกด้วย ท่านสูง
ผู้เขียนต้ององค์คือท่านลงกรรมสิทธิ์และท่านลงสอากไว้วิชาแพทย์

เอาไว้ และทรงเลี้ยงชีพด้วยวิชาที่ได้จากเสด็จพ่อของท่านจนสิ้น
ชีพิตักษัย ท่านลงกรรมสิทธิ์เป็นหมอทหาร และดูเหมือนจะไ้
เป็นถึงนายแพทย์ใหญ่ทหารบกในขณะที่ยังไม่มีการแพทย์แผนปัจจุ
บัน หม่อมเจ้าชายองค์ใหญ่ในกรมขุนวรจักร ฯ คือหม่อมเจ้าปรี
ดาได้รัวิชาการศึกษา ออกแบบสถาปัตยกรรมและการช่าง
ทองไว้มาก จนได้รัราชการในพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
เป็นที่พอพระ ราชหฤทัย ได้รัพระ ราชทาน สุปรรณัญญเป็น
พระวรวงศ์เธอพระองค์เจ้าปรีดา ท่านเป็นคน ไทยที่ สร้างโรง-
ภาพยนตร์เป็นคนแรก ชาวบ้านเรียกโรงภาพยนตร์นั้นว่าโรง
หนังเจ้าปรีดา มีชื่อเสียงพอ ๆ กับหมื่นเจ้ากู่ ท่านลุงอีกองค์
หนึ่งมีพระนามว่าหม่อมเจ้าคำรง คนเรียกกันทั่วไปว่าท่านยัง
หรือเจ้า ยัง ทรงเป็นโพลิโอแต่ยังเด็กเลย เป็นง่อยเกิน ไม่ได้
ด้วยเหตุนี้ท่าน จึงต้องนั่งอยู่ กับเสด็จพ่อ ของท่าน ตลอดเวลาที่ทรง
การช่างต่าง ๆ เพราะไปวิ่งเล่นกับเจ้าพี่เจ้าน้องไม่ได้ ท่านลุงยัง
จึงได้รัวิชาการช่างที่ต้องใช้มือจากเสด็จปู่ไว้มากที่สุด โดยเฉพาะ
อย่างยิ่งการกลึงกลึงงาเป็นรูปต่าง ๆ เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธ
เจ้าหลวงทรงเล่นกลึงงานั้น โปรดฝีมือของท่านลุง ยิ่งมากกว่าของ
ใครอื่น กลึงงาของหลวงและของพระมเหสีทุกพระองค์นั้นเป็น

กรมขุนวรจักรธรานุภาพออกจากวังไปเมื่อ ๓ เวลาเช้าก็ออกจาก
วังไปทอดลาจากวังนั้น ท่านก็เรียกเสด็จมาทรงตามท
เคยมามีพระโอรสองค์หนึ่งก็ทำพระโอรสเสด็จมาเสด็จกับ

มารดาทั้งนี้ พระสวามีเมื่อเสด็จขึ้นสู่พระชนม์แล้วจึงเรียกกันว่าท่าน
ชายเล็ก และให้พระนามว่าหม่อมเจ้าชัชวลิตตลอดมา ท่านองค์
นี้ก็เกิดเล็กก็คิดขึ้นไว้มาก เพราะท่านเรียนวิชาช่างเขียน และได้
เป็นครูวาดเขียนโรงเรียนพระตำหนักทหารบกมาจนสิ้นชีพิตักษัย นัก
เรียนนายร้อยทหารบกซึ่งมีชื่อว่า "๖๐" ขึ้นไป กุเหมือนจะเป็น
ลูกศิษย์ท่านทั้งนั้น

ในกระบวนท่านผู้ก่อนมีบุตรคุณย่า^{๕๕} มีท่านข้าฉวีวาท
เป็นโครงกระดูกในตู้โศกนที เพราะเรื่องราวของท่านถูกขี้กบขบ
ขี้กบมานาน ไม่ให้ลูกหลาน^{๕๖} ทั่วรู้ ที่ผู้เขียนเรื่องนี่ยังเจริญ^{๕๗} โดย
ละเอียดก็เพราะสมัยหนึ่งท่านมีฉวีวาทชรามากแล้ว ท่านเกิด
ไปรดปรานหลานคนนั้นขึ้นมา และเอาไป "เลี้ยง" ไว้กับท่าน
การเลี้ยงหลานของท่านก็ออกจะแปลก เพราะท่านบรรทมกลางวัน
เย็นส่วนมาก แต่ขี้ลูกหลานขึ้นมาคุยตอนกลางคืนเล่าเรื่องอะไร
ต่ออะไรให้ฟัง ท่านเสวยข้าวเย็นหรือข้าวเช้าก็ไม่แน่นักตอนราวๆ
ที่สองของวัน และเสวยอะไรแปลก ๆ เช่นเปลือกส้มเขียวหวาน
ต้มกับน้ำพริกเป็นต้น ท่านปลุกหลานที่ท่าน "เลี้ยง" ให้ลุกขึ้น
กินข้าวด้วยโนนยามวิกาลเช่นนั้นทุกคืนไป

ท่านข้าฉวีวาท^{๕๘} ท่านมีวิชาความรู้สูงส่ง และยังมีแต่เมื่อ

อายุท่าน ๗๐ กว่าแล้ว ท่านก็ยังมึนรูปร่างหน้าตาและท่าทางซึ่ง
แสดงให้เห็นว่าท่านเป็นคนสวยมากเมื่อยังสาว ๆ และนอกจาก
สวยแล้วยังเป็นคนใจแข็งเก่งกาจมากอีกด้วย

พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงนั้น ทรงมีพระมหา-
กรุณาธิคุณ และมีพระเดชพระคุณเป็นล้นพ้นหาที่เปรียบมิได้ต่อ
วงศ์ตระกูลของผู้เขียนเรื่องนันททางฝ่ายบิดาและมารดา ตัวผู้เขียน
เองที่ยังเป็นคนและมีวิชาความรู้หาเกินโดยสุจริตใฝ่ดีนั้น ก็เป็นผลสืบ
เนื่องมาจาก พระมหากรุณาธิคุณ ที่มีต่อ วงศ์ ตระกูล ของ ตนนั้นแท้
อย่างแท้จริง แต่ก็ยังมีข้าอยู่สามคน คือทางบิดาหนึ่ง ทางมารดา
อีกสองที่ ไ้ประพฤติกิการ ก่อกรรมทำชั่วใ้ให้ระคาย เคืองพระยุคล-
บาทมากยิ่งนัก

ท่านข้าฉวีวาทก็ เป็นข้าคนหนึ่ง ที่ก่อกรรม ทำชั่วเช่นนั้น
เรื่องของท่านที่จะเล่า ต่อไปเป็นเรื่องที่ ส่งเสริม พระบารมี พระบาท-
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น โดยเฉพาะอย่างยิ่งในความไม่
โกรธ ไม่พยายาท

ท่านข้าฉวีวาทท่านเล่าว่า เมื่อท่านยังเล็กนั้นเสด็จพ่อ
ของท่าน ให้นำตัวท่านไปถวายพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ เจ้า-
อยู่หัว ให้ทรงเลี้ยงไว้ในวัง ท่านเล่าว่าพระบาทสมเด็จพระจอม

เกล้าฯ โปรดปรานท่านมาก เพราะท่านเป็นเด็กสวยงามเอ็นดู
โปรดฯให้เลี้ยงท่านอย่างพระเจ้าลูกเธอ และคนในวังก็เรียกท่าน
ว่า “ลูกเธอปลอม”

ท่านเล่าว่า ท่านเคยวิ่งเล่น มากับ พระบาทสมเด็จพระ-
พุทธเจ้าหลวง และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ และพระเจ้าลูกเธออื่นๆ
เมื่อยังทรงพระเยาว์ทุกพระองค์จนเป็นทูลกระหม่อม ผู้ที่ท่านข้าหลวง
คอยหาทางเล่นวิ่งแกล้งอยู่เสมอก็หาใช่ใครที่ไหนไม่ คือพระบาท
สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง เมื่อยังทรงพระเยาว์นั่นเอง ครั้นหนึ่ง
พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ มีพระดำรัสใช้ให้พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเจ้าหลวงขึ้นไปทรงหยิบของบนหอดพระ ท่านข้าหลวงก็
แอบไต่ขึ้นไปอยู่ข้างพระทวาร พอพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง
เสด็จกลับลงมา ท่านก็ยื่นขาออกไปชักพระสงฆ์ พระบาทสมเด็จพระ
พุทธเจ้าหลวงก็ทรงล้มลง และตก อัมพันทร บนพระที่นั่งลงมา
หลายชั้น เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าฯ ถูกร่ำว่าไม่
งามแล้วซ้ำ แต่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็ทรงนั่งเสียบ มี
ใ้กราบยังคมทูลฟ้อง ว่าใคร เป็น คณ.เหตุ ที่ทำให้ ทรงตก บัดนั้นทร
เหตุนั้นท่านข้าหลวงก็วิ่งไปถึงพระบาทสมเด็จพระ
เจ้าอยู่หัว และเล่าถึงเหตุนี้ว่าเพราะ

ท่านข้าฉวีวาทท่านเคียบโศมาในสภาพจิตใจเช่นนั้น พอ
ท่านเป็นสาวชนก็มีพระเจ้าลูกเธอในรัชกาลที่ ๔ มาสู่ขอ คือพระ
องค์เจ้าศัคนางคบุคล ภายหลังได้เลื่อนกรมเป็นกรมหมื่น และ
กรมหลวงพิชิตปรีชากร ท่านราชสกุลศัคนางค

ตอนนั้น ท่านข้าฉวีวาทกลับมาย่ลูก ตำแหน่ง อยู่ ที่วังกรม
ขุนวรจักร ๑ แล้ว และเมื่อได้สู่ขอทางฝ่ายผู้ใหญ่ตกลงยกให้แล้ว
“พระองค์ศัคนางค” เรียกถามคำท่านข้าฉวีวาทก็ส่งของหมั้น
เป็นเครื่องเพชรเครื่องทองมาประทานเป็นอันมาก ท่านข้าฉวีวาท
ท่านเล่าว่าเมื่อรับของหมั้นไว้แล้วท่านจึงทราบบว่า กรมหลวงพิชิต
มีหม่อมอยู่ทั่วแล้วหนึ่งคนคือหม่อมส่น ศัคนางค พอท่านรู้เข้า
ท่านก็โกรธที่โศมาพิพา ยื่นคำขาดให้กรมหลวงพิชิต ๑ ทรงเลิก
กับหม่อมส่นเป็นเด็ดขาด มิฉะนั้นท่านจะไม่แต่งงานด้วย กรม
หลวงพิชิต ๑ ก็ไม่ทรงยอม รับสั่งว่าถึงจะมีหม่อมส่นอยู่แล้วก็ระ
วางเลยจะท่านข้าฉวีวาทเป็นเมียแน่ บกป้องให้เป็นที่อยู่ใจไว้
ซึ่งก็เป็นพระกรุณามากอยู่แล้ว แต่ท่านข้าฉวีวาทท่านก็ไม่ยอม
จนบัดนี้ ท่าน ก็เอา ของ หมั้น ที่กรม หลวง พิชิ ต ย์ ะ ภา ณ มา โยน
โครม ๆ ออกทางหน้าต่างตำแหน่งมาตกเรี่ยราดอยู่กันถึงกับ กรม
หลวงพิชิต ๑ ก็ให้มหาดเล็กมาเก็บคืนไป เรื่องก็ระบดระกัน

หรือหน้าพระยาลงแค่นั้น

แต่ท่านเข้าเฝ้าว่าท่านยังไม่ยอมขบเรื่อง เมื่อท่านโกรธ
กับกรมหลวงพิชิต ฯ แล้ว ท่านก็เลยถือว่าท่านโกรธกับวังหลวง
ทั้งวัง

วิธีที่จะแสดงให้คนเห็นว่า ท่านโกรธกับวังหลวง ก็คือ
ไปเข้านอกออกในทางวังหน้า ให้กล่าวมาแล้วว่านับแต่พระยา
ไกรโกษา (เว็ก) ใ้รับราชการเป็นขุนนางวังหน้าเป็นต้นมา พระ
ญาติกรมขุนวรจักร ฯ ทางสกุลไกรฤกษ์ ทางพระยาอินทราภะ
และทางสกุลพลโยธิน ก็เป็นคนไข้เข้านอกออกในทางวังหน้าอยู่
เสมอ การที่ท่านเข้าเฝ้าว่าจะไปเข้าวังหน้าจึงกระทำไว้ก็ไม่ยาก
เพราะท่านมีพระญาติอยู่ในวังหน้าแล้ว

ในสมัยนั้นเจ้านายวังหลวงกับเจ้านายวังหน้ามิได้ลงรอย
สมานสามัคคีกัน มีความระแวงกันอยู่เพราะถือว่ากรมพระราชวัง
บวรวิชัยชาญ หรือที่เรียกกันทั่วไปว่าพระมโหฬาร ฯ เป็นวังหน้า
สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ เห็น คน แต่ง ตั้ง สันนิ สุน
มิใช่วังหน้าที่ พระยาตมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงไปรบกเกล้า ฯ แต่ง
ตั้งนั้นเป็นอุปเหตุ เจ้านายวังหลวงตลอดจนคนวังหลวงก็มักจะ
ถูกเจ้านาย และขุนนางวังหน้า ว่าคำห้อยกว่าคน และเรื่อว่า

ร่วมหรือคงที่เรียกกันในปัจจุบันว่า “เซย” จนมีคำกลอนที่ชาว
วังวังหลวงร้องล้อเลียนวังหน้าว่า

“เจ้านายวังหน้าหล่นปลาร้าใส่ไข่
เจ้านายวังหลวงเหมือนเจ้าพวงมาลัย”

ทั้งนี้เป็นต้น เพราะฉะนั้นการที่ท่านข้าลว่าวกซึ่งเป็น
เจ้านายวังหลวงไปคบหาเข้าชกอกอกในกัยวังหน้า ทางวังหลวงจึง
ถือว่าเป็นเรื่องเลี้ยหายมาก ท่านข้าลว่าวกก็ทำดังนี้เพื่อจะ
ให้กระตบกระเทือนพระทัยเจ้านายวังหลวง แต่เพียงเท่านั้นยังไม่
พอ เมื่อกรมขุนวรจักรฯ สิ้นพระชนม์แล้ว ท่านข้าลว่าวกก็ยัง
สมรสกับเจ้านายวังหน้าให้ชายพระพักตร์วังหลวงเสียอีก เพราะ
เจ้านายฝ่ายใน วังหลวง ที่ไป สมรส กับเจ้านาย วังหน้า นั้นไม่ เคยมี
เจ้านายวังหน้าที่ท่านข้า ท่านสมรส ด้วยคือ พระราชโอรสใน พระ-
ยาทสมเด็จพระเป็นเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระนามว่าพระองค์เจ้า
เฉลิมลักษณวงศ์ ถึงรัชการที่ ๕ ทรงสถาปนาเป็นกรมหมื่นวอ-
วัฒนสุภากร ซึ่งถ้าจะว่าไปแล้วก็มีศักดิ์ทางพระราชวงศ์สูงกว่า
ท่านข้าลว่าวกเป็นไหน ๆ แต่เจ้าพ่เจ้าน้องท่านข้าลว่าวกครมทั้ง
ตัวท่านข้าลว่าวกเองกลับถูกท่านว่าเป็น “เจ้าวังหน้า” เสีย
ถึงเฉลิมฯ ท่านทรงเป็นคนสงบลสงบลเรียบร้อย รักพระราชาด้วย

๑. การดำเนินงานโครงการฯ ได้ดำเนินการตามแผนงาน
 และขั้นตอนที่กำหนดไว้ โดยมีการประชุมหารือ
 และปรึกษาหารือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง
 และมีการติดตามประเมินผลอย่างต่อเนื่อง
 เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปอย่างมีประสิทธิภาพ
 และบรรลุวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้

๑. ๒. ๓. ๔. ๕. ๖. ๗. ๘. ๙. ๑๐. ๑๑. ๑๒. ๑๓. ๑๔. ๑๕. ๑๖. ๑๗. ๑๘. ๑๙. ๒๐. ๒๑. ๒๒. ๒๓. ๒๔. ๒๕. ๒๖. ๒๗. ๒๘. ๒๙. ๓๐. ๓๑. ๓๒. ๓๓. ๓๔. ๓๕. ๓๖. ๓๗. ๓๘. ๓๙. ๔๐. ๔๑. ๔๒. ๔๓. ๔๔. ๔๕. ๔๖. ๔๗. ๔๘. ๔๙. ๕๐. ๕๑. ๕๒. ๕๓. ๕๔. ๕๕. ๕๖. ๕๗. ๕๘. ๕๙. ๖๐. ๖๑. ๖๒. ๖๓. ๖๔. ๖๕. ๖๖. ๖๗. ๖๘. ๖๙. ๗๐. ๗๑. ๗๒. ๗๓. ๗๔. ๗๕. ๗๖. ๗๗. ๗๘. ๗๙. ๘๐. ๘๑. ๘๒. ๘๓. ๘๔. ๘๕. ๘๖. ๘๗. ๘๘. ๘๙. ๙๐. ๙๑. ๙๒. ๙๓. ๙๔. ๙๕. ๙๖. ๙๗. ๙๘. ๙๙. ๑๐๐.

ผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอีกภัย

ในขณะที่ยังไม่ถึงเจ้าพระยา ฯ ยังเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดินอยู่นั้น เหตุการณ์ก็ยังสงบราบคาบก็อยู่ แต่พอสมเด็จพระเจ้าพระยา ฯ พ้นจากตำแหน่งไปแล้ว ความตึงเครียดระหว่างวังหลวงกับวังหน้าก็มีมากขึ้น สถานการณ์ในขณะนั้นเป็นอย่างไร จะเห็นได้จากลายพระราชหัตถเลขา ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงถึง กรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ขณะที่ยังทรง เสด็จกรมพระที่นั่งที่อัญเชิญมาลงไว้ดังต่อไปนี้

ร. ที่ . . .

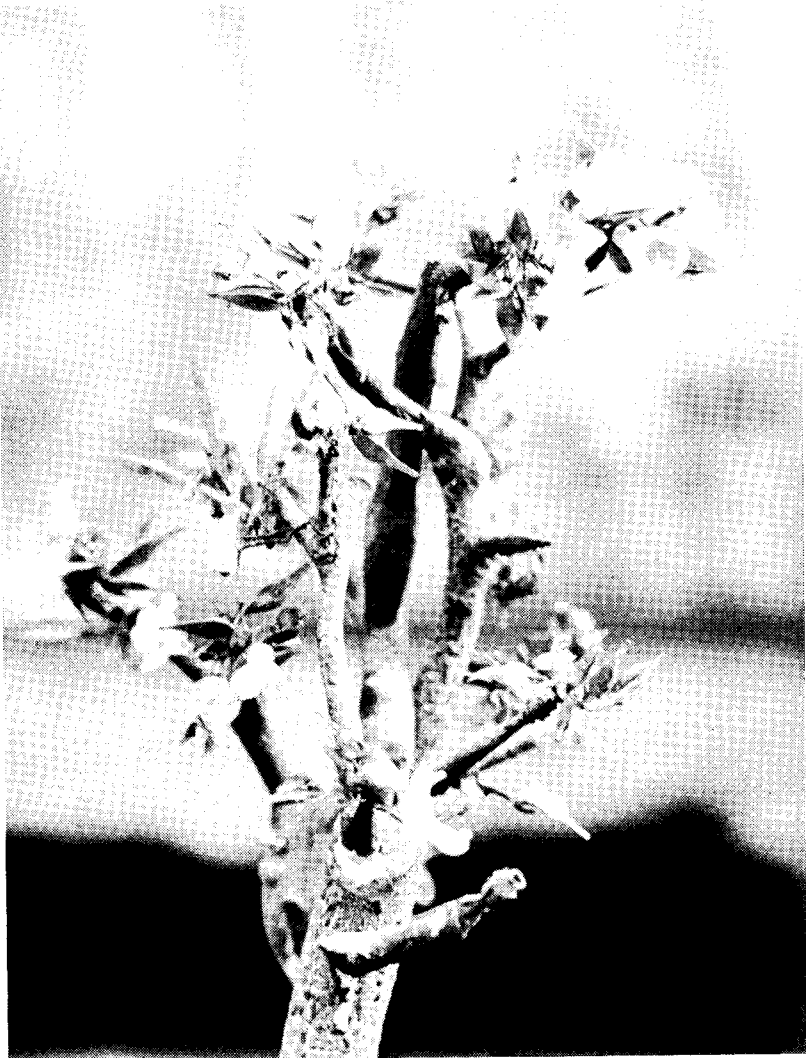
กราบทูล เสด็จกรมพระยาปวเรศวริยาลงกรณ์ ให้ทราบ

ด้วยหม่อมฉันขอกราบทูลการอะไร ๆ เล่นมาหลายวันแล้ว แต่เห็นจะไม่เฝ้าคนเดียวได้ คงจะไม่ได้กราบทูลจึงบอกหมายมากราบทูลความเสียก่อน ต่อวันสวดมนต์ขึ้นพระที่นั่งจึงจะได้เฝ้า ด้วยเดี๋ยวนี้เขาพูดกันในพวกฝรั่งทั่วทั้งกรุง ว่าวังหน้าได้ลูกสาววงศ์สกุลอันกษัตริย์สองเป็นเมีย เดิมวงศ์สกุลนี้จักเขามาแต่เมืองอินเดีย พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นนายทหาร ประทานเมียให้คนหนึ่งเป็นลูกทวายเป็นลูกหญิงที่เป็นสาวแล้วสองคน คนใหญ่นั้นไปเรียนหนังสือเมืองฝรั่ง แต่คนเล็ก

นั้นอยู่ทรงเป็นฝรั่งหนึ่งไทยครึ่งหนึ่ง รูปพรรณสัณฐานเป็น
ไทยมาก ก็มาราเขาเป็นคนวังหน้ามาแต่เดิม จึงสนิทสนมกับ
วังหน้าเขื่อนมากมาตั้งแต่ยังไม่เกิด ความ ครั้นเมื่อวังหน้าลงไป
อยู่บ้านเขา ก็เรียกเมียของสุลต่านเป็นแม่ นับถือกันมากขึ้น ลูกสาว
สองคนคนต่างประเทศไม่มีใครนับถือเลย ไม่มีใครจะเอาเป็น
ภรรยาเลยเป็นแน่ จึงผูกพันกับวังหน้า ไปนอนค้างอยู่ในวัง
จนคนว่าคงสุดถวายวังหน้าก็มีมาแต่ก่อน แต่ผูกพันกับไทย ๆ คน
ฝรั่งไม่ผูก มาในครั้งนั้นเชื่อว่าเมื่อไปถวายงานบุรี้นชอกหน้ามาก ไป
ตามเสด็จ วังหน้านั่งที่ไหนที่นั่งเคียงกัน แต่ในบางกอกก็มีเจ้าเก่า
รับสั่งเป็นเวลานั้นไปนอนในวัง ประทานข้าวของแก่ท้าวเวรมาจนึก
แต่คำที่คนฝรั่งพวกนั้นนั้น เป็นการเขาระเบียดกันมาก ท้าวเขาไม่
นับถือในตัวผู้หญิง แล้วก็ผิดธรรมเนียมในศาสนาเขามาก จะ
เล่าความที่เขาติเตียนถวายมากก็จะอีกยาวนานก็ แต่เชื่อว่าบ้านนั้นก็
ทราบดีที่จะเต็มไปด้วยภัย เขาได้มาพบกับสมเด็จพระเจ้าพระยา มีผู้
ควรเชื่อใจทราบดีความมาว่า เขากลับกับสมเด็จพระเจ้าพระยาเป็นแน่
ว่า หม่อมฉันคงจะตายในเร็ว ๆ นี้เป็นแน่ด้วยลมหนัก วังหน้าคง
จะให้เป็นเจ้าแผ่นดิน ถ้าวังหน้าเป็นเจ้าแผ่นดินแล้วเหมือนกับลูก
เขา ๆ สงสารจะต้องอุปถัมภ์ช่วยว่าทำงานทุกอย่าง ลูกเขานั้น

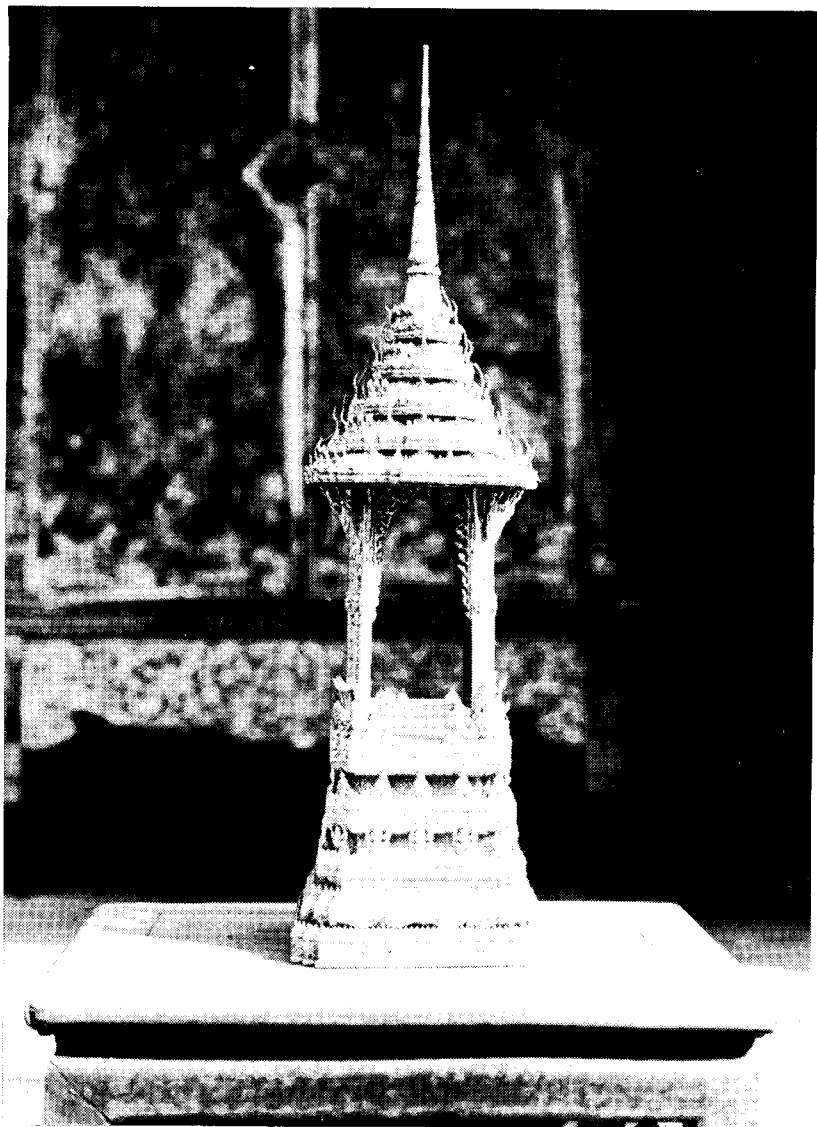
คนใหญ่ที่ไปเรียนหนังสือเมืองนอกคนเคียวเขาจะให้เป็นผู้รับ แต่
ลูกนอกนั้นตามแต่บรรดาเขาจะให้ผู้มีไทยก็ตาม สมเด็จพระเจ้า
พระยาพลอยเห็นจริงด้วย ใ้บอกมอบฝากบ้านเมืองว่าสิ้นท่าน
แล้ว วังหน้าจะเป็นเจ้าแผ่นดิน ให้เขา ช่วยทะนุบำรุงบ้านเมือง และ
ฝากบุตรหลานของท่านด้วยเถิด การเป็นดังนี้สมกับคำที่สมเด็จพระ
เจ้าพระยาพุทธอยู่สมว่า หม่อมฉันคงจะตายในอัน ๆ หลายอันมา
แล้ว ว่าวังหน้าคงจะมาเป็นเจ้า คำนี้ท่านพุทธอยู่ทั้ง ๆ กับบุตร
หลานนั้นก็ให้ ไปมาฝากตัวอยู่ ที่กรุงสุโขทัยจริง เป็นการสมกับที่
คำพูด แต่คำที่ฝ่ายบรรดามีสเทอรันนอกกรุงสุโขทัยคนนั้นว่า ถ้าวัง
หน้าเป็นเจ้าแล้ว ลูกสาวจะเป็นสมเด็จพระนาง ผู้จะเป็นผู้สำเร็จ
ราชการแผ่นดิน ถ้ามีหลานจะให้ เป็นเจ้าแผ่นดินต่อไปด้วย ฯ

แต่การเรื่องเหล่านี้ ก็เป็นแต่คิดงมขี้ข้าลวงหน้าไป
ทั้งนั้น ไม่ควรระแวงทุกคอก แต่มีความวิตกกังวลแผ่นดินมากนัก
ถ้าพลพตังหม่อมฉันตายลง วังหน้ามาเป็นเจ้าแล้ว คง
จะสมดังที่เขาพูดนี้ ไม่ช้าช้าให้เลวจนสักข้อหนึ่งเป็นแต่คิดเคียว
เห็นจะยิ่งกว่านโรคหลายเท่านัก วังหน้าก็ควรจะมีความรัก
เหมือนผัวอกม ก็ให้เขาอุ้มคองแล้ว ราชการสิ่งใดพินชาให้วิภาค
นั้นก็คงว่าด้วยให้เขาคิดสันตสนธิ ฯ

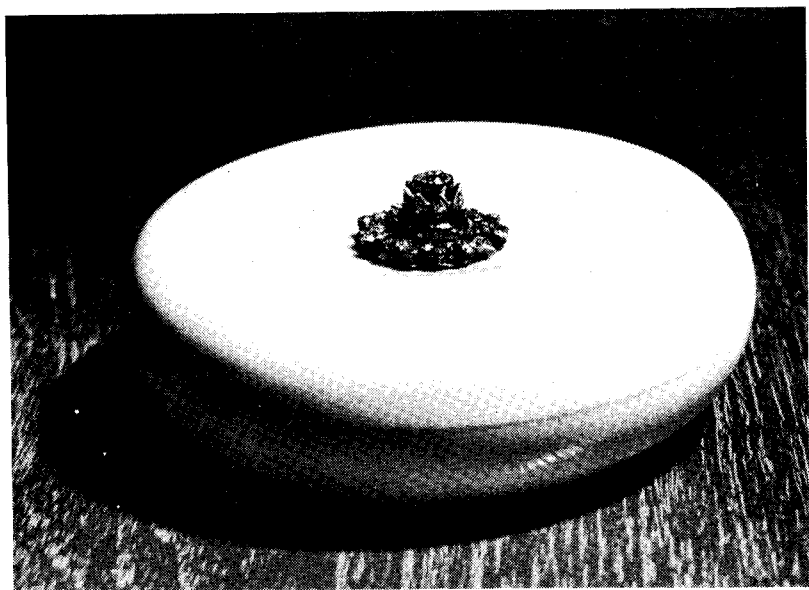

ดอกไม้แก้ว

๗ พระหัตถ์ กรมขุนวรจักรธรานุภาพ

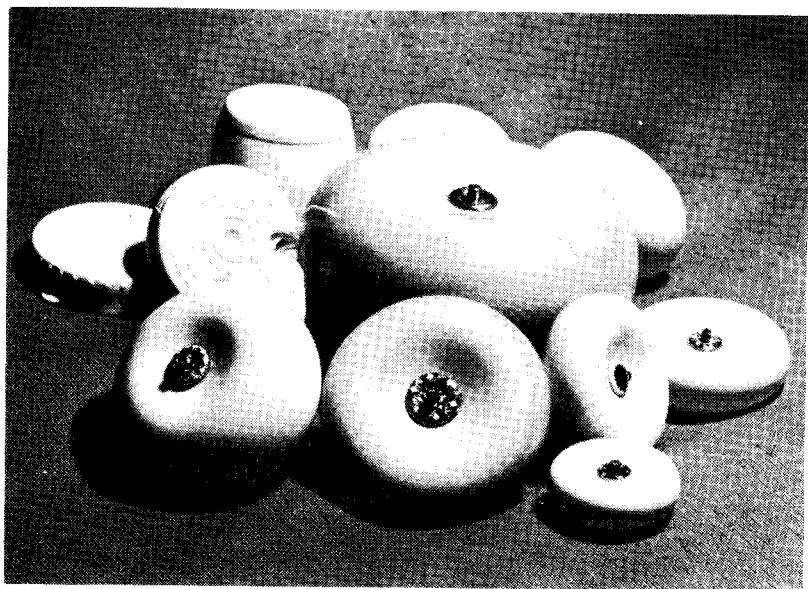

บุษบก
๗ พระหัตถ์ พระองค์เจ้าปรีดา

ตลับงา

๔๕
ผมอ หม่อมเจ้า ดำรง ปราโมช

ดัลบงารูปต่าง ๆ
๗๔ ผมอ หม่อมเจ้าดำรง ปราโมช

ตามทุกอย่าง ไม่มีทางชักขึ้นเลย แต่เพียงวังหน้าก็ยกไว้
สมเด็จพระเจ้าพระยา ก็เป็นคนรู้กระบวนราชการเก่าใหม่มาก เหตุใด
จึงมาหลงใหลนับถือไปดังนี้ด้วย เมื่ออยู่ทุกวันนี้ก็มีอำนาจมาก
ถึงชักขวางกันก็เป็นครั้งเป็นคราว หย่อนไปบ้าง คึงไว้บ้าง ถ้า
เขามีอำนาจแล้วท่านจะชักขวางอะไรเขาได้ ตัวจะลงไปเสียอีก
อนึ่งถึงสกุลคนนี้เป็นคนเจ้าศเจ้าศักดิ์มาก โทโยมากเคยวิวาทกับ
ท่านมาก่อนนับครั้งไม่ถ้วน เหตุใดจึงกลับนับถือเขาเป็นนักหนา ไม่
ทราบว่า จะเป็นด้วยเหตุใดเลย ถ้าหม่อมฉันยังมีชีวิตอยู่ไม่เป็นไร
ถ้าตายลงวันไทพระธิดาภิเษก ๗ จะไปอยู่ที่ไหนก็ไม่ทราบ บ้านเมือง
วงศ์ตระกูลจะสาบสูญเสียในเร็ว ๗ ไม่ช้า เป็นที่น่าสังเวชยิ่งนัก
ใครผู้ใด เจ้านายหรือเสนาบดีข้าราชการที่จะฝ่าฝืนเขาแผ่นดิน
คืนได้นั้นไม่มีตัวแล้ว เห็นอันขาดหัวกันเท่านั้นเอง ถ้าอานภาพ
พระรัตนไตร แลอำนาจเทพยดา ไม่ช่วยกรุงสยามในการเรื่องนี้ได้
แล้ว บ้านเมืองก็เป็นของเขานั่น พระพุทธศาสนา คงต้องเสื่อม
สูญเสียเป็นแท้แล้ว เมื่อคิด ๗ ไปก็ต้องลงเป็นทอคนละ แล้ว
แต่พระรัตนไตรแลเทพยดาจะโปรกเกิด กราบทูลปรีทุกขมาน
เป็นการสั้น ๗ จะเขียนพรรณนามาไม่หมดแล้ว คนซึ่งเกิดมา
ในตระกูลกลับเป็นดังนี้ ก็สำหรับแต่บ้านเมืองจะสาบสูญเท่านั้น

ขอให้ทรงศรัทธาของบุญ การจะต้องเป็นตามเขาคาคคะเนสมความ
 คึกเขาเสียดอกกระมัง ปี่ฉลุก็เป็นขี้เบญจเพศ จะร้ายแรง
 อย่างไรก็ไม่ทราบ เห็นท่านพระองค์ใหญ่ยิ่งเยาวล้ายฉัตรนั้นก็
 โสมมากที่เดียว กลัวหม่อมฉันจะเป็นบ้าง แต่จะเพียงนั้นหรือ
 จะยิ่งกว่านั้นก็ไม่ทราบ ได้คิดไว้ว่าจะหาของทำบุญฉลองวักราช-
 ประภัสสรุกับวักราชบพิตรเสียให้ ได้ในปี่ฉลุ เพื่อการกุศลจะบังกัน
 สรรพพญันตรายได้บ้าง ถ้าจะเป็นเหตุการณ์ลงการฉลองวักก็จะไม่
 ต้องค้างคัวย ที่ะหมายให้คนอื่นทำต่อไปในชีวิตวังหน้ายังอยู่นั้น
 เป็นไม่ปี่แล้ว บ้านเมืองคงหมกเข้าทุกวัน ขอช่วยทรงพระคำริห์
 การเรื่องนี้ให้มากด้วย

ควรมีควรแล้วแต่จะโปรด

(พระบรมนามาภิไธย) Chulalongkorn R.S.

ถวายมา ณ วัน ๓ ๑๓ ๔ ค่ำ ปีกุน สัปตศก ๘

ท่านข้าฉวีวาด ท่านเป็นคนอย่างไร ก็ได้กล่าวถึงมาแล้ว
 เมื่อท่านมาเข้าวังหน้าเพราะโกรธกับวังหลวงทั้งวัง ท่านก็ต้องเข้า
 ร่วมในความ ถึงเครียดนัก เป็นธรรมดา ท่านเคยเล่าให้ผู้เขียน
 เรื่องนี้ฟังว่า ท่านรู้จักกับปรางภรรยาขายเนื้อสักกับลูกสาวคนรอง
 สนทนสนมกันมาก ก็ขายเนื้อเองท่านก็ชอบพอกันที่ ที่สำคัญ

ก็คือท่านแก้แทนนายนี้เองที่ว่าแกมิได้คิดจะเอา เมืองไทยเป็นเมือง
ขึ้น เพราะยังคิดถึงพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า-
เจ้าอยู่หัวอยู่ แต่คิดจะสนองพระเดชพระคุณนั้นด้วยการยกย่อง
พระบัตินั้นให้ใหญ่ยิ่งใหญ่มากกว่าอุปราชฝ่ายหน้า คือจะให้เป็น
พระเจ้าแผ่นดินเท่าเทียมกับสมเด็จพระราชาธิราช แต่เมื่อจะเฉลิม
พระยศ อย่างที่ พระบาท สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ทรงเฉลิม พระยศ
พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า ฯ ให้เป็น พระเจ้าอยู่หัว สอง พระองค์
นั้นไม่มีทางจะทำได้แล้ว นายนี้เองก็คิดจะเอาอำนาจอังกฤษมา
แบ่งเมืองไทยออกเป็นสอง คือสยามเหนือกับสยามใต้ ให้พระ-
บาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ทรงครอบครองตั้งแต่กรุงเทพ ฯ ขึ้น
ไปถึงเชียงใหม่ และให้พระบัตินั้นทรงครอบครองหัวเมืองภาคใต้
ทั้งหมดรวมทั้งปัตตานี ไทรบุรี กลันตัน และตรังกัน ซึ่งยังเป็น
ของไทยอยู่นั้นเป็นอีกประเทศหนึ่ง

ท่านข้าฉวีวาทท่านไม่รู้จักศัพท์ว่า Divide and Rule
ท่านก็เห็นว่าเหมาะก็ เพราะถ้าหากเป็นไปดังนี้ได้ ท่านคงจะมี
บุญวาสนาใหญ่โตในสยามใต้ที่จะเกิดใหม่

เกาหลี่เหนือ เกาหลี่ใต้ เวียดนามเหนือ เวียดนาม
ใต้ เหล่านี้ไม่ใช่ความคิดที่ใหม่นัก

ความตึงเครียด ระหว่างวังหลวง และวังหน้า นั้นมากขึ้น
เรื่อยมา ระหว่างนั้นกรมขุนวรจักรฯ สิ้นพระชนม์ไปแล้ว คุณย่า
ของผู้เขียนเรื่องนี้ยังอยู่เรือนเดิมที่ในวังกับท่านข้าทูลองค์ที่เป็นบุตร
ท่านพ่อของผู้เขียนยังมีพระชนม์เพียง ๘ ขวบ ท่านลุงจำรูญนั้น
เป็นหนุ่มแล้ว วันหนึ่งตกคืนในวังหลวงก็เกิดระเบิดขึ้น และไฟ
ก็ลุกลามไหม้ขึ้นในพระบรมมหาราชวัง พระบิดาผู้เสด็จออก
จากวังหน้าไปประทับอยู่ในกรุงสุลต่านอังกฤ และประกาศว่าพระองค์
ทรงอยู่ให้ยังกับรัฐบาลอังกฤ สดแล้วแต่อังกฤจะบังคับบัญชา
ว่ากล่าวอย่างไร เหตุที่เกิดขึ้นนั้นร้ายแรงมาก พระบาทสมเด็จพระ
พระพุทธเจ้าหลวงมีพระบรมราชโองการให้สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ กลับ
เข้ามาจากเมืองราชบุรีที่ท่านไปตั้งบ้านเรือนอยู่นั้นโดยด่วน และ
มีพระราชกระแสเล่าเรื่องราวให้ฟังทั้งหมด สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ
ท่านก็ออกมาจากที่เฝ้าแล้วตรงไปยังสถานกงสุลอังกฤ จะเข้าไป
ไต่ถามว่ากล่าวอย่างไรก็ไม่ทราบได้ แต่ท่านสามารถนำพระองค์
พระบิดาผู้เสด็จกลับคืนมายังพระราชวังบวรได้ เหตุการณ์ที่คาดกันว่า
จะรุนแรงต่อไปนั้นก็สงบลง

เมื่อเกิดเหตุขึ้นแล้ว รุ่งขึ้นอีกวันหนึ่งท่านข้าทูลองค์
ว่าจ้างเรือสำเภานึ่งลำขนทรายฝัดส้มขี้ตังเรือ แล้วนำละครของ

เจ้าจอมมารดาอำภา ซึ่งตกมาถึงท่านนั้น ลงเรือทั้งโรง พร้อมด้วย
เครื่องละครและคนตรีพายพาเที่ยวรวมเป็นคนหลายสิบคน ท่านลงเรือ
ที่แม่น้ำใกล้ ๆ วังหน้าคอนใกล้ค่ำ แล่นเรือไปทั้งคืน พอเช้ามีเด็ก
ออกปากน้ำ ท่านเหลียวไปทุกทางท้ายเรือเห็นเรือกลไฟจักรข้างของ
หลวงแล่นตามมาลำหนึ่ง แสทงว่าทางกรุงเทพฯ ๖ รู้แล้วว่าท่านจะ
หนีจึงส่งเรือหลวงออกมาตามจับตัว เรือหลวงคงจะออกตอนตึก
จึงมาทันที่ปากน้ำ ท่านเล่าว่าท่านยกมือขึ้นนมัสการพระสมุทร-
เจกีย์แล้วอธิษฐานว่า หากบุญญาบารมีท่านยังมีอยู่แล้ว ก็ขอให้
เรือสำเภาใช้ใบของท่าน ออกทะเล หลวงไปให้ ไ้ตลอด รอกฝั่ง
ท่านบอกว่าพอท่านอธิษฐานเสร็จ เรือหลวงที่แล่นตามไปนั้นก็
จักรหักลงพอดี ต้องทอดสมออยู่กลางน้ำ เรือของท่านก็ใช้ใบ
ไปจนถึงเมืองเขมร

ท่านข้าคว้าวาคท่านเป็นคนขนาคนั้น ผู้เขียนเองได้รู้
เรื่องที่ท่านเล่าให้ฟังเมื่อยังเป็นเด็ก ไม่มีสติปัญญาความคิดเท่าไร
นัก ก็ยังอ่อนใจเมื่อได้ยิน

ในสมัยนั้น กรุงเทพพระมหานคร ยังมีเส้าหินปักเป็น
อาณาเขตอยู่ทั้งสี่ทิศ ผู้เขียนยังเคยเห็นเส้าหินที่ปักอยู่ริมแม่น้ำ
ทางทิศเหนือที่ปักอยู่ใต้ตลาดขวัญลงมา ส่วนทางทิศใต้ที่ปัก

อยู่ก่อนถึงพระประแดง พระบรมวงศานุวงศ์จะเสด็จจากพระนคร
เกินเส้าหินเหล่านี้นออกไปโดยไม่ไดักราบถวายบังคมลา และได้
รับพระราชทานพระบรมราชานุญาตไม่ได้ ถ้าขึ้นเสด็จออกไป
โดยพลการถือว่าเป็นโทษกบฏ ท่านข้าฉวีวาทท่านเป็นเจ้านาย
ข้างใน ซึ่งมีจารีตคัมภีร์ครองหนกหนากว่าเจ้านายฝ่ายหน้าอยู่แล้ว
เมื่อท่านมิได้ไปเพียงนอกเส้าหินโดยมิไ้รับ พระบรมราชานุญาต
แต่ล่วงเลยออกนอกพระราชอาณาจักรไปถึงเมืองเขมร โทษของ
ท่านก็เป็นชุกฤษฎโทษโดยมิต้องพิจารณาแต่อย่างใดเลย ตาม
กฎหมายในสมัยนั้น หากทางราชการเอาตัวผู้กระทำความผิดได้ ก็
ให้เกาะเอาตัวผู้ที่เป็นญาติสนิท เช่นบิดามารดาหรือญาติพี่น้อง
มาลงโทษแทน เมื่อท่านข้าฉวีวาทหนีรอดไปได้แล้ว ทางราชการ
ก็มาเกาะเอาตัว ม.ร.ว. ควางใจ ผู้เป็นย่าของผู้เขียนไปลงพระราช
อาญาแผ่นดินหลัง ๓๐ ที่ และให้จำสนมไว้ ทั้งให้ริบราชบาตร
อีกด้วย

ชีวิตของท่านพ่อของผู้เขียนนั้น เมื่อได้ฟังท่านเล่าแล้ว
ก็เหมือนกับชีวิตของขุนแผนเมื่อยังเป็นเด็ก ขณะที่ท่านเล่าเรื่อง
ของท่านนั้นน้ำเนตรท่านไหลพราก

ท่านเล่าว่าขณะนั้นท่านอายุ ๘ ขวบ นอนหลับอยู่ แล้ว

คนชั้นทอนคิก เพราะเจ้าพี่ทุกไท่ทุกไฟทำอะไรกันทั้งทั้ง เหลียว
หาคุณแม่ที่นอนอยู่ด้วย เมื่อตอนหัวค่ำก็หายไปแล้ว ถามหาคุณ
แม่กับเจ้าพี่ก็ไม่มีใครบอก เพราะทุกคนกำลังรีบเก็บของส่วนตัว
ของท่านลงหีบ เห็นจะเป็นเพราะท่านทรงทราบกันทุกคนแล้วว่า
คุณแม่จะถูกริบราชบาตร ท่านตกใจและคิดถึงคุณแม่ก็เลยนั่ง
กันแสงอยู่กันที่ แต่ก็ไม่มีใครมาสนใจกับท่าน พอรุ่งเช้าเจ้า
พี่ทุกคนก็รีบขนของออกจากค้ำหนักไป ท่านมาทรงทราบภายหลัง
แล้วว่าเข้าไปอยู่ในวังหลวงทุกคน บ่าวไพร่ของคุณแม่ของท่านที่
ยังมีเหลืออยู่ในขณะนั้นก็พากันหลบหนี กระจักพลัดพราย ไปหมด
คงเหลือท่านอยู่องค์เดียวที่ค้ำหนัก ท่านเล่าว่าท่านทั้งตกใจทั้ง
กลัว ทั้งคิดถึงแม่ ทั้งหิว ความรู้สึกเหมือนกับว่าฟ้าถล่มทลาย
ลงมาทับองค์ ไม้รั้วกันส่ายปลายเหวว่าเกิดอะไรขึ้น ไม่รู้ว่าคุณ
แม่หายไปไหน ได้แต่นั่งกันแสงองค์เดียว และร้องเรียกหาแม่
อยู่จนส่าย

ราว ๆ เพล หม่อมยายของท่าน คือหม่อมของหม่อม
เจ้าทัษทิมในกรมพระราชวังหลัง และหม่อมแม่ของ ม.ร.ว. คางใจ
ก็มาที่ค้ำหนัก พอเห็น องค์ท่านก็เข้าม้วยเฮาออกจากค้ำหนัก
ไปและพาไปอยู่ที่วังท่านตาของท่านซึ่งเป็นบ้านเล็ก ๆ อยู่ติดกับวัด

ราชันย์ ในที่ซึ่งเป็นโรงภาพยนตร์เฉลิมไทยในปัจจุบันนี้ ขณะ
นั้นหม่อมเจ้าทัตติม ผู้เป็นตาของท่านสิ้นชีพิตักษัยไปนานแล้ว
หม่อมยายเลี้ยงชีพด้วยการทำขนมขายให้ชาวผู้หญิงซึ่งได้ช่วยไว้
ออกเงินขายทุกวัน ความเป็นอยู่ในบ้านหม่อมยายนั้นท่านเล่าว่า
อึดอัด ต้องอด ๆ อดยาก ๆ ฝ่าฝืนที่จะนั่งหมกก็เก่าแก่ชาควิน
ข้าวคราวทางคุณแม่มักไม่มีออกมาเลย รู้แต่ว่าอดทน

ที่หน้าเรือนหม่อมยายของท่านนั้น มีต้นพุทราใหญ่อยู่
ต้นหนึ่ง หม่อมยายให้ท่านเก็บผลพุทราทุกเช้า พอเก็บได้มาแล้ว
หม่อมยายก็เย็บกระทงใบตองเล็ก ๆ ใส่พุทรา ไล่ยี้กระทงบ้าง
ไล่ยี้หำกระทงบ้าง ก็เอาใส่กระทง ตกเย็นก็ให้ท่านกระเทียม
กระทงไปขายตามหน้าโรงย่อนโรงหอย ในราคากระทงละอัฐ
ท่านพ่อท่านก็กำพระทัยที่ได้ช่วยหม่อมยาย ออกเงินขายพุทรา
ตามหน้าโรงย่อนโรงหอยทุกวัน ขายหมดก็เอาอัฐที่ขายได้มาให้
หม่อมยาย

คนที่ซื้อพุทราจากท่านนั้นไม่มีใครทราบว่า ท่านเป็น
หม่อมเจ้า พระราชันย์ใน พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้า
นภาลัย

ทางฝ่ายเจ้าฟ้าของท่าน ซึ่งเป็นหม่อมเจ้าหญิงสองคน

เมื่อเข้าไปในวังหลวงแล้วก็ไปพึ่งพระบารมีพระอรรคชายาองค์เล็ก
คือหม่อมเจ้าสายสวัสดิภิมย์ ภายหลังได้สถาปนาเป็นพระองค์เจ้า
สายสวัสดิภิมย์ และในรัชกาลที่ ๗ ได้เลื่อนพระยศขึ้นเป็นพระ
วิมาดาเธอ กรมพระสุทธสาสน์นาฏ โยมหาราชย์ทิวาทา พระ-
อรรคชายาพระองค์นี้ ทรงเป็นพระสนมของสมเด็จพระเจ้าฟ้า ๑ กรม-
หลวงลพบุรีราเมศวร์ ผู้เป็นพระปิตุลาของพระเจ้าวรวงศ์เธอพระ-
องค์เจ้าภาณุพันธุ์ยุคล พระองค์เจ้าเฉลิมพลทิฆัมพร และพระ-
องค์เจ้าอนุสรณ์มงคลการ

พระอรรคชายาองค์เล็ก หรือที่ชาววังเรียกกันว่า
“ท่านองค์เล็ก” นั้นท่านประสูติมาเป็นหม่อมเจ้า มีน้ำพระทัย
โอบอ้อมอารีและมีพระเมตตากรุณาหาผู้ใดเสมอไต่ยาก โดย
เฉพาะหม่อมเจ้าหญิงเช่นเดียวกับพระองค์ท่านแล้วรู้สึกว่าคุณจะมี
พระเมตตาเป็นพิเศษ คอยอุปการะช่วยเหลือในเมื่อมีภัยอันตราย
หรืออยู่ในฐานะตกต่ำลำบากเท่าที่ทรงช่วยได้

หม่อมเจ้าหญิงทั้งสี่องค์ บุตร ม.ร.ว. ทรงโพนมมิใช่
หม่อมเจ้าหญิงในกรมขุนวรจักร ๑ องค์แรกที่ท่านองค์เล็กได้ทรง
อุปการะช่วยเหลือไว้ให้พ้นวิบัติและภัยพิบัติอื่น ๆ ท่านยัง
ทรงเขียนเรื่องนิตยสารหนึ่ง ชื่อหม่อมเจ้าหญิงปัทม ในกรมขุน

วรจักรธรรมาภาพ เคยอยู่ที่ตำหนัก พระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ
พระ ราชธิดา พระ องค์ใหญ่ใน พระ บาท สมเด็จ พระ รอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว เป็นธรรมเนียมพระเจ้านุชเชอฝ่ายในที่ระต้องมีหม่อม
เจ้าหญิงในเจ้านายทรงกรมต่าง ๆ เข้าไปประทับอยู่ด้วย เพื่อ
ประทับพระบารมี เมื่อครั้งพระองค์ยังเยาวลักษณคลอกบุตรกับ
นายโตซึ่งปลอมแปลงเป็นผู้หญิงเข้าไปอยู่ที่ตำหนัก โดยมิได้มี
ผู้ใดรู้เห็น เกิดเป็นเรื่องใหญ่โตต้องพระราชอาญาแก่หลายคน
นั้น ท่านข้าพหมก็ได้หลบหลีกราชภัยมาพึ่งพระอรรคชายาองค์
เล็ก และได้อยู่เย็นเป็นสุขมาจนตลอดชีพของท่าน

พระอรรคชายาองค์เล็กนั้นทรงรับภาระในราชการหัง
พระเครื่องต้นไทยของพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงไว้ทั้งหมด
ท่านทรงเป็นหม่อมเจ้าในรัชกาลที่ ๓ และได้มีเจ้าพี่เจ้าน้องของ
ท่านหลายองค์ เช่นหม่อมเจ้าหญิงสารภี หม่อมเจ้าหญิงพิศวง
ซึ่งชาววังเรียกกันว่า “ท่านองค์หวง” และหม่อมเจ้าหญิงกระจำ
ซึ่งชาววังเรียกว่า “ท่านองค์แก” เพราะท่านชรามาก เคยช่วย
กันทำเครื่องต้นมาก่อน เมื่อหม่อมเจ้าหญิงในกรมขุนวรจักร ฯ
เข้าไปพึ่งพระบารมีอีกสิ่งก็ รวมทั้งท่านข้าพหมซึ่งอยู่มาก่อน
พระอรรคชายา ก็โปรดให้ หม่อมเจ้า เหล่านั้น เข้า มีหน้าที่ในหัง

พระเครื่องต้นทุทองค์ ทำองค์ต่างก็มีงานทำโดยมีต้องล่าหาก
เกิดครั้น การทำเครื่องต้นนั้นทรงแบ่งหน้าที่กันทำ ท่านข้า
เม่าพิทรวงทำเครื่องควา ผู้เขียนและหลานท่านอีกหลายคนเรียก
ท่านในภายหลังว่า “ท่านข้าของควา” ส่วนท่านข้าคอย หรือ
หม่อมเจ้าคอยท่านนั้นพระนามฉายาว่า “ท่านข้าของหวาน” เพราะ
ท่านทำเครื่องหวาน

ทางฝ่ายท่านพ่อฉัน เมื่อได้ประทับอยู่กับหม่อมยาย ของ
ท่านอย่างอัศจรรย์ชันมาได้ประมาณสี่ห้าเดือนก็พ้นเคราะห์ เพราะ
สมเด็จพระยาสุภาวดีนราธิราช ประยูร ทรงทราบเรื่องราว จึงให้
ข้าหลวง มารับองค์ท่านพ่อ เข้าไป ทรงอุปการะเลี้ยงดูไว้ที่ตำหนัก
ของพระองค์ท่านในวัง

พระเจ้าบรมมหารัชมังคลาธิราช ประยูรนั้นชาววังเรียกกันว่า “ทุลกระหม่อมแก้ว” ทรง
เป็นพระราชธิดาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ร่วมเจ้า-
จอมมารคากับ สมเด็จพระบรมราชาธิบดีมหารัชมังคลาธิราช กรมหมื่น-
มาศยาพิทักษ์ พระบิดาของ สมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี
พระบรมราชชนนี ของ พระบาท สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เนื่องด้วยสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินีสวรรคตเสียตั้งแต่พระบาท

สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงยังทรงพระเยาว์ ทูลกระหม่อมแก้วจึงได้
ทรงทำนุบำรุงพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง มาตั้งแต่ ทรงพระ-
เยาว์ประสูติเป็นพระราชชนนีรักที่สอง

เมื่อ ท่านพ่อเข้า ไปอยู่ที่ตำหนัก ทูลกระหม่อมแก้วนั้น
พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จพระราชดำเนินมาเสวยพระ
กระยาหารค่ำที่ตำหนักทูลกระหม่อมแก้วเป็นนิจ เวลาเสวยพระ
กระยาหารนั้นทูลกระหม่อมแก้วก็รับสั่งให้ท่านพ่อเข้าหมอบเฝ้าข้าง
หรือถวายนั่งงานพักบ้าง แต่ก็มีใ้กราบบังคมทูลว่าท่านพ่อเป็นผู้
โง่ คืบหนึ่งพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทอดพระเนตรเห็น
ท่านพ่อหมอบเฝ้าอยู่ ทอดพระเนตรอยู่ครู่หนึ่งแล้วก็มีการราชคำ-
รัสถามทูลกระหม่อมแก้วว่า “เด็กคนนั้นหน้าตาดี ลูกใคร?” ทูล
กระหม่อมแก้วก็กราบบังคมทูลว่า “ลูกกรมขุนวรจักร” พระบาท
สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็ทรงกวักพระหัตถ์เรียกท่านพ่อให้เข้าไป
ใกล้ ท่านพ่อก็คลานเข้าไปกราบถวายบังคมทูลขอพระกรุณา
บาท พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเห็นพระกรมารวยองค์ท่าน
พ่อให้ขึ้นไปนั่งบนพระเพลา แล้วทรงใช้พระกรทั้งสองรื้อองค์ท่าน
พ่อไว้แน่น มิได้มีพระราชดำรัสอย่างใดอยู่นาน แล้วจึงตรัสกับ
ทูลกระหม่อมแก้วว่า “เด็กคนนั้นต่อไปจะได้ราชการ ขอฝากให้

ทรงเลี้ยงให้เด็ก ๆ” แล้วก็ปล่อยองค์ท่านพ่อลงจากพระเพลา
ท่านพ่อก็กราบถวายบังคมแล้วคลานถอยออกมา

หลังจากนั้น ประมาณ ปีหนึ่ง คุณ ย่า ก็พ้นโทษ ออก จาก
สนมแล้วกลับมาอยู่วังตามเดิม ในฐานะที่ยากจน ส่วนท่านพ่อ
นั้นก็เคยโต มีอายุ ซึ่งจะอยู่ใน พระราชฐาน ชั้น ใน ไม่ ใ้ อีกต่อไป
จึงกราบถวายบังคมลาออกมาอยู่กับคุณแม่ของท่านที่วังเดิม พอ
เคยโตเป็นรุ่นหนุ่มขึ้น พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็มีพระ
ราชกระแสรับสั่งให้ไปเข้าเรียนโรงเรียนนายร้อยทหารบก และ
รับสั่งฝากฝังกับสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอเจ้าฟ้าภาณุรังษีสว่างวงศ์
กรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช ให้คอยทรงช่วยดูแลอุปการะอีก
พระองค์หนึ่ง ท่านพ่อจบโรงเรียนนายร้อยแล้ว ก็ออกเป็นนาย
ทหารและรับราชการเรื่อยมา ตำแหน่งสุดท้ายก่อนออกจากราช-
การเป็นอธิบดีกรมตำรวจ มียศเป็นพลโท ที่ท่านพ่อไ้เป็นหลัก
เป็นฐาน ใ้อุปการะคุณแม่ของท่านและเจ้าพี่เจ้าน้อง ตลอดจน
ไ้ทั้ง ักรวยครวัให้การ ศึกษาแก่บุตร ทุกคนจน สามารถ ทำมาหา
กินไ้ด้วยความสุขวิจนถึงทุกวันนี้ ก็เพราะพระมหากรุณาธิคุณ
ในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ และที่ ๖ และพระ-
กรุณาของเจ้านายหลายพระองค์ที่ไ้ช่วยออกพระนามมาแล้ว

หลานทั้งหลายที่ได้อ่านหนังสือนี้ ขอจงได้รู้สึกสำนึกในพระมหา-
กรุณาธิคุณและพระกรุณาคุณตลอดไป

ขอวกกลับไปกล่าวถึงท่านข้าฉวักอีกเล็กน้อย เพราะ
ท่านออกจะเป็นโครงกระดูกอันใหญ่ในคูนนี้ เมื่อท่านข้าฉวักไป
ถึงเมืองเขมรนั้น สมเด็จพระนโรดมครองเมืองเขมรอยู่ สมเด็จ
พระนโรดมและสมเด็จพระศรีสวัสดิ์ทั้งสององค์นั้นได้เข้ามาเคยเฝ้า
อยู่ในเมืองไทยในสมัยรัชกาลที่ ๓ และที่ ๔ มีรั้ววังในกรุงเทพฯ
และมีฐานะเช่นเดียวกับเจ้านายไทย จึงทรงคุ้นเคยกับเจ้านายไทย
เป็นอย่างดี เมื่อท่านข้าฉวักไปถึงเมืองเขมร ท่านจึงทรงเข้าไป
ในวังของสมเด็จพระนโรดมได้ในฐานะคนคุ้นเคย ฝ่ายสมเด็จพระ
นโรดมเห็นว่า ท่านข้าฉวักเป็นเจ้านายไทย ที่ไปพึ่ง พระบารมีก็
ย่อมจะยินดีต้อนรับยกย่อง เพราะเป็นการส่งเสริมพระบารมีกรุง
กัมพูชาเอาการอยู่ นอกจากนั้นท่านข้าฉวักท่านยังฉลาดพอที่
จะเอาละครของเจ้าจอมมารคำอำภา ซึ่งเป็นครูละครในผู้มีชื่อ
เสียงติดไปด้วยทั้งโรง ละครโรงนั้นเป็นกุญแจไขประตูเมืองเขมร
ให้เบ็ดรับท่านอย่างกว้างขวาง

เรื่องละครเมื่งละครนั้น จะถือว่าเป็นเรื่องเล็ก ไม่ได้ในสมัย
นั้น ต้องถือว่าเป็นเรื่องใหญ่ทีเดียว เพราะประเทศต่าง ๆ แดนนี้

ถือว่าโฉนดครและหน้ันเป็นสมบัติที่ส่งเสริมเกียรติยศ ของบ้าน
เมือง และโฉนดครและหน้ใหญ่เมืองไทยนั้นถือกันว่าประเสริฐ
สุด ทุกประเทศก็อยากได้ไปไว้เป็นของตนหรือเป็นแบบฉบับ เมื่อ
เจ้าอนุวงศ์เวียงจันทน์บรรพบุรุษ ของผู้เขียนเรื่องนี้ อีกคนหนึ่งเข้ามา
กรุงเทพฯ ในตอนต้นรัชกาลที่ ๓ เพื่อช่วยงานพระบรมศพพระ
บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัยนั้น เมื่อก่อนจะกลับก็เข้าไป
กราบถวายบังคมลาพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว แล้วถือ
โอกาสขอพระราชทานตัวละครในไปไว้ที่เวียงจันทน์ เพื่อจะไถ่ลักห้
ละครในที่เวียงจันทน์ต่อไป เมืองก๊วยเมืองเวียงจันทน์ขณะนั้นเป็น
เมืองประเทศราช ละครพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จะทรง
พระราชดำริว่าเจ้าอนุฯ อาจเฝ้ามจะดีเสมอ ถึงกับจะมีละครใน
เป็นของตนจึงไม่ไปรทเกล้าฯ พระราชทานให้ เจ้าอนุฯ ก็โถมนัส
น้อยใจและผูกใจเจ็บ เริ่มเอาใจออกห่าง และในที่สุดก็ถึงกับเป็น
กบฏยกทัพเข้ามารุกรานพระราชอาณาจักร จนถึงเมืองนครราช-
สีมา เป็นเหตุให้ต้องปราบปรามกันเป็นการใหญ่

ที่เมืองเขมร นั้นในฐานะที่เป็นเมือง ประเทศราช เช่น
เดียวกับเวียงจันทน์ คงจะไม่มีสิทธิ์ที่จะมีโฉนดหลวงและละครในเช่น
เดียวกัน เมื่อสมเด็จพระนโรดมเสด็จกลับไปครองราชย์ที่กัมพูชา

๕
นั่น ท่านจึงได้ออกไปจากกรุงเทพฯ แต่ลิเก ซึ่งเพิ่งเกิดขึ้นใน
กรุงเทพฯ ในสมัยนั้นและกำลังเป็น “ฮิต” เหมือนกับเพลงลูก
ทุ่งในสมัยนั้น และให้ทรงส่งเสริมลิเกในเมืองเขมรเป็นการใหญ่
จนมีตำนานในเมืองเขมรว่าการละเล่นที่เรียกว่าลิเกนั้น สมเด็จพระ
พระนโรดมทรงเป็นผู้ตรัสรู้คิดค้นขึ้นได้ด้วยพระองค์เอง และทรง
สั่งสอนคนอื่นต่อมา ลิเกเมืองเขมรนั้น ร้องเพลงราชนิกิริไม่
เพราะเพลงราชนิกิริเป็นเพลงที่ พระเอกลิเกไทย ชื่อนายคอกกีน
แกคิดขึ้น และนายคอกกีนแกลเป็นคนรุ่นหลังสมเด็จพระนโรดม
เมื่อท่านย้ายวัดวักเขาละครเจ้าจอมมารคำอำภา ซึ่ง
เล่นแบบละครโนไปด้ายทั้ง โรงเช่นนี้ สมเด็จพระนโรดมย่อมา
ต้องเห็นว่าเป็นลาภอันประเสริฐที่ต้องการมานานแล้ว สมเด็จพระ
พระนโรดมจึงได้รับท่านย้ายวัดวักและละครของท่าน ทั้งโรงเข้าไป
อยู่ในพระราชวังในฐานะละครในเมืองเขมร และให้หัดละคร
เมืองเขมรสืบต่อมาจนถึงทุกวันนี้ ละครในเมืองเขมรในปัจุบัน
เป็นละครที่ห่างครูไปนาน จึงเร็วไปมาก บทที่เล่นนั้นถ้าเป็นละคร
ในเรื่องอุพรุทธและอิเหนายั้ต้องร้องเป็นภาษาไทย แต่ถ้าเล่น
ละครนอกแล้ว สมเด็จพระศรีสวสัถ์ให้ทรงแปลไว้เป็นภาษาเขมร
เป็นส่วนมาก เช่นเรื่องไกรทอง ผู้เขียนเองก็ได้เคยดู พอได้ยิน

เสียงคนบอกบท เริ่มต้นว่า

“กาลเนาะ โสมเจ้าไกรทองพงศา”

ก็ต้องเขียนหน้าไปยิ้มกับฝาข้างโรง เพราะข้างแปล
“เมื่อนั้น โสมเจ้าไกรทองพงศา” ได้คืบเท้า

เมื่อท่านข้าฉวีวาทเข้าไปอยู่ในวังกับสมเด็จพระนโรดม
นั้น ปรากฏว่ามีคนในวังหน้าลอบติดตามออกไปอยู่ด้วยหลายคน
คนหนึ่งคือหม่อมเจ้าหญิงปุก ซึ่งดูเหมือนจะเป็นเจ้าวังหลวง แต่
ไปฝากใฝ่อยู่ที่วังหน้าเช่นเดียวกับท่านข้าฉวีวาท และลูกสาวคน
รองของนายโรเบิร์ตน้องสาวคนหนึ่ง ซึ่งทางมารดาเลี้ยงทำให้เป็น
ไทยมีมารยาทเป็นไทย หม่อมยกหลานเป็น ทั้งยังแสดงให้เห็นว่า
ท่านข้าฉวีวาทท่านเป็นหัวใจอยู่ในเหตุที่เกิดขึ้น ระหว่าง วังหลวง
กับวังหน้าครั้นนั้น หม่อมเจ้าหญิงปุกนั้นเสด็จในกรมหมื่นพิทยาลง-
กรณ์ ซึ่งทรงเป็นพระราชโอรสของกรมพระราชวังบวรวิชัยชาญ
เคยรับสั่งกับผู้เขียนว่า ใต้เคยเลี้ยงดู พระองค์ ท่านมาตั้งแต่ยังทรง
พระเยาว์ และประทับที่เมืองเขมรตลอดมาจนชรามาก สันตพิ-
ทักษิณที่เมืองเขมรในรัชกาลที่ ๗

ขอตั้งข้อสังเกตว่า ความเห่อฝรั้งของท่านข้าฉวีวาท
นั้นเป็นเรื่องส่วนพระองค์ของท่าน มิได้ตกทอดมาถึงลูกหลานใน

ตระกูลน้อย

เมื่อ ท่าน ข้าฉวีวาท ได้เข้าไปอยู่ในวังกับสมเด็จพระ
นโรดมแล้ว ความสนิทสนมระหว่างท่านกับสมเด็จพระนโรดมก็มี
มากขึ้นเรื่อย ๆ ว่ากันว่าสมเด็จพระนโรดมคงท่านข้าฉวีวาทเป็น
ถึงพระราชเทวี แต่ความชอบผู้เขียนไม่ยืนยันเพราะท่านไม่ได้เล่า
ให้ฟัง ท่านบอกแต่ว่าท่านประสูติพระองค์เจ้าเขมรกับสมเด็จพระ
นโรดมองค์หนึ่งเป็นพระองค์เจ้าชาย มีนามว่าพระองค์เจ้าพานคุลี
เป็นอันว่าผู้เขียนเรื่องนี้ มีสมเด็จพระนโรดมเป็นลุงเขย
และมีพระองค์เจ้าเขมรเป็นลูกพี่ลูกน้องอยู่องค์หนึ่ง พระองค์เจ้า
พานคุลีเคยเข้ามาเยี่ยมท่านแม่ที่กรุงเทพฯ ๑ ครั้งหนึ่ง หลังจาก
ที่ท่านข้าฉวีวาทกลับมาจากเมืองเขมรแล้วในรัชกาลที่ ๖ ท่าน
กลับมาแล้วก็บวชเป็นรูปชี่ อยู่มาจนอายุ ๔๐ กว่าจึงสิ้นชีพิตักษัย
หลาน ๆ เรียกว่า “ท่านข้าแอหนัง” หรือ “ท่านยายแอหนัง”
เพราะท่านเป็นนางเอกต้อง ระหกระเหิน เหมือน นางบุษยาในเรื่อง
อิเหนา เมื่อนางบุษยาบวชชี่ก็มีชื่อว่า แอหนังทิลาธรรสา คน
ในสกุลปราโมชนั้นมีอารมณ์ขันในทุกกรณี

ได้กล่าวถึงสาแหรกข้างพ่อมามากแล้ว เวลาที่เหลือ
จะเขียนหนังสือเล่มนี้ให้ ท่านแจงานทำบุญอายุครบ ๖๐ ปีก็มีน้อย
ลง จึงจะขอจบกล่าวถึงเรื่องราวทางสาแหรกข้างแม่ต่อไป

หม่อมแดงปราโมช มารดาผู้เขียนเรื่องนี้เป็นบุตรเจ้า
พระยาศรีพิพัฒน์ (แพ บุนนาค) ผู้เป็นบุตรของสมเด็จพระเจ้าพระยา
บรมมหาพิชัยญาติ (ตัน บุนนาค) ท่านผู้นี้เรียกกันว่าสมเด็จ-
เจ้าพระยาองค์น้อย เพราะท่านเป็นน้องชายร่วมบิดามารดากับ
สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ (ดิศ บุนนาค) ทั้งสองท่าน
เป็นบุตรเจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) กับเจ้าคุณนวลผู้เป็นพระ-
ชนิษฐาคนหนึ่งของสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินี ซึ่งได้กล่าวถึงมา
แล้วในตอนต้น

เจ้าพระยามหาเสนา (บุนนาค) นั้นในสมัยกรุงธนบุรี
คนรู้จักท่านแต่ในนามว่า หม่อมบุนนาค เพราะในขณะนั้นท่าน
เป็นเพียงคนสนิทของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้า ครอบเชิญ
พานหมากตามหลังเจ้าพระยาจักรี และต่อมาเป็นสมเด็จเจ้าพระ-
ยามหากษัตริย์ศึก และติดตามไปในกองทัพทำศึกสงครามด้วย
ทุกครั้ง

หม่อมบุนนาค นั้นสืบเชื้อสาย มาจากชาวเปอร์เซีย ชื่อ

แฉก อะหมัก ซึ่งได้เข้ามาค้าขาย ณ พระนครศรีอยุธยาในสมัย
 ปลายรัชกาลสมเด็จพระเอกาทศรถ พร้อมกันนี้ยังขายอีกคนหนึ่ง
 ชื่อ แฉก ซาอิก คำว่า แฉก นั้นตรงกับคำว่า Sheik อันเป็นยศอาหรับ
 หมายถึงหัวหน้าชุมชนหรือแม่ทัพ พิจารณาเหตุจากนามนี้แล้ว ชาว
 เปอร์เซียทั้งสองพี่น้องนี้ คงนับถือศาสนาอิสลาม นิกาย Shi-ite
 ซึ่งภาษาไทยเรียกว่าเจ้าเซ็น อันเป็นนิกายที่รับขนบธรรมเนียม
 ประเพณีของประเทศที่ตนอยู่นั้นได้ง่ายกว่ามุสลิมอื่น ๆ แฉกซาอิก
 นั้นเมื่อได้เข้ามาอยู่เมืองไทยพักหนึ่งแล้วก็เดินทางกลับไปบ้านเกิด
 เมืองนอนของตน คงเหลือแต่แฉกอะหมัก ซึ่งได้รับราชการใน
 พระเจ้าทรงธรรม มีความดีความชอบได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นถึง
 เจ้าพระยาแฉกอะหมัศรัตนราชมนตรี บุตรหลาน
 แฉกอะหมักได้รับราชการสืบต่อกันมา และยังคงนับถือศาสนา
 อิสลามตลอดมา ทั้งที่มีชื่อเสียงเรียงนามกลายเป็นไทย และรับ
 เอาประเพณีความเป็นอยู่ของไทยเข้าไว้แล้วโดยบริบูรณ์ ตระกูล
 บุณนาค ออกจากศาสนาอิสลาม มาเข้ารับนับถือ ศาสนาพุทธในรัช-
 กาลพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ และดูเหมือนจะเป็นพระยาจำแสน-
 ยากร (เสน) ผู้เป็นบิดา ของหม่อมบุณนาคคนนั้นเองที่ไ้รับนับถือพระ
 พุทธศาสนาเป็นคนแรก

เล่ากันว่า ครั้งหนึ่งพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ จะเสด็จพระราชดำเนินไปทรง... ัสการพระพุทธบาทที่สระบุรี ขุนนางผู้ที่จะไ้ โดยเสด็จก็เตรียมตัวกันคึกคัก และคุยกันเรื่องความสนุกต่าง ๆ ในการขึ้นพระบาท ซึ่งพระยาจำเริญยกกระษัตริย์ยังเป็นมหาดเล็กหนุ่มเคยไ้ขี่ม้าบ่อยครั้งแล้ว พอไ้ยินเพื่อนมหาดเล็กพากันไ้ให้ขอขึ้นพระบาทเป็นกำลัง พอไ้ช่อก็กราบยังคมทูล พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ขอพระราชทานโดยเสด็จ ๆ พระพุทธบาทด้วย พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศก็ตรัสว่า “มึงเป็นแซกนอกศาสนาจะไปกับเขาไ้อย่างไร” พระยาจำเริญ ๆ ก็กราบยังคมทูล... ออกจากศาสนาเข้ามานับถือศาสนาพุทธ พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศก็ตรัสอนุญาตให้โดยเสด็จ ๆ ไ้ พระยาจำเริญ ๆ และญาติก็เข้ามานับถือศาสนาพุทธตั้งแต่นั้นมา ออกร่ายยัก

หม่อมขุนนางคนนี้เป็นบุตรพระยาจำเริญยก (เสน) ในรัชกาลพระเจ้าอยู่หัวสุริยวงษ์นั้นไ้ทรงพระกรุณาเลี้ยงเด็กไว้ใกล้ฉีกพระองค์สามคน คือนายทองหรั่งลูกไทย ทรงพระกรุณาให้ไว้รุกอย่างเด็กไทย นายสินลูกจีน ทรงพระกรุณาให้ไว้เปื้อ และนายขุนนางลูกแขก ทรงพระกรุณาให้แต่งตัวอย่างลูกแขก เด็กทั้งสามคนนี้ทรงพระกรุณาไ้ไป... มาก เสด็จพระ

ราชดำเนินไปไหนก็วิ่งตามเสด็จเสมอ และเด็กทั้งสามคนนั้นก็รักใคร่เอ็นดูเพื่อนกัน วันหนึ่งลูกจันทน์คนหนึ่งอยู่ใกล้พระแท่นบนพระที่นั่ง ลูกแขกนกสนุกซนมากก็เอาหางเขี่ยลูกจันทน์ไถ่แน่นกับขาพระแท่น แล้วก็ตบกระชก ร้องปลุกว่าพระเจ้าอยู่หัวรับสั่งให้หาลูกจันทน์ตกใจตื่น จะผลุกผลุกขึ้นนั่ง หางเขี่ยที่ถูกเขี่ยไถ่นั้นก็ถ่วงตัวกลับ หัวฟาดกับพื้นพระที่นั่งเต็มแรง เจ็บศีรษะมาก ถึงแก่นั้นมานายสินมหากเล็กและนายบุญนาคมหากเล็กก็หมางใจกัน ไม่พุกจาเล่นหัวกันเหมือนเคย แต่ทั้งสองคนก็ยังเป็นมิตรที่ดีของนายทองด้วง ตลอดมา เรื่งนั้น เป็นเหตุที่ทำให้หม่อมบุญนาคไม่กล้าถวายตัวเข้ารับราชการกับ สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี คงเป็นแต่ ทนายคนสนิทของ พระบาท สมเด็จพระ พุทธ ยศ พ้า ๆ จนตลอดรัชกาลกรุงธนบุรี เรื่งนี้สมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรีก็คงจะทรงทราบ แต่ก็มีใคร่ทรงแสดงว่าทรงทราบแต่ประการใด

หม่อมบุญนาค นั้นรับราชการ เป็น มหากเล็กอยู่จนเสียกรุง เมื่อก่อนเสียกรุงท่านได้เป็นเจ้าหมื่นไวยวรนาถ หัวหมื่นมหากเล็ก เมื่อกรุงแตกนั้นท่านอยู่ในกรุง เมื่อพม่าเข้ากรุงได้ท่านก็หลบหนีไปแต่หัว ลูกเมียก็กระจัดพลัดพรายกันไป ขณะนั้นท่านมีภรรยาชื่อลิ้มและมีบุตรอยู่หลายคนทั้งหญิงและชาย เมื่อ

หนีไปหลบซ่อนอยู่นอกกรุงไค้พักหนึ่ง พม่าเข้ายึดกรุงไค้และพอ
เห็นเหตุการณ์สงบลงบ้างแล้ว หม่อมมยุรนาทก็ปลอมตัวเป็นชาย
ชนบทเข้าไปในกรุง เพื่อติดตามหาบุตรภรรยาอยู่หลายวันก็มี
ไค้พบ จนวันหนึ่งหม่อมมยุรนาทไปอยู่ที่ตลาดสด ซึ่งเริ่มตึกกันขึ้น
ใหม่สำหรับคนที่ยังเหลืออยู่ในกรุง ท่านไค้พบภรรยาท่านมาจำ
ตลาดอยู่ ไค้ถามไค้ความว่าถูกพม่าจับไปไค้ที่นครบวรวิ แต่
บังเอิญนายทหารพม่าที่เป็นคนขี้ขลาดเป็นคนใจดี มีไค้กรำบ เขา
จึงนำตัวท่านลี้มและบุตรไปอยู่ในเรือซึ่งจอดอยู่ในคูเมืองใกล้ ๆ กับ
เรือซึ่งนายทหารพม่าหลายคนใช้เป็นที่พัก นายทหารพม่ามิได้
ข่มเหงรังแกแต่อย่างใด แต่ไค้มอบหมายหน้าที่ให้ทำครัว หุงหา
อาหารให้แก่นายทหารพม่า ที่มาเก็บจ่ายตลาดอยู่ก็เพื่อซื้อของ
ไปทำกับข้าว

เมื่อไค้ทราบดังนั้น หม่อมมยุรนาทก็ค้นคว้าเวลาที่จะไป
รับบุตรภรรยาหนีพม่าและขอวิธีการอันแยบคายให้ พอถึงวันนั้น
เวลากลางคืนก็เอนมืกเวลาคึกคัก หม่อมมยุรนาทก็เอาเรือมา
ลำหนึ่งซึ่งไค้ไปหามาไว้ล่วงหน้ากว่าลงกับท้องถิ่น ให้มีอากาศ
หายใจอยู่ในท้องเรือ แล้วตัวท่านเองก็มุกเข้าไปอยู่ในไค้ท้องเรือ
คว้านั้น ค่อย ๆ คุ้นเรือเข้าไปเทียบกับเรือที่บุตรภรรยาอาศัยอยู่

เอามือเคาะที่ข้างเรือเบา ๆ เช่นสัญญาณ ภรรยาทำให้บุตรคน
ใหญ่ที่รู้ความแล้วลงน้ำมุกเข้าไต้ห้องเรือ หม่อมมยุรนาทก็ถอยเรือ
ออกห่างมายังริมตลิ่งที่ปล่อยคน ให้บุตรคนใหญ่นั่งคอยอยู่ริม
ตลิ่ง แล้วก็กับเรือกลับเข้าไปใหม่ คราวนี้ภรรยาส่งบุตรคนเล็ก
ที่สุกเอาจอมมาให้ ท่านก็อุ้มลูกมุกเข้าไต้ห้องเรือ แล้วถอยเรือ
กลับมาที่บุตรคนใหญ่นั่งรออยู่ เอาบุตรคนเล็กส่งให้แล้วกำชับให้
บุตรคนใหญ่คอยปลอบน้องมิให้ร้องไห้ส่งเสียงก้าง แล้วก็กับเรือ
กลับขึ้นไปใหม่ ทำดังนี้อยู่หลายครั้งจนรับบุตรมาโค้หมกและรับ
ภรรยามาเป็นคนสุกท้าย หม่อมมยุรนาทนั้นเป็นคนร่าเริงมีทรัพย์สิน
สมบัติมาก เมื่อพม่าล้อมกรุงอยู่นั้น ท่านพิจารณาเห็นว่ากรุง-
ศรีอยุธยาไม่มีทางจะรอดจากเงื้อมมือข้าศึก ท่านจึงหาที่พึ่งซ่อน
ทรัพย์สินสมบัติอันมีค่าของท่านไว้จนหมดสิ้นมิให้ผู้ใดรู้ แต่ดังอย่าง
นั้นเมื่อกรุงแตกแล้ว ภรรยาของท่าน ก็มีเครื่องใช้ อันมีค่า ติดตัว
อยู่เล็กน้อย เมื่อถูกพม่าจับเอาไปไค้นนั้นก็ยังมีเขียนหมากนากัน
หนึ่งซอกซ่อนติดตัวไป เมื่อก่อนท่านได้ภรรยาหม่อมมยุรนาทครอง
จากเรือหนึ่งมาด้วยสามีนั่น ท่านระลึกถึงบุญคุณนายทหารพม่าที่
เขามีใจซื่อตรงรักแ่ แต่ได้ปล่อยอิสระให้มีชีวิตอยู่ ได้ด้วยความ
ปล่อยกรงใจมาได้มาพบกันสามีนั่น ท่านจึงวางเขียนหมากนากันไว้

เพื่อสนองคุณนายทหารพม่า และเพื่อบอกให้รู้ว่าท่านยังระลึกถึง
บุญคุณเขาอยู่ และก็อาจเป็นเพราะเขื่อนหมากนากที่วางไว้นั้นเอง
ที่ทำให้ นายทหารพม่ามิได้ออกศึกตามเมื่อทราบว่าท่านหนีไปแล้ว
ผู้แสดงไมตรีที่อยู่อื่นแม้ผู้นั้นจะเป็นศัตรู ย่อมจะได้รับไมตรีตอบ

เมื่อหนีจากพม่าได้แล้ว หม่อมมยุรนาถ ก็พาบุตร ภรรยา
เก็บยุบย่าฝักร่มงูไปยังเมืองสมุทรสงคราม เพื่อจะไปหาหลวงยก-
กระบือตราชบุรีซึ่งเคยเป็นมิตรกันก่อน ระหว่างที่เดินทางนั้นต้อง
เสียดูตรไปสองคน ว่ากันว่าถูกถูกตายคนหนึ่ง ส่วนอีกคนหนึ่ง
นั้นเล่ากันว่าเมื่อก่อนถึงเมืองสมุทรสงคราม เวลากำลังกลางทาง
หม่อมมยุรนาถแลเห็นศาลเจ้าเก่าแก่อยู่อหลังหนึ่ง จึงเข้าไปอาศัย
นอนพร้อมกับบุตรภรรยา ก่อนจะหลับนอนก็ได้กราบไหว้บอก
กล่าวขอขมาเทพารักษ์แล้วตามธรรมเนียม เมื่อหลับไปนั้นหม่อม
มยุรนาถท่านฝันว่าเทพารักษ์ซึ่งสถิตย์อยู่ที่ศาลนั้นมาปรากฏกายให้
เห็นแล้วกล่าวขอบุตรท่านสักคนหนึ่งเพื่อเอาไว้ใช้สอยต่อไป ใน
ฝันนั้นท่านได้ออกปากยกบุตรให้แก่เทพารักษ์ พอตื่นขึ้นมาในตอน
เช้าก็พบว่าบุตรนอนตายอยู่คนหนึ่งโดยมิได้ป่วยไข้มาก่อนและไม่มี
บาดแผลแต่อย่างใด

เรื่องที่โศกเล้ามานี้ เป็น เรื่องใน ชีวิต ตอนหนึ่ง ของหม่อม

ขุนนาคซึ่งทูลออกกะกุโลทโธเนพิสการกว่าที่เคยไต่ขึ้นเล่า กันในที่อื่น
ผู้เขียนไต่ขึ้นไต่พังจากคุณป้าปี่วรระยาพระยามหาโยธา (นกแก้ว
คชเสนี) และคุณบ้านวล ซึ่งเป็นบุตรเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ (แพ
ขุนนาค) ทั้งสองท่าน ท่านเป็นคนในสกุลขุนนาครุ่นใหญ่ เป็น
หลานทวดของหม่อมขุนนาค เกิดวันที่ระไทร์รายละเอียดยกจากผู้
ใหญ่ซึ่งอยู่ทันเหตุการณ์ จึงได้จดจำเรื่องที่ท่านเล่าไว้ เพิ่งจะมา
เขียนให้ลูกหลานไต่พังต่อในคราวนี้

เมื่อได้ พบ กับหลวง ยกกระบัตร ราชบุรี ที่บาง ช้าง แล้ว
หม่อมขุนนาคก็ได้ติดตาม ท่าน ผู้นั้น เข้า มายัง กรุงธนบุรี ใน สถานะ
ทนายคนสนิท และได้ติดตามไป ในการ ทักคักทุกคร้ง

ในสมัยกรุงธนบุรีนั้น เมื่อย่านเมืองสงบลงแล้วทางราช-
การของพระเจ้ากรุงธนบุรีก็ไต่ให้มีนายอากรผูกขาด การชุกทรวัย
ในพระนครศรีอยุธยา ซึ่งส่วนมากเจ้าของที่ฝังทรวัยไต่ถูกพม่า
จับไปเป็นเชลย หรือล้มหายตายจากไป หม่อมขุนนาคท่านก็พา
บุตรภรรยากลับไปยังกรุงเก่า และชุกทรวัยสมบัติที่ชุกช่อนฝั่งไต่
นั้นไต่ทั้งหมด เป็นของมีค่ามากมายบรรทุกลงเรือหลายลำ แล้ว
ก็ล่องเรือกลับไต่มายังกรุงธนบุรี พอเรือที่ล่องลงมาไต่จะถึงกลาง
ขวัญเมืองนนทบุรี ก็มีคนร้ายพายเรือหลายลำออกจากฝั่ง เข้า

ปล้นเรือสำเภาบรรทุกธัญญาและข้าวโพดที่มากด้วยกันนั้นนั้นขึ้น หม่อม
ขุนนาคแผ่นลงนำว่ายนํ้าหนีเอาชีวิตรอดไปได้แต่ตัว ทพพิสัยสมบัติ
อันมากมายก่ายกองนั้นคนร้ายก็ชิงเอาไปจนหมด หม่อมขุนนาค
ก็กลับมายังกรุงธนบุรีในสภาพที่หมดตัว คงเหลือแต่บุตรสาวคน
ใหญ่ชื่อตานี่ซึ่งมิได้ไปกับยั้งจึงรอดชีวิตอยู่ได้

การที่หม่อมขุนนาคถูกปล้นอย่างใหญ่ครั้งนั้นน่าประ-
หลาดกว่ากลายเป็นคลื่นกระทบฝั่งไป ถึงแม้หม่อมขุนนาคจะเป็น
คนของเจ้าพระยาจักรี ซึ่งมีอำนาจอิทธิพลอยู่ในสมัยนั้น ก็มีได้
มีผู้ใกล้ชิดชวนเขาเรื่องราวแต่อย่างใดเลย คนร้ายที่ปล้นหม่อม
ขุนนาคครั้งนั้นเห็น จะ เรียกด้วย ศัพท์ที่นิยมใช้ใน ปัจจุบันนี้ ได้ว่า
“คนร้ายมีอิทธิพล” และอิทธิพลที่หนุนหลังคนร้ายรายนั้นอยู่จะ
ต้องเป็นอิทธิพลที่ยิ่งใหญ่กว่าอำนาจและอิทธิพลของเจ้าพระยา จักรี
เป็นอันมาก

หม่อมขุนนาคได้แต่งงานกับเจ้าคุณนวลอย่างไรก็ไม่กล่าว
ถึงมาแล้ว เพลงแขกมอญบางช้างที่มีชื่อเช่นนั้นก็เพราะหม่อม
ขุนนาคเป็นแขก เจ้าคุณนวลเป็นมอญ ทั้งสองท่านเคยอยู่บาง
ช้างและมาจากบางช้างด้วยกัน ต่อมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ
เจ้าฟ้าฯ กรมพระนครสวรรค์วรพินิตได้ทรงพระนิพนธ์เพลงแขก-

มอญอย่างขุนพรหมขึ้นอีกเพลงหนึ่ง เหตุที่ประทานชื่อเพลงพระ
 นิพนธ์เช่น นั้น ก็เพราะ ประทับ อยู่ ที่วัง ขุนพรหม ประการ หนึ่ง
 และเพราะเจ้าจอมมารดาของ สมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุทนต์มหารา
 ศรี พระอรรคราชเทวีผู้ทรงเป็นสมเด็จพระราชชนนีนั้น ท่านเป็น
 คนในสกุลขุนนาค คือเจ้าคุณจอมมารดาสำคัญ ในรัชกาลที่ ๔ เป็น
 บุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ และเป็นน้องสาวของ
 เจ้าพระยาศรีพิทักษ์ (แพ ขุนนาค) ผู้เป็นตาของผู้เขียนเรื่องนี้
 บุตรของเจ้าพระยาบดินทรเดชา (ขุนนาค) ซึ่งเกิดกับ
 เจ้าคุณวอนนชิตภักดีคนหนึ่ง และภักดีคนหนึ่ง ท่านทั้งสองนี้
 นับว่าเป็น พระประยูรญาติอันสนิทของ พระบาทสมเด็จพระพุทธอ
 บอกฟ้า เพราะเป็นบุตรพระสหายที่ได้คบค้าสนิทสนมไว้วางพระ
 ราชฤทธิย์มาตั้งแต่ยังทรงพระเยาว์ทางหนึ่ง และเป็นบุตรของ
 พระกนิษฐภคินีของพระอรรคมเหสี จึงมีศักดิ์เป็นพระราชชนก
 ภายอีกทางหนึ่ง ส่วนพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านั่นถ้า
 ระเบียบญาติอย่างสามัญชนกับท่านทั้งสองแล้ว ก็ทรงมีศักดิ์เป็นลูก
 พี่ของท่านทั้งสอง และถ้าจะนับกับพระเจ้ายุวราชที่ ๓ และ
 ที่ ๔ เขียงสามัญชนแล้วท่านทั้งสองนั้นก็ยังมีศักดิ์เป็นอา กระกูล
 ขุนนาค จึงเป็น ราชนิกุล ซึ่งใกล้ชิด พระยุคลบาทยิ่ง กว่า ราชนิกุล

สกุลอื่นใด และได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณมีอำนาจใน
ทางราชการยิ่งใหญ่มากหลายแผ่นดิน เทียบได้กับตระกูลโตกุงวะ
ซึ่งเป็นโชกุน หรือผู้สำเร็จราชการ แผ่นดิน สืบต่อกันมา หลายยุค
หลายสมัย

เมื่อทาง ราชการญี่ปุ่นเชิญผู้เขียนเรื่องนี้ไปเที่ยว เมือง
ญี่ปุ่นเมื่อหลายปีมาแล้ว เจ้าหน้าที่เขาบอกให้ ไปพบศาสตราจารย์
คนหนึ่งที่มีมหาวิทยาลัยโตเกียว เขาอธิบายว่าศาสตราจารย์
ผู้นี้มีหน้าที่ศึกษาชีวิตและการทำงานของผู้เขียนไทยตลอด จะเป็น
เพราะเหตุใดก็ไม่ทราบ เมื่อไปเห็นแขกของเขา เขาบอกให้ไป
ไหนก็จำต้องไป ผู้เขียนก็ต้องยอมให้เขาพาไปพบ ศาสตราจารย์
ก็ถามผู้เขียนถึงโคตรเค้าเหล้ากอ ภาษาที่ใช้พูดกันนั้นเป็นภาษา
อังกฤษ ซึ่งก็เหมือนท่านศาสตราจารย์จะขาดทักษะ พูดและฟัง
ไม่คล่องนัก เมื่อผู้เขียนออกไปตามจริงถึงเชื้อสายทางนิคมมารคา
ศาสตราจารย์ก็คลงไว้ แต่สังเกตกว่ายังไม่เข้าใจนัก ผู้เขียน
ก็เลยสรุปให้ฟังว่าบิดาของผู้เขียนนั้นเป็น Imperial คือสืบเชื้อสาย
มาจากพระจักรพรรดิ ทางมารคาเป็นโตกุงวะ ญี่ปุ่นเข้าใจ
ซึมซาบไม่คงอธิบายต่ออีกเลย

บุตรเจ้าพระยามหาเสนา (ขุนนาค) ทั้งสองท่านนั้นได้

รับราชการมาตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ ถึงรัชกาลที่ ๔ ท่านก็เป็นผู้ไต่เป็น
 สมเด็จพระยาบรมมหาราชมนตรี และท่านก็ขึ้นไต่เป็น
 สมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ คำว่า “มหาบรมราชมนตรี”
 และ “มหาพิชัยญาติ” นั้นก็แปลว่าวงศ์ญาติของพระเจ้าแผ่นดิน
 ทั้งนั้น ถึงทรงขึ้นออกถึงราชทินนามซึ่งสมเด็จพระเจ้ากรุงธนบุรี
 พระราชทานให้แก่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าฯ ว่า “สมเด็จพระ
 เจ้าพระยามหากษัตริย์ศึก พิลกมहिมา ทูทนครระอาเช
 นเรศวรราชสุริยวงศ์ ฯ” คำว่า “นเรศวรราชสุริยวงศ์” นั้นก็
 แปลว่าวงศ์พระนเรศวรมหาราช คนโบราณนั้นท่านรู้จักและนับ
 กันดีกว่าใครสืบเชื้อสายมาจากไหน ที่พูดมาเช่นนี้ก็เพื่อลูกหลาน
 จะไต่ระลึกว่า อภิศักดิ์ษัยุชนั้นเชื่อมโยงกัน ถึงแม้ว่าตามปกติ
 อภิศักดิ์ษัยุชนั้น แต่ในบางครั้งก็ส่งผลกลับไปถึง
 อภิศักดิ์ ไต่ ใครทำชั่วทำบาปให้เป็นที่เกิดครันแก่ผู้อื่น การกระทำ
 นั้นก็จะส่งผลกลับกระทบไปถึง ชื่อเสียงเกียรติคุณ ที่บรรพบุรุษไต่
 อุตส่าห์สร้างสรรค์ไว้ในอดีต จึงควรระมัดระวังให้จงหนัก

ได้บอกไว้ตั้งแต่ต้นแล้วว่า การเขียนหนังสือเล่มนี้เขียน
 แยกคนแก่เล่าเรื่องวงศ์ตระกูลให้ลูกหลานฟัง ขอใครอย่าไต่ถือสา
 เลย ถ้าจะถือกันก็ขอให้ไปถือในหนังสือเล่มอื่นที่ไต่เขียนไว้แล้ว

และยังจะเขียนต่อไป

สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาประยูรวงศ์ ๑ นั้น คนทั่วไปเรียกท่านว่า “สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่” และสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ ๑ นั้นคนทั่วไปเรียกท่านว่า “สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย” ถึงแม้ว่าท่านทั้งสองจะเพิ่งมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นสมเด็จพระเจ้าพระยาในรัชกาลที่ ๔ ก็ขอเรียกท่านทั้งสองนี้ว่า “สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่” และ “สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย” ในเรื่องที่จะเขียนต่อไปนี้เพื่อความสะดวก

สมเด็จพระมหากษัตริย์กรุงรัตนโกสินทร์ในรัชกาลที่ ๓ ที่ ๔ และที่ ๕ นั้น ได้ขึ้นเสวยศิริราชสมบัติด้วยการเลือกตั้งจากเจ้านายขุนนางและพระสงฆ์ประชุมพร้อมกันทั้งสามรัชกาล ที่ประชุมนั้น ได้ปรึกษาหารือ กันแล้วตกลงอัญเชิญ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวให้เสด็จขึ้นเสวยราชย์สืบต่อจากพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย อัญเชิญพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเสวยราชย์สืบต่อจากพระบรมเชษฐาธิราช และอัญเชิญพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวให้ขึ้นเสวยราชย์สืบต่อจากสมเด็จพระบรมชนกนาถ เท่าที่ได้อ่านจากพระ-

ราชพงศาวดารและ จกหมาย เหตุต่าง ๆ ทำให้เข้าใจว่าคนในสกุล
ขุนาค โดยเฉพาะอย่างยิ่งสมเด็จพระนเรศวรมหาราชซึ่งทรง
ส่วนมีเสียงสำคัญในการกำหนดพระองค์เจ้านายผู้ซึ่งจะไ้รับราช-
สมบัติ เพราะฐานอันสูงของท่านเมื่อนั้นเนื่องกับราชตระกูลวงศ์
และตำแหน่งสำคัญของท่านในทางราชการย่อมจะ ทำให้คนทั้งปวง
เห็นชอบเห็นความความเห็นก็เห็นชอบของท่านอยู่มาก ความเห็น
ก็เห็นชอบของสมเด็จพระนเรศวรมหาราชซึ่งทรงส่วนนี้ พิจารณาแล้ว
ก็เห็นว่าขึ้นอยู่กับความปลอกภัยและความสุขของบ้านเมืองเป็น
สำคัญ เมื่อสิ้นรัชกาลที่ ๒ ที่ประชุมแผ่นดินจึงได้ตกลงฉันท
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นเสวยราชย์ เพราะทรง
พระเจริญด้วยวิวัฒนาการและทรงชำนาญในราชการทั้งปวง ทั้งที่
ถ้าจะผูกพันตามสืบทอดที่ไ้เป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว พระบาท-
สมเด็จพระจอมเกล้า ฯ ควรจะไ้ขึ้นเสวยราชย์ในครั้งนั้นแล้ว

ในทันทีนั้นจะระลึกถึง พระเชษฐา พระคุณ ของพระบาท สมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้ ว่าไ้ทรงบริหารราชการแผ่นดินด้วย
พระปรีชาญาณ ยังผลให้เกิดความสงบสุขและความเจริญนานา
ประการ สุดที่จะพรรณนาให้ถ้วนทั่วไ้

สมเด็จพระนเรศวรมหาราชองค์ใหญ่และ สมเด็จพระนเรศวรมหาราช

สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ
(ภักดิ์ บุนนาค)

เจ้าพระยาศรีวิชัย
(แหว ยูนนาท)

เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี
(บุญศรี บุญศิริ)

สมเด็จพระเจ้าบรมโกศ
(ช่วง ยุชฌาต)

น้อยนั้นท่านรับราชการคนละท่าน ผู้พี่จะหนีไปในทางทหาร เพราะถึงท่านจะเป็นเจ้าพระยาพระคลังท่านก็เป็นสมุหพระกลาโหม อีกตำแหน่งหนึ่งอยู่ช้านาน และบุตรหลานท่านก็เป็นทหารสืบต่อกันมา ท่านผู้น้องนั้นหนีไปในทางการคลัง การทูกและการก่อสร้าง ท่านได้ว่าการมท่าและพระคลังสินค้าตลอดมา ในรัชกาลที่ ๓ ทั้งสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่และองค์น้อยได้รับราชการมากมายหลายอย่าง สุดท้ายนี้มาพรรณานาในหนังสือเล่มชานากันไว้ แต่ราชการทั้งปวงที่ท่านทั้ง ๒ ได้กระทำสนองพระเดชพระคุณนั้น ก็ปรากฏอยู่ใน พระราชพงศาวดาร กรุงรัตนโกสินทร์ อย่างพิสดารแล้ว

การศึกเสียเห็นได้ ท่านก็ได้รับราชการมามากทั้งสองพี่น้อง ทั้งทางบ้านนอก ราชการและทางบ้านได้ช่วยมาหลาย เมื่อเมืองประเทศราชทางมลายูเกิดความไม่สงบนั้น โปรกเกล้า ฯ ให้ สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่ ไปว่ากล่าวจัดการให้ เรียบร้อยครั้งหนึ่ง ท่านคงจะได้ไปอยู่ทั้งชานาน เพราะได้สร้างพระเจดีย์ขึ้นเป็นที่ระลึกขอยอพระเมตตาขององค์หนึ่ง ต่อมาทางภาคใต้เกิดความวุ่นวาย ขึ้นศึกทางเมือง กลันตัน ซึ่งเป็น เมืองประเทศราชของไทย จึงได้ โปรกเกล้า ฯ ให้ สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย ขณะนั้น เป็นเจ้า

พระยา ศวิพิพัฒน์ ออกไป ปรายปรามและจัดการ ว่ากล่าว ถักเหล้า
ต่าง ๆ ที่แตกกันนั้น ให้คืนสู่ความสงบ ท่านก็ได้ไปจัดการจน
สำเร็จเรียบร้อย ทำให้เกิดความสงบขึ้นในแหลมมลายูภาคเหนือ
ชาวมลายูนับถือท่านมาก เรียกท่านว่า “ตะโตะ สมเด็จ” ท่าน
ได้สร้างพระเจดีย์ขึ้นที่นอกเขาเมืองสงขลาอีกองค์หนึ่ง คู่กับของ
สมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่พี่ชายท่าน และนับแต่เมื่อท่านได้กลับ
มาอยู่กรุงเทพ ฯ แล้วท่านก็ยังเป็นที่พึ่งพำนักของชาวมุสลิมตลอด
มา และมุสลิมในกรุงเทพ ฯ ก็เรียกท่านว่า “ตะโตะ สมเด็จ”
เช่นเดียวกัน

เมื่อผู้เขียนเรื่องนี้ยังเป็นเด็กเล็ก ๆ เคยถูกญาติผู้ใหญ่
ข้างแม่ คือคุณป้าทั้งหลายทั้งปวงเช่นคุณป้าป้อมและคุณป้านวล
บังคับเขียนตัวให้กินกับข้าวสองอย่าง คือข้าวอย่างหนึ่ง และ
มะม่วงกระล่อนอีกได้กับปลาทุกย่าง น้ำปลาพริกเผา และข้าว
ผัดกระเทียมกับน้ำมันหมู่อีกอย่างหนึ่ง ท่านบอกว่าของกินทั้งสอง
อย่างนั้นเป็นกับข้าวที่ปากข้างโน้น คือสกุลขุนนาค ปู่ย่าตายาย
เคยกินมา ถ้ากินไม่เป็นจะไม่นับเป็นลูกหลาน ท่านจะนับว่าเป็น
ลูกหลานหรือไม่นั้นก็ช่างเถิด แต่เมื่อทำอีกออกแล้ว ท่านชัก
เฉื่อย ๆ เข้าให้ด้วยก็เลยต้องกิน แล้วเลยพลอยชอบกินไปด้วยมา

จนคน

เมื่อพูดถึงสมเด็จพระเจ้าพระยาสององค์ไปก็ทำให้
นึกถึงของกินสองอย่างนี้ และเลยต้องพูดถึงไว้ด้วย

ข้าวย่านั้นดูเหมือนจะชอยกินกันแต่ที่บ้านล่าง คือบ้าน
สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย บางทีท่านจะเคยไปอยู่สงขลานครินทร์ และ
ได้รับประทานข้าวย่านี้ และเมื่อมาอยู่กรุงเทพฯ ก็เคยอยากรับประ-
ทานขึ้นมาจึงสั่งลูกเมียให้ทำขึ้น แต่ก็แตกต่างกว่าข้าวย่านสงขลา
ไปมาก ข้าวย่านบ้านล่างนั้นใช้ใบพิกุลอ่อนหั่นละเอียด ใบมะกรูด
หั่นละเอียด ใบเชื้อม่อน ใบชะพลู ฝักกระถินอ่อน หั่นละเอียดเช่น
เดียวกัน มะพร้าวคั่ว ถังอก กุ้งแห้งป่น เอลงคลุกกับข้าวสุก
ผสมด้วยน้ำพริกเผา หัวกะทิ น้ำปลา น้ำตาล มะนาว เวลาจะ
รับประทานเอากุ้งแห้งป่นโรยหน้า แล้วโรยด้วยไข่เจียวหั่นฝอย
อีกทีหนึ่ง ถ้าไม่ได้เป็นกักฟากข้างโน้นหรือไม่อยากเป็นก็ไม่จำ
เป็นต้องลอง

อีกอย่างหนึ่งคือข้าวผัดกระเทียมกับน้ำมันหมูตามธรรม
กา ปลาทุกย่าง น้ำปลาใส่ด้วยเอาพริกชี้ฟ้าเผาให้สุกแล้วฉีก
ใส่ ปอกมะม่วงกะล่อนชี้ได้ ใส่จานรับประทานด้วยกัน

ทำไมจึงต้องใช้มะม่วงกะล่อนชี้ได้ มะม่วงกะล่อนทอง

ซึ่งกลิ่นไม่เหม็นจักไม่ไ้หรือ? ขอบทว่าจำเป็นต้องใช้มะม่วง
กะล่อนซี่ไ้ เพราะมันเหม็นใกล้ ๆ กับมะม่วงขี้กัไ้ที่เขาเรียก
ว่าลูกมุก สมเด็จพระเจ้ายาฯ ท่านไปอยู่ภาคไ้เสียจนชอบรับ
ประทานลูกมุก กลับมาอยู่กรุงเทพฯ ก็เลยต้องใช้มะม่วงซี่ไ้ทดแทน
การพุดถึงเรื่องหนึ่งอยู่ก็ ๆ แล้วไปพุดเสียอีกเรื่องหนึ่ง
นั้น ผู้เขียนเรื่องนี้เคยไ้ยินนักพากษ์ข้างโน้นท่านคุยกันมาเสียแล้ว
หนักท่อนัก ผู้เขียนเรียกเขาเองว่า “คุยแบบเข้าซอย” เปรียบ
เหมือนเดินอยู่บนถนนใหญ่ด้วยกับสองคนหรือหลายคน แล้วอีก
คนหนึ่งเดินแยกเข้าซอยข้างถนนไปเสียเฉย ๆ บางทีก็กลับออกมา
ถนนใหญ่ไ้ใหม่ บางทีก็ไม่กลับ เข้าซอยหายไปเลย บางทีก็
ต่างคนต่างก็แยกเข้าซอยกันคนละซอยแล้วหากันไม่พบ

ผู้เขียนเรื่องนี้เองยิ่งแก่ตัวลงก็ยิ่งเป็นอย่างนี้

ลูกหลานของผู้เขียนเรื่องนี้ ถ้าหากจะขึ้นไปบนตึกสูง ๆ
แล้วมองไปรอบ ๆ ทวีภีจะเห็น อนุสรณ์ ของ บรรพบุรุษ ของคนไ้
หลายแห่ง วัดประยุรวงศั วัดพิชัยญาติ และวัดศิริอามาตย์นั้น
เป็นวัดที่บรรพบุรุษไ้สร้างขึ้นมาเป็นวัดของท่านโดยตรง คือสม-
เด็จพระเจ้าพระยาองค์ใหญ่ สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย และเจ้าพระ-
ยาสุธรรมมนตรี (บุญศรี) มีนามของท่านเป็นชื่อวัดชัดแจ้งอยู่

แล้ว วัชรอุณราชวราราม นั้นเป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระพุทธ-
เลิศหล้าฯ ทรงบูรณะและทรงสร้างพระอุโบสถ พระพุทธรูป
ในพระอุโบสถนั้นก็ทรงขึ้นเห็นพระพักตร์คล้ายพระราชหัตถ์ ขาน
ประทิวहारวิศุทัศน์ขานหนึ่ง ซึ่งขานนี้อยู่ในพิพิธภัณฑสถานแห่ง
ชาตินี้ก็เป็นผู่พระหัตถ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้าฯ แต่
นอกจากนั้นแล้วยังมีงานหลวงต่าง ๆ ซึ่งบรรพบุรุษได้ก่อสร้างไว้
ยังคงอยู่ทุกวันนี้ เท่าที่จำได้ก็คือพระที่นั่งสุลลิตมหาราชาสถาน
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ โปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์
น้อยคุมการซ่อมบูรณะเปลี่ยนตัวไม้ใหม่ทั้งหมด พระราชพงศาว-
ดารของเจ้าพระยาทิพากรวงศ์กล่าวไว้ว่า “พระยาศรีพิพัฒน์ทำ
ครุงานไม่ให้ตัวไม้ผุผกแยก (ซึ่งสร้างไว้ในรัชกาลที่ ๑) จน
สักวัน ๑ ก็ย้ายแยกทุกตัว”

พระปรางค์วัชรอุณที่เห็นอยู่ทุกวันนี้ พระบาทสมเด็จพระ
พระนั่งเกล้าฯ ก็โปรดฯ ให้สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อยเป็นผู้สร้าง
ท่านให้ซุกฟันดินลึกลงไป ปรียให้เสมอกันดีแล้วให้เอาซุงทงตัน
มาวางเป็นตารางจนเต็ม ในช่องว่างสี่เหลี่ยมระหว่างซุงนั้นให้เอา
ทุ่มสามโคกใบใหญ่ ๆ คว่ำลง อัดถมไว้ในนั้นแล้วก็เริ่มก่อสร้าง
จากนั้นขึ้นมา ยังคงทนไม่ทรุดไม่เอนอยู่จนทุกวันนี้

ต่อมา พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าไวยรค ๑ ให้สมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อยสร้าง พระปรารค์ฐานไม้สิบสองอีกองค์หนึ่งท่วัสระเกศนอกกำแพงพระนคร ทรงกระทำให้ใหญ่โตและสูงยิ่งกว่าพระปรารค์วัดอรุณ ๑ ฐานนั้นก้นหนึ่งยาว ๕๐ วา เป็นรูปสี่เหลี่ยมจัตุรัส คึกเป็นเนื้อดินลวกตก ๒,๕๐๐ ตารางวาหรือ ๖ ไร่เศษ หากสร้างสำเร็จก็จะเป็พระปรารค์ที่สูงใหญ่ที่สุดในโลก การก่อสร้างนั้น ชุกดินทั้ง ๒,๕๐๐ ตารางวา ลักลงไปจนถึงเลน แล้วเอาหลักเพื่งคั่นคอกเป็นชั้น เอาไม้ซุงปูเป็นตารางแล้วเอาศิลาแลงก่อเป็นกำแพงรอบชั้นมาจนเกือบเสมอดิน แล้วจึงก่อต่อชั้นมาเห็นอกินด้วยอิฐ ในช่องว่างในองค์พระปรารค์นั้นให้ซ้อหินซึ่งราษฎรนำมาขายใส่จนเต็ม และใส่เต็มเรื่อยขึ้นไป พออิฐขึ้นไปถึงฐานประทักษิณชั้นที่สอง น้ำหนักหินภายในก็มากขึ้น อิฐที่ก่อไว้รอบนั้นทานน้ำหนักไม่ได้ แตกร้าวไปรอบของค์พระปรารค์ ฐานล่างซึ่งก่อด้วยแลงก็ทรุดลงไปถึง ๘ วาเพราะน้ำหนักหิน และระเบิดออกด้วย เมื่อเห็นการเหลือแก่ ก็ไวยรค ๑ ให้เลิกการก่อสร้างเสีย

ฐานประทักษิณเพียง ชั้น ที่สอง ที่เหลือ พง อยู่ นั้น คือ องค์อุเขาทองที่เราเห็นอยู่ทุกวันนี้ ถ้าหากว่าสร้างสูงขึ้นไปจนถึงยอด

ปรากฏ แล้วก็สูงขนาดที่ตักกระฟ้าในกรุงเทพ ฯ ทุกวันนี้ยังไม่
สามารถเทียบเทียมได้ แต่เมื่อเลิกสร้างแล้วพระปรางค์ที่สร้างไม่
เสร็จนั้นก็เริ่มจะทลายลงอีกในเวลาต่อมา และมีต้นไม้ขึ้นเต็ม
แลดูเหมือนภูเขาร้าง ๆ ลุกย่อม ๆ เมื่อถึงรัชกาลที่ ๕ ก็โปรดฯ
ให้เจ้าพระยาศรัยพิพัฒน์ (แพ) ผู้เป็นบุตรสมเด็จเจ้าพระยาองค์
น้อย และเป็นตาของผู้เขียนเรื่องนี้ไปตกแต่งให้งดงาม และสร้าง
สถูปองค์เล็กขึ้นไว้บนยอด เป็นรูปขอมบรรพตหรือภูเขาทองที่ชาว
กรุงเทพ ฯ รู้จักกันอยู่ทุกวันนี้

ผู้เขียนเรื่องนงนุชนิพนธ์กับภูเขาทอง นักรดผ่านไปทีไร
ก็ต้องยืมทวยทุกที และภูเขาทองก็ดูเหมือนจะยืมรับ

พูดถึงเรื่อง สิ่งก่อสร้างแล้วก็ต้องขอเข้าชอຍ อีกสักกนิท
หนึ่งเวิต สมเด็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ (ช่วง) นั้น ท่าน
เป็นบุตรสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่ มีศักดิ์เป็นลูกพี่ของเจ้าพระยา
ศรัยพิพัฒน์ (แพ) ตาของผู้เขียนเรื่องนงนุช ซึ่งเป็นบุตรของสมเด็จ
เจ้าพระยาองค์น้อย เมื่อต้นรัชกาลที่ ๕ สมเด็จเจ้าพระยาฯ (ช่วง)
ท่านเป็นผู้สำเร็จราชการแผ่นดิน มีบุญวาสนามาก วันหนึ่ง
มีฝรั่งเอาแคตาลอกโคมระย้าไปให้ดู มีรูปโคมระย้าทำด้วยแก้ว
เจียรไน สวยงามแพรวพราวมาก ฝรั่งบอกว่าโคมอย่างนี้ผู้มี

เกียรติยศสูงและมีอำนาจวาสนามากในเมืองฝรั่งจึงจะใช้ศักดิ์เพดาน
ค้ำไว้ ในเมืองไทยก็เห็นมีแต่เจ้าคุณเท่านั้นที่มีบุญวาสนาและ
อำนาจราชศักดิ์พอที่จะมีโคมแขนงแขวนบนค้ำที่บานได้ สมเด็จพระ
เจ้าพระยาฯ ท่านอุปโยคแล้วก็ถูกใจ เพราะสวยงามทรูหราสม
กับบุญวาสนาท่านจริง ๆ ท่านก็ตกลงกับฝรั่งให้ส่งเข้ามา เสียเงิน
ให้ฝรั่งไปเป็นพัน ๆ ซึ่ง อีกหลายเดือนต่อมาเรือที่บรรทุกโคมระย้า
จากยุโรปก็มาถึง เรือมาจอดที่หน้าท่าบ้านท่าน ที่เรียกว่าบ้าน
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ พอจัดการขนโคมระย้าขึ้นท่ามาได้ก็ปรากฏ
ว่าโคมนั้นมีขนาดใหญ่โตเหลือเกิน เข้าประตูหน้าบ้านท่านก็ไม่ได้
ถ้าจะเอาเข้าให้ได้อีกต้องรื้อกำแพงบ้านลง และถึงจะเอาเข้ามา
ภายในบ้านได้แล้ว จะเอาโคมขึ้นค้ำก็ไม่ได้ เพราะเข้าประตูไม่
ได้อีก และถึงจะรื้อกำแพงค้ำเอาขึ้นไปให้ได้ ก็ไม่มีที่แขวน
หากแขวนที่ห้องใดห้องหนึ่งโคมนั้นก็จะห้อยลงมาถึงพื้นห้อง เป็น
อันว่าสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ถูกฝรั่งต้มเสียลูก ท่านหมดบุญญาเข้า
ท่านก็เลยสั่งให้ปลูกโรงมุงจากไว้ที่ริมคลอง เอาซุงปักเป็นเสารับ
คานไม้ซุงแล้วก็เอาโคมระย้าแขวนเก็บไว้ที่นั่นหลายปี พอพระ-
ยาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง โปรดเกล้าฯ ให้สร้าง พระที่นั่งจักรี
มหาปราสาท สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ ท่านก็เข้าเป็นเจ้าก็เจ้าการมาก

แต่เดิม พระเจ้า อยู่หัว โปรงฯ ให้สร้างหลังคาพระที่นั่งเป็นแบบฝรั่ง
เพราะพระที่นั่งองค์นั้นเป็นสถาปัตยกรรมแบบยุโรป สมเด็จพระเจ้า-
พระยา ท่านก็เอะอะไม่ยอม ขอพระราชทานให้สร้างเป็นหลังคา
แบบไทย ยกยอดปราสาท ก็โปรงเกล้าฯ ให้เป็นไปตามอหิชาศัย
ของสมเด็จพระเจ้าพระยา ท้องพระโรงกลางบนพระที่นั่งจักรี อันเป็น
ท้องพระโรงที่เสด็จออกรับแขกพระนครราชทูตประเทศต่างๆ ในปัจจุบัน
นั้น สมเด็จพระเจ้าพระยาท่านเข้าไปแก๊งก้อยคุณเลื่องส่วนยาวส่วน
กว้างและส่วนสูงให้ดูพอใจจนมากที่สุด พอพระที่นั่งจะเสร็จท่านก็
ให้ทามเอะโคมระย้าใหญ่จากโรงวิมลึงค์เข้าไปในอ้อมเกล้าฯ ราช
ให้ติดบนท้องพระโรงกลางพระที่นั่งจักรีฯ โคมนั้นยังติดอยู่จนทุก
วันนี้ สมเด็จพระเจ้าพระยาท่านร่นวังเบิกบานมากในครั้งนั้น

ผู้เขียน เรื่องนี้เอง เมื่อมีโอกาสเข้าไปใน ท้อง พระโรง
กลางบนพระที่นั่งจักรี พอลงกราบถวายบังคมพระมหาเศวตฉัตร
แล้วก็ต้อง แหยง หน้า ขึ้นไป ยืน กับโคมระย้า นั้น ที่หนึ่ง ทุกครั้งไป
เพราะนักญาติกับโคมนั้นเหมือนกัน

พูดถึงบุญวาสนา อันใหญ่โตแล้ว ก็เห็นจะต้องเล่าถึงเรื่อง
สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ด้วยอีก

สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ กรมหลวงทิพยรัตนกิริฎ-

กลืนได้เคยรับสั่งเล่าเรื่องบุญวาสนาของสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์นี้ให้
ผู้เขียนเรื่องนฟัง เล่าถึงในกรมหลวงทิพยรัตนฯ นั้นพร.นามเมื่อ
ประสูติ คือพระองค์เจ้าหญิงนภาพร ทรงเป็นพระชนนีชูภักดิ์นี้ร่วม
เจ้าจอมมารตากับสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้าสุขุมาลมารศรี พระอรรค-
ราชเทวี เจ้าจอมมารกาของทั้งสองพระองค์นั้นคือ เจ้าคุณจอม
มารดาล้ำลิ เป็นบุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย

เล่าถึงกรมหลวงฯ ทรงปรารภขึ้นว่าถึงแม้ว่าเจ้านายใน
พระราชวงศ์ในยุคประชาธิปไตยนี้จะมีไทม์อันาวาสนาเหมือนใน
ระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช แต่ก็มีไทม์ผู้ใดมาเหยียบย่ำพระ-
เกียรติยศให้ทรงเดือดร้อน รับสั่งกับผู้เขียนว่า “เมื่อฉันยังเป็น
เด็ก ๆ ฉันเคยโดนมาก” แล้วก็รับสั่งเล่าว่า เมื่อยังทรงพระ-
เยาว์ก่อนเกิดกบฏนั้น สมเด็จพระเจ้าพระยาฯ มีงานแซ่บทำบุญ
อายุครบห้าร้อย เจ้าคุณจอมมารกาของท่านต้องออกจากวังไป
ค้างที่บ้านสมเด็จพระเจ้าพระยาฯ เพื่อช่วยงาน และต้องนำพระองค์
สมเด็จพระพี่นางและพระองค์ท่านออกไปด้วย รับสั่งเล่าว่าทั้งสอง
พระองค์ต้องไปประทับแรมกับเจ้าคุณจอมมารกา นอนตัก สมเด็จพระ-
เจ้าพระยา เช่นเดียวกับญาติพี่น้องทั้งหลายทั่วไปที่ไปช่วยงาน
พอเช้าขึ้นอีกวันหนึ่งเจ้าคุณจอมมารกา ก็เฝ้าองค์ พระเจ้าลูกเธอทั้ง

สองพระองค์ให้ทรงเกี่ยวทรงนมเต็มยศ แล้วนำพระองค์ออกไป
ที่ห้องโถงหน้าตึก อันเป็นทางที่สมเด็จพระยาจะเดินผ่านลงไป
ห้องข้างหน้าเพื่อเสด็จพระ เจ้าคุณจอมมารดาและพระเจ้าลูกเธอ
ต้องไปหมอบอยู่ที่ห้องโถงพร้อมกับคนในสกุลขุนนางอยู่นานสมเด็จพระ
เจ้าพระยาจึงได้ปรากฏตัว ท่านนั่งผ้าลอยชายออกมา (ซึ่งท่าน
ไม่ควรจะทำเพราะเมื่อมีพระเจ้าลูกเธอประทับอยู่ ท่านควรจะนุ่ง
โจง) และเมื่อท่านเดินผ่านมาถึงทรงที่เจ้าคุณจอมมารดาสั่งและ
พระเจ้าลูกเธอทั้งสองพระองค์หมอบอยู่ เจ้าคุณจอมมารดาก็ทูล
พระเจ้าลูกเธอทั้งสองให้ทรงกราบ สมเด็จพระยา ก็หยุดยืน
มองแล้วพูดว่า “อ้อ! พวกเจ้าเขาก็ดูเหมือนกันหรือ?” เพียง
เท่านั้นแล้วก็เดินต่อไป ท่านรับสั่งว่าท่านมิได้พบสมเด็จพระ
เจ้าพระยา “อีกเลยจนเสด็จกลับแล้ว”

พระยาศรีพิพัฒน์ (แพ ขุนนาค) ซึ่งต่อไปจะเรียกว่า
เจ้าคุณตานั่นท่านเป็นบุตรสมเด็จพระยาองค์น้อย ท่านมิได้
เป็นลูกท่านผู้หญิง จึงมิได้มีคนเรียกว่าเจ้าคุณตามที่ใ้เรียก
บุตรสมเด็จพระยา ท่านมีพี่ชายคนหนึ่งเป็นบุตรท่านผู้หญิง
ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น พระสุริยภักดี คงแต่ยังเป็นขุน
หมื่น ผู้เขียนเคยได้ยินผู้ใหญ่เรียกท่านว่า “คุณสุริยภักดี”

แต่ในพระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ของเจ้าพระยาทิพากร-
วงศ์ (ข้า บุนนาค) นั้นเรียกท่านว่า พระศรีภักดี อันไต่ตระกูลจะ
ผิดก็ไม่ทราบ แต่ต่อไปจะขอเรียกท่านว่าคุณสุริยภักดี

เหตุเกิดเมื่อร้อยยี่สิบห้ามาแล้ว อ้ายพลายอิทรพิ-
ธาส์คุณสุริยภักดี ทำเรื่องราวขึ้นต่อเจ้าพระยาธรรมา ว่าคุณสุริ-
ยภักดี รักใคร่กับเจ้าจอมอ้อมในรัชกาลที่ ๓ คุณสุริยภักดีกับ
เจ้าจอมอ้อมติดคอให้ข้าวของกัน และเจ้าจอมอ้อมสั่งให้มายอกกับ
คุณสุริยภักดี ว่าละลาออกจากราช การมา อยู่บ้าน พ่อแม่ เสีย ชั่ว-
คราวก่อน แล้วจะให้คุณสุริยภักดีส่งผู้ใหญ่ไปสู้ขอ พระสำราญ
ราชหฤทัย (อ้าว) ฐเห็นเป็นใจด้วย จะช่วยสู้ขอเจ้าจอมอ้อมต่อ
พระยามหาเทพผู้เป็นบิดาเจ้าจอมอ้อมให้ เมื่อเจ้าพระยาธรรมา นำ
ความกราบบังคมทูลก็โปรดฯ ให้กรมหลวงรักษารเวศร์ (หม่อม
ไกรสร ต้นตระกูลพงษบุญ) เป็นตุลาการ ชำระไต่ความว่า คุณ
สุริยภักดีและเจ้าจอมอ้อมเป็นแต่ให้หนังสือเพลงยาวและข้าวของกัน
เท่านั้น ไม่เคยพบปะพูดจากันในที่ใด การชำระความไต่เกี่ยวซึ่ง
ไปถึงคนอื่นอีกถึง ๗ คน คือผู้ทูลเห็น เช่นพระสำราญราชหฤทัย
เป็นกรมวังรู้แล้วกันง่เสีย ตลอดคนคนอื่นที่เกี่ยวข้องกันทั้งสองฝ่าย
และหม่อมอุ หม่อมเสนหัตถ์รอง เมื่อตุลาการนำความกราบบังคม

ทุกแล้ว ผู้ใหญ่เล่ากันว่า พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ มีพระ
กระแสรับสั่งให้สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อย ซึ่งขณะนั้นเป็นพระยา
ศรีพิพัฒน์รัชนราชโกษาธิบดีเข้าไปเฝ้าฯ แล้วมีพระราชดำรัสว่า
คุณสุริยภักดีนั้นยังเป็นหนุ่มคนอง ย่อมจะทำอะไรผิดพลากไป
โดยไม่รู้สึกชอบ คุณลาการก็ไ้กราบบังคมทูลฯ ขึ้นมาแล้วว่าคุณ
สุริยภักดีมิไ้พบปะกับเจ้าจอมอัมมเลย จึงมีพระกรุณาจะยกโทษ
ให้ แต่เมื่อเรื่องราวนี้ออกลามมีโจทก์ฟ้องขึ้นมาเช่นนั้น จึ่งทรงพระ
กรุณานิ่งเสียก็ไ้ไ้ไ้ จึงทรงพระราชดำริเห็นว่าสมเด็จพระเจ้าพระยา
องค์น้อยควรจะขอพระราชทานอภัยโทษขึ้นมา และทำทัณฑ์บนไว้
ให้แก่คุณสุริยภักดี ก็จะไปรบกเกล้าฯ พระราชทานอภัยโทษให้ แต่
สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์น้อยท่านกราบบังคมทูลว่าท่านเองเป็นข้าราช
การผู้ใหญ่ เป็นที่ไว้วางพระราชหฤทัย เมื่อบุตรของท่านเองทำ
ผิดทพระอัยการร้ายแรงถึงเพียงนั้น หากไม่ลงพระราชอาญาไป
ตามโทษานุโทษแล้วก็จะเสียหายแก่แผ่นดินยิ่งนัก เหมือนกับว่า
ถ้าเป็นบุตรท่านแล้วย่อมจะทำอะไรทำได้ไม่เป็นผิด จึงขอพระราช
ทานให้ลงพระราชอาญาตามแต่ลูกขุนจะปรึกษาโทษเถิด พระบาท
สมเด็จพระนั่งเกล้าฯ จึ่งโปรดให้ลูกขุนปรึกษาโทษ ตามที่ท่าน
กราบบังคมทูล ลูกขุนเชิญขพระกรุณาฎีกาออกมาแล้วปรากฏใน

บทพระกฤษฎีกาว่า ชายใดบังอาจสมรักรั้วนางใน ก็ให้ประหาร
ชีวิตเสียทั้งชายหญิง ส่วนผู้ที่เกี่ยวข้องรู้เห็นเป็นใจก็ให้ประหาร
ชีวิตเสียด้วย

ลูกขุนที่กล่าวถึงนั้นคือลูกขุน ศาลา เมื่อในขณะนั้น
สมเด็จพระยาวงศ์น้อย ท่านเป็นถึงตำแหน่ง พระยาศรีพิพัฒน์ ฯ
ท่านก็ต้องอยู่ในคณะลูกขุนนั้นด้วย และเมื่อลูกขุนนำความกราบ
บังคมทูล ฯ แล้วก็โปรด ฯ ให้ขึ้นไปตามคำลูกขุนปรึกษา คุณ
สุริยภักดิ์ เจ้าจอมอัม และคนที่เกี่ยวข้องอีก ๗ คนก็ถูกประหาร
ชีวิตที่ศาลาลี้สำหรับ

กฎหมายของคนโบราณนั้น ถ้าระงับความเห็นของ
คนสมัยนั้น บางทีก็ออกจะรุนแรงไป แต่ถึงจะ รุนแรงเพียงใด
กฎหมายนั้นก็ใช้บังคับแก่ชนทุกชนเสมอกัน มิใช่ว่าเป็นลูกขุน-
นางผู้ใหญ่แล้วใช้กฎหมายอย่างหนึ่ง คนธรรมดาใช้กฎหมายอีก
อย่างหนึ่ง การที่สมเด็จพระยาวงศ์น้อยมิได้ยอมรับพระมหา-
กรุณาถึงแม้ว่า ผู้ผิดจะเป็นบุตรคนใหญ่ ของท่านเอง ซึ่งเกิด แต่ท่าน
ผู้หญิง จึงเป็นการกระทำเพื่อความศักดิ์สิทธิ์ของกฎหมาย เป็น
เยี่ยงอย่างอันดีแก่คนในแผ่นดิน และเป็นเกียรติยศแก่วงศ์ตระกูล
ของท่านสืบมา คุณสุริยภักดิ์นั้นถึงจะตายด้วยโทษประหารและ

ตายแต่ยังเยาว์ก่อนอายุขัย ก็มีไค้ตายเปล่า

ไท้กล่าวมาแล้วว่าเจ้าคุณตาของผู้เขียน (เจ้าพระยา
ศรีพิพัฒน์) มีใ้บุตรท่านผู้หนึ่งของสมเด็จพระยาองค์น้อย
แต่เมื่อคุณสุริยะภักดิ์ท้องโทษประหารสิ้นชีพไปแล้ว ท่านก็ตกอยู่
ในฐานะบุตรชายคนใหญ่ที่จะต้องสืบตระกูล สมเด็จพระยาองค์
น้อย ท่านไ้ถวายตัวเป็นมหาดเล็กในรัชกาลที่ ๓ ไ้รับราชการ
มาจนไ้เป็นนายคัลวิไชย มหาดเล็กหุ้มแพร แล้วไ้เป็นมัน
สมุหพิมาณ ปลัดกรมพระตำรวจสนมทหาร ถึงรัชกาลที่ ๔
โปรดไ้เป็นพระพรหมบริรักษ์ เจ้ากรมพระตำรวจสนมทหาร
แล้วเป็นพระยาศรีพิพัฒน์ เจ้ากรมพระคลังสินค้า ทั้งหมคนเป็น
ตำแหน่งเล็กน้อย ซึ่งถ้าจะเทียบกั้ลูกพี่ลูกน้องของท่าน คื้
สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งเป็นบุตรคนใหญ่ของ
สมเด็จพระยาองค์ใหญ่กับท่านผู้หนึ่งจันทร บุตรเจ้าพระยา
พหลเทพ (ทองอิน) ซึ่งเป็นน้องกรมหมื่นนรินทรพิทักษ์ พระสาม
กรมหลวงนรินทรเทวี (พระองค์เจ้ากุ) พระเจ้าน้องนางเธอของ
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าแล้ว ก็ะเห็นว่าตำแหน่งแห่งหน
ของท่านทั้งสองแตกต่างห่างกันไกล

เมื่อเจ้าคุณตาท่านเป็นนายคัลวิไชย มหาดเล็กหุ้มแพร

และเป็นมันสมุหพิมาณในรัชกาลที่ ๓ นั้น สมเด็จพระเจ้าพระยา-
บรมมหาศรีสุริยวงศ์ท่านไถ่เป็นนายไชยณรงค์ มหาดเล็กหุ้มแพร
แล้วเป็นหลวงสิทธิไชยเวร แล้วเป็นมันไวยวรรณหุ้ม
มหาดเล็ก แล้วเป็นพระยาศรีสุริยวงศ์เมื่อสิ้นรัชกาลที่ ๓ ท่านไถ่
เป็นเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ในรัชกาลที่ ๔ ส่วนเจ้าคุณตานนเมื่อ
สิ้นรัชกาลที่ ๓ ไถ่เป็นเพียงมันสมุหพิมาณ ปลัดกรมพระตำรวจ
เมื่อถูกพาท่านเป็นพระยาศรีสุริยวงศ์ ทรงวางมหาดเล็ก เมื่อสิ้นรัช
กาลที่ ๔ เจ้าคุณตานนเป็นเพียงพระยาศรีพิพัฒน์ ฯ แต่สมเด็จพระ
เจ้าพระยา ฯ ท่านเป็นถึงเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ และเป็นผู้สำเร็จ
ราชการแผ่นดินมีบุญวาสนามาก

สมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ก่อนนั้นเมื่อท่านไถ่เป็น สมเด็จพระ
เจ้าพระยาในรัชกาลที่ ๔ โปรดเกล้าฯ ให้ตั้งวงตราสุริยมณฑล
เทพบุตรจักรอ ส่วนสมเด็จพระเจ้าพระยาองค์ก่อนนั้นโปรดเกล้าฯ
ให้ตั้งวงตราธรรมมณฑลเทพบุตรจักรอ เป็นพระอาทิตย์ท่านหนึ่ง
และเป็นที่ตั้งพระจันทร์อีกท่านหนึ่งในสยามประเทศนี้ เพราะฉะนั้นเมื่อ
ถูกพระอาทิตย์คือ สมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ไถ่เป็น
ใหญ่ในแผ่นดินเมื่อสิ้นรัชกาลที่ ๔ แต่ถูกพระจันทร์คือพระยา-
ศรีพิพัฒน์เป็นแต่เพียงเจ้ากรมพระคลังสินค้า ครุฑมีแขกซึ่งเป็นคน

ของสมเด็จพระยาโลกพระอาทิตย์จึงไท่แต่งเพลง “พระอาทิตย์
ชิงดวงพระจันทร์เด่น” ขึ้น ซึ่งก็เข้าเค้าตรงกับความเป็นจริงที่สุด
เพราะในระบอบนี้วงศ์พระจันทร์ตกต่ำ ไม่มีทางที่จะเทียบกับวงศ์
พระอาทิตย์ได้เลย

ชะรอยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชเจ้าอยู่หัว ผู้ทรง
พระคุณอันประเสริฐ จะไ้ทรง ตระหนักในพระราชหฤทัยในเรื่องนี้
เมื่อทรงตั้งเจ้าคุณตาเป็นเจ้าพระยาในรัชกาลที่ ๕ จึงโปรดเกล้าฯ
ให้เขียนประกาศมีความในตอนต้นว่า

“ทรงพระราชดำริว่า วงศ์ตระกูลสมเด็จพระเจ้าพระยา
บรมมหาพิชัยญาติ ร่วงโรยเสื่อมทรามไป หามีผู้ได้รับตำแหน่ง
ยศเป็นอธิบดีการวงศ์ตระกูลของท่านไม่ ก็พระยาศรีพิพัฒน์-
รัตนราชโกษาธิบดีนี้ เป็นบุตรสมเด็จพระเจ้าพระยาบรมมหาพิชัยญาติ
ไ้รับราชการ ถลอง พระเดช พระคุณ มา แต่ในแผ่นดินพระบาท-
สมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ฯลฯ”

ที่พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว ทรง พระกรุณา
โปรดเกล้าฯ ตั้งเจ้าคุณตาเป็นเจ้าพระยาศรีพิพัฒน์ชนนังนั้นว่า
เป็นพระมหากษัตริย์วงศ์ตระกูล สมเด็จพระเจ้าพระยา บรมมหาพิชัย-
ญาติเป็นต้นพัน หาท่าเปรียบมิไ้

ในรัชกาลที่ ๕ นั้น เจ้าคุณตาได้รับราชการสนองพระ-
เดชพระคุณเป็นเอกอรรคราชทูต จำทูลพระราชสาส์นและเครื่อง
ราชบรรณาการออกไปเจริญทางพระราชไมตรี ณ ราชสำนักพระ
เจ้านโปเลียนที่ ๓ ณ กรุงปารีสครั้งหนึ่ง เมื่อรัชกาลที่ ๕
โปรดเกล้าฯ ให้เป็นเคานซิลออฟสเตตเป็นประธานนายหนึ่ง ในที่
ปรึกษาราชการแผ่นดิน ๑๒ นาย และอยู่ในปรีวิเคานซิล คือ
คณะองคมนตรีอีกตำแหน่งหนึ่งด้วย

เจ้าคุณตาท่านถึงอนิจกรรมเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๕ อายุ
๖๕ ปี มีบุตรได้รับราชการหลายคน อาทิ พระอินทราภิบาล
(สมบุญ) พระอภัยบริบาล (เปี้ย) หลวงศาสตราภิรณฤทธิ
(ถมยา) หลวงประสิทธิ์รักษา (สวาทิ) หลวงลหุทัณฑ์พิทักษ์
(เขื่อน) หมื่นราชามาตย์ (ใบ) และพระยาสุนทรานุกิจปรีชา
(หลง) เป็นต้น

เจ้าคุณตาท่านมีบุตรได้รับราชการเป็นเจ้าจอมท่านหนึ่ง คือ
เจ้าจอมปลูกในรัชกาลที่ ๕ คุณย่าปลูกออกจะเป็นโครงกระดูกในตู้
อีกโครงหนึ่ง จึงต้องเล่าเรื่องของท่านไว้ในที่นี้

คุณย่าปลูกเหมือน จะมีนิสัยใจคอเหมือน ผู้เขียน เรื่องนี้
เอง คือเป็นคนมีเพื่อนมาก ชอบสนุกเฮฮาและเลี้ยงเพื่อนฝูงเป็น

เจ้ามือใหญ่อยู่เสมอ ที่เรือนท่านในวังนั้นก็มิเพื่อนฝูงและญาติไป
มาหาสู่ และเลี้ยงลูกกันอยู่เป็นประจำ เจ้าคุณตาท่านมิได้เป็น
เศรษฐี บุตรหญิงชายอื่น ๆ ท่านก็มีอยู่มาก เบียดหัวเงินไป
เจ้าจอมนั้นก็ใช้ว่าะมากมายอะไรนัก ถ้ารู้จักกินรู้จักใช้แต่พอ
ควรก็พอรักษาเกียรติยศเจ้าจอมไว้ได้ แต่ถ้าเป็นเจ้ามือใหญ่ออย่าง
คุณข้าปู่ เงินทองก็จะต้องขาดมือลง ไม่พอใช้

ในสมัยนั้นมีระเบียบอยู่ว่า เมื่อเจ้าจอมคนใดทรงครรภ์
พระองค์เจ้าก็จะได้รับพระราชทานเงินเลี้ยงครรภ์ ๑๐๐ ชั่ง หรือ
๘๐๐๐ บาท ซึ่งเป็นเงินมากมายในสมัยนั้น อยู่มาวันหนึ่ง คุณ
ข้าปู่ก็กราบบังคมทูล ว่าทรงครรภ์พระองค์เจ้าแล้ว จึงทรงพระ
กรุณาพระราชทานเงิน ๑๐๐ ชั่งตามธรรมเนียม คุณข้าปู่ก็
หน้าบาน และครรภ์คุณข้าปู่ก็โตขึ้นเรื่อย ๆ ตามธรรมดา
ของคนมีครรภ์ จนในที่สุดก็ครบถ้วนไตรมาส ถึงเวลาที่ประสูติ
พระองค์เจ้า

วันที่คุณข้าปู่จะประสูติพระองค์เจ้านั้น เจ้าพนักงาน
ก็จัดเครื่องทูลเชิญคนตรีมี บัณฑิตและแพทย์ฝรั่งเข้าไปเตรียม
ไว้พร้อมตามราชประเพณี ถ้าประสูติพระองค์เจ้าชายก็ประโคม
แพทย์ฝรั่งและบัณฑิต ถ้าประสูติพระองค์เจ้าหญิงก็ประ-

โคมแต่ผู้พาหย์เท่านั้น บรรดาพวกเจ้าคุณราชินิกุลฝ่ายใน คือ
คนในสกุลขุนนางที่รับราชการอยู่ในวัง เช่นเจ้าคุณจอมมารดา
สร้อย เจ้าคุณน่วมซึ่งเรียกกันว่าเจ้าคุณตำหนักเดิม เจ้าคุณคลี
เจ้าคุณเข้า ฯลฯ ตลอดจนเจ้าคุณตาซึ่งเป็นบิดาคุณข้าปู่ และ
พระยาในสกุลขุนนางอีกหลาย ท่านก็พากันเข้าไปนั่งอยู่ที่เรือน
คุณข้าปู่พร้อมกัน เพราะครั้งนั้นเป็นครั้งแรกที่จะประสูติพระองค์
เจ้าในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งมีเจ้าจอมมารดาเป็นคนในสกุลขุนนาง

แต่คราวนั้นไม่โปรดพระองค์เจ้าประสูติ เพราะ
เมื่อเห็นระไปไม่รอกเข้าจริง ๆ คุณข้าปู่ท่านก็แสดงความจริงว่า
ครรภ์ของท่านที่เคียดโคชันมานาน ท่านใช้ผ้าขาวม้าพันเอาไว้
และเสริมให้ใหญ่ขึ้นเรื่อยมา ท่านมิได้ทรงครรภ์พระองค์เจ้าเลย
ชะรอยคุณข้าปู่ท่านจะเป็นคนสนุกสนาน ทำให้เบิกบานพระราช
หฤทัยมาได้เสมอ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงจึงมิได้ทรง
พระพิโรธ แต่กลับทรงเห็นเป็นเรื่องขบขัน มิได้ลงพระราช
อาญาแก่ท่านแต่อย่างใด ขั้วแต่ว่าทรงเปลี่ยนระเบียบเสียใหม่
ทั้งแต่นั้นเป็นต้นมาเจ้าจอมผู้ใดทรงครรภ์พระองค์เจ้าจะต้องประสูติ
พระองค์เจ้าให้เห็นพระองค์เสียก่อนจึงจะพระราชทานเงินเลี้ยงทั้ง
๑๐๐ ชั่ง

บุตรสาวเจ้าพระยา ศรีสวัสดิ์ ที่ร่วม มารดา กับหม่อม
แกง ปราโมช มาหาของขี้เขียนในวังขี้เขียน ออกมาเป็นโครง
กระดูกในคอกที่ออกกระโหลกเอากระดูกอยู่ ขี้เขียนนั้นให้ละครรำเป็นตัว
พระมาตังแต่เล็ก แม่ขี้เขียนมีพระนางเอกกับครูขี้พาทย์ใน
บ้านเจ้าคุณพ่อของท่านมาแต่เล็กเช่นเดียวกัน ขี้เขียนมีละครเป็น
ตัวเจ้าเงาะไก่ส่วยงาม และต่อมาเมื่อเป็นครูละครก็ไต่คิดทำเจ้า
เงาะของตนขึ้นเอง และสอนให้แก่ลูกศิษย์เป็นที่เลื่องลือ และยัง
เรียกกันในวงการละครมาจนถึงทุกวันนี้ว่า “ทำเงาะครูขี้เขียน”

ต่อมาเมื่อเจ้าจอมมารดาแพในรัชกาลที่ ๕ (เจ้า
พระประยูรวงศ์) ซึ่งเป็นคนในสกุลขุนนางเป็นหลานปู่ของสมเด็จ
เจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ ได้ให้ละครผู้หญิงขึ้นในพระบรม
มหาราชวัง ขี้เขียนก็เข้าไปสอนละครให้ท่านอยู่ในวัง เมื่อขี้เขียน
เป็นพระเอกละครก็มีผู้หญิงติดกันมาก ตามภาษาขี้เขียนเรียก
ไต่ว่ามีแฟนมากมาย เพื่อให้สมกับที่เป็นพระเอก ขี้เขียนก็แต่งตัว
และไว้ผมผมเหมือนผู้ชาย คือนุ่งผ้าพันผ้าม่วงซักชายพกให้ใหญ่
ใส่เสื้อมีสกริผ้าขี้สาบ สบายหัวสะพานโพเป็นต้น ยิ่งกว่านั้น เมื่อใน
พระราชฐานชั้นในเป็นเมืองที่มีแต่ผู้หญิงล้วน ๆ ขี้เขียนก็ประพฤติ
การอันแบบที่ชาววังเรียกว่า “เล่นแฟน” กับบรรดาแฟนละคร

ซึ่งมีสัตว์บรรดาที่ถือกรรมอยู่ด้วย ต่อมาความทราบฝ่าละอองธุลีพระบาทก็โปรดฯ ให้ชำระให้มีความเป็นสัจย์ จึงโปรดฯ ให้ลงพระราชอาญาแก่พระฉนวนประวีร์ แล้วให้สักหน้ไว้ได้ออกจากพระบรมมหาราชวังไป

การสักหน้านั้นสักเป็นรูปเล็ก ๆ ตามรูปลงบนหน้าผาก เพื่อให้สังเกตเห็นได้ คนที่ถูกสักหน้แล้วนั้นจะเข้าไปในพระราชวังอีกไม่ได้เป็นอันขาด

ข้าชุ่ม และแม่ของผู้เขียนนั้น ถูก หม่อมแหวนยาย ของผู้เขียนนำตัวออกจากบ้านเจ้าคุณฯ ที่ฟักช้างโน้นมาอยู่บ้านเดิมของยาย คือบ้านเจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (บุญศรี) ตั้งแต่ยังเล็กที่เรียกว่า หม่อมแหวนนั้นก็เพราะสมัยนั้นคนเขาเรียกเมียน้อยเจ้าพระยาว่า “หม่อม” ส่วนเอกภรรยาขึ้นเรียกว่า “ท่านผู้หญิง” เหตุที่ยายโกรธเจ้าคุณฯ ไปถึงกับหอบลูกกลับบ้านนั้นก็ เพราะเจ้าคุณฯ ฝากท่านไม่ยกย่องให้เป็นท่านผู้หญิง เมื่อท่านผู้หญิงของท่านถึงแก่กรรมลงปล่อยให้ยายคงเป็นหม่อมต่อไปไม่รู้จบ ยายก็ถือว่าตนเป็นลูกเจ้าพระยาเหมือนกัน มีบ้านช่องมีวงศ์ตระกูลของตนเอง มีหน้าซ้ำแม่ของยายเป็นเจ้าเมืองเวียงจันทน์ เกิดมานะขึ้นมายายก็พาลูกกลับบ้าน เมื่อข้าชุ่มและแม่มาอยู่บ้านเจ้าพระยาสุธรรมมน-

ครั้นนี้ เจ้าพระยาสุธรรมมนตรีถึงแก่อนิจกรรมเสียแล้ว คงเหลือ
แต่พระยาธรรมจรรยาอนุกรมมนตรี (จำเริญ บุรณศิริ) ผู้เป็นบุตร
ของท่านและเป็นพี่ของยายปกครองพี่น้องอยู่ แม้แล้วว่าเมื่อไปอยู่
บ้านนั้น ท่านเป็นเก๋กรุ่นน้องและไต่วิ่งเล่นกันมากับลูกชายเจ้าคุณ
ธรรมจรรยา ซึ่งป็นรุ่นพี่ คือ พระยามหานิเวศนาธิบดี (กระ-
จำง บุรณศิริ) พระยาอรรคราชวรราช (ภักดี บุรณศิริ) และ
พระยาอุเทนเทพโกสินทร์ (ประสาน บุรณศิริ) ท่านทั้งสามนี้
ได้เคยเมตตาการุณาต่อผู้เขียนเรื่องนี้ ในฐานะที่เป็นหลาน มาอย่าง
มาก ควรที่ลูกหลานจะได้ระลึกถึงบุญคุณท่านไว้

เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี (บุญศรี) นั้นท่านเป็นต้น
ตระกูลบุรณศิริ เจ้าคุณอุเทนเทพโกสินทร์ท่านเคยบอกแก่ผู้
เขียนว่า เจ้าพระยาสุธรรมมนตรีสืบเชื้อสายมาจากพราหมณ์เมือง
พาราณสี ซึ่งเข้ามาบรรพชาในราชสำนักพระนารายณ์มหาราช
กรุงศรีอยุธยา ในรัชกาลที่ ๔ ท่านได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์
เป็นเจ้าพระยาธรรมมาชิกราชยาภิบาล เสนาบดีกระทรวงวัง และ
ต่อมาเมื่อท่านชราแล้ว จึงไปรกร้าง ให้ท่านเปลี่ยนราชทิน-
นามเป็น เจ้าพระยาสุธรรมมนตรี เพื่อให้ผู้คนเห็น เจ้าพระยา
ธรรมมาชิกราชยาภิบาล

ท่านไ้บุตรเจ้าอนงค์เวียงจันทน์ ชื่อพันเป็นภรรยาคน
หนึ่ง และเกิดบุตรด้วยกันคนหนึ่งคือหม่อมแห้วยายของผู้เขียน
คุณทวดพันนั้นตกมาเป็นนางเชลยในกรุงเทพฯ ๑ เมื่อเจ้าอนงค์ถูก
จับตัวมากรุงเทพฯ ๑ ในรัชกาลที่ ๓ ท่านมีพี่สาวคนหนึ่งร่วม
มารดาอีกคนชื่อฉนวน ได้เป็นภรรยาพระยาราชสัมภารากร มีบุตร
คนหนึ่งได้รัยราชการฝ่ายในมียศเป็นเจ้าแก้ว คือ คุณเจ้าแก้วก๊วย
ผู้เป็นต้นคิดทำคุกตาสาววังชั้นจำหน้ายอนเป็นทูลกระหม่อมแพรวหลัง
ท้ายไ้ มีน้องสาวร่วมมารดาอีกคนหนึ่งชื่อชลิข เป็นภรรยาเจ้า
เวียงจันทน์ด้วยกันชื่อเจ้าเพ็ง เป็นบุตรเจ้าอนงค์ซึ่งเป็นน้องชายเจ้าอนงค์
เวียงจันทน์ แต่มีไ้ร่วมคิดกบฏด้วยกัน ไ้หลบหลีกเข้ามาอยู่ยังพระ-
นครเสียมานะ ลูกหลานคุณทวดชลิขกับเจ้าเพ็งนั้นนอคนยังมีเหลือ
อยู่หลายคนแต่อำเภอพนมसारคาม จังหวัดยะโฮร์

แม่ไ้เล่าว่าเมื่อยายตายแล้ว หลานแม่พี่สาวคือข้าหม่อม ไ้
ไ้ติดตามพี่สาวเข้าไปอยู่ในวัง พอพี่สาวถึงก็ร้องว้าวระอาว่า
ไป แม่ก็ไปฟังพระบรมมหารัชมังคลาภิเษกเจ้า ๑๒ ขณะนั้น
ก็ทรงพระกรุณาเป็นสมเด็จพรนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี
ที่พระตำหนัก สมเด็จพรพันธุสวาททรงพระกรุณาจะเลี้ยงหม่อม
เจ้าหญิงนิภา กรมขุนวรจักรธรานุภาพไว้ด้วยคนหนึ่งคือหม่อมเจ้าใบศรี

ปราโมช นำประหลาดที่มีพระราชเสาวนีย์ให้ท่านข้าไฉครีช่วย
ดูแลแม่ซึ่งยังเป็นเด็กไว้อยู่ในขณะนั้น ท่านข้าไฉครีท่านเคย
รับสั่งว่า “เมื่อรู้จักแม่เฒ่าทั้งแต่แม่เฒ่ายังไว้อยู่กันกรรึกเค็มที่อยู่
แล้ว ไม่นึกเลยว่าแม่เฒ่าได้แม่เฒ่าเป็นน้องสะใภ้ทีหลัง” สมเด็จพระ
พันธุสวามี ๑ โยธะแม่เพราทรงเห็นว่า เป็นเด็กน่าเอ็นดู ช่างพูด
เมื่อได้ทรงทราบว่าแม่เฒ่าระนาคเอกเป็นและออกจะเก่ง ก็ไปรัก ๑
ให้หาระนาคเอกมาหนึ่งนางจะทรงหัดบ้าง ให้แม่เป็นครูสอน รับ
สั่งให้แม่ขึ้นนั่งบนพระเพลา แล้วจับพระหัตถ์ให้ทรงระนาคเอก
เป็นเพลงต่าง ๆ

แม่ฟังพระบารมีอยู่ที่พระตำหนักพักหนึ่ง ขณะนั้นพระ
อรรคชายาเธอพระองค์ใหญ่ คือพระอรรคชายาเธอ พระองค์
เจ้าอุบลรัตนนารีนาค กรมขุนอรรควรรราชกัญญาทรงหัดมโหรี
อยู่ที่ตำหนัก ซึ่งที่พระตำหนักสมเด็จพระพันธุสวามี ๑ นั้นไม่มี
แม่มีนิสัยรักคนตรีมาแต่แรกเริ่ม เมื่อได้ยินเสียงมโหรีอยู่ที่
ไหนแม่ก็ไปติดอยู่ทีนั้น แม่ก็ห่างเหินจากพระตำหนักออกไปทุกที
จนในที่สุดแม่ก็ไปอยู่ที่ตำหนักพระอรรคชายาองค์ใหญ่

แต่ถึงจะห่างเหินไปแม้อยังไม่วาย ที่พระลี้ถ้ำพระเกษ
พระคุณสมเด็จพระพันธุสวามียัก้าเจ้า ต่อมาเมื่อแม่ออกจากวังมา

แล้ว มีโอกาสก็เข้าไปเฝ้าฯ แห่นเสมมา สมเด็จพระพันวัสสา ฯ
ก็มีไต่เคียวสืบถึงเรื่องทีแม่เคยถวายตัวเป็นข้ามาแต่ก่อน จนกระทั่ง
แม่มีอายุ ๖๐ จึงได้เข้าไปตบเครื่องเล่น สมเด็จพระพันวัสสา ฯ
การประเพณีทักไข้ไท่ฟ่งปฏิบัติต่อเจ้าของหม่อม สมเด็จพระ
เนตรเห็นเข้าก็ทรงพระสรวลรับสั่งว่า “หายไต่แต่ยังไวยุก
เพ็งมานักถึงเจ้าของตัวออกเอาเมื่ออายุ ๖๐”

อย่างไรก็ตาม พระอรรคชายาเธอพระองค์ใหญ่ก็ทรง
ชุบเลี้ยงแม่มาจนเป็นสาว และเมื่อแม่เข้าไปกราบทูลลาจะออก
มาเป็นหม่อมท่านพ่อ พระอรรคชายาองค์ใหญ่ก็ทรงพระกรุณา
ประทานข้าวของแต่งตัว และเงินจำนวนหนึ่งเพื่อให้ออกมาซื้อ
ของใช้ต่าง ๆ เมื่อแม่มีบุตรคนโตคือคุณพญารับ พระอรรคชายาก็
ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงให้อีก

ตอนที่ท่านพ่อได้กับแม่นั้น ท่านพ่อเป็นนายทหารบังคับ
บัญชาทหารฝ่ายอยู่ที่ท่าราชวรดิฐ ได้เห็นแม่เวลาเข้าออก
ประตูวังก็ถูกพระทัย พยายามคิดท่อนรู้รักกันเคยและทอเรื่อง
ปลอ้งซนกัน ท่านเคยรับสั่งกับผู้เขียนเรื่องนี้ว่า “แม่แก่เขาไม่
ใช้คนสวย แต่เขาเป็นคนฉลาด พูดร่าเริงและสนุกสนาน พ่อจึง
รักเขา และอยู่ด้วยกันมาหลายสิบปีก็ไม่เคยเหงานเลย”

ก่อนที่ท่านพ่อจะได้กับแม่ฉัน คุณย่าของผู้เขียนได้หา
 ภรรยาไว้ให้ท่านคนหนึ่งแล้ว ชื่อหม่อมมาศ เกิดในราชสกุล
 ปาลกวงศ์จึงนับเป็นหลานของคุณย่า ท่านพ่อท่านรับสั่งว่าท่านไม่
 ใ้รักใคร่ในตัวหม่อมมาศเลย แต่ยอมรับเป็นภรรยาเพื่อเอาใจ
 คุณแม่ของท่าน หม่อมมาศมีบุตรชายกับท่านพ่อเป็นคนแรกหนึ่ง
 คน แต่ตายเสียเมื่อยังเป็นเด็กแรกเกิด ท่านพ่อท่านเสียใจของ
 ท่านนัก ท่านจึงเอาปูนป้ายไว้ที่หน้าบุตรคนที่ตายแล้วสั่งว่า “มา
 เกิดเป็นลูกพ่อใหม่” ต่อมาเมื่อแม่คลอดคุณเส็นี่ พี่ชายคน
 ใหญ่ของผู้เขียนเรื่องนี้ พ่อท่านพ่อท่านทรงทราบว่าได้บุตรเป็น
 ชายท่านก็รีบพลิกดูที่ก้น ปรากฏว่าที่ก้นคุณเส็นี่มีปานแดงจริงๆ
 ตรงที่ท่านเอาปูนหมายกันบุตรชายคนแรกของท่านไว้ เรื่องนี้
 ใครอยากพิสูจน์ข้อเท็จจริงอย่างไร ก็ขอให้ ไปเช้กกันคุณเส็นี่ดูเอา
 เองเถิด

เมื่อท่านพ่อได้เสียกับแม่แล้ว ก็เกิดบุตรหญิงเป็นคน
 ใหญ่ พระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงพระราชทานนามว่าบุญรับ
 ต่อมาได้สมรสกับพลตำรวจเอกพระพิริยชนกศักดิ์ และได้อยู่ด้วยกัน
 มาจนท่านสิ้นถึงอนิจกรรม ต่อจากคุณพี่บุญรับแล้ว ท่านพ่อท่าน
 เกิดบุตรกับหม่อมมาศอีกคนหนึ่งเป็นหญิง ชื่อ ม.ร.ว. ประณคนัฒ

ต่อมาเมื่อท่านพ่อไ้ไปอยู่ที่วังบูรพาภิรมย์เป็นนายทหารคนสนิท
 ของสมเด็จพระราชปิตุลาบรมพงศาภิมุข เมื่อครั้งยังดำรงพระยศ
 เป็นสมเด็จพระเจ้าอนงาเธอ (ในรัชกาลที่ ๕) เจ้าฟ้าภาณุรังษี-
 สว่างวงศ์ กรมพระภาณุพันธุวงศ์วรเดช ท่านได้มีหม่อมมอ็กคน
 หนึ่งคือหม่อมมนั่ เกิดบุตรหญิงคนหนึ่งคือ ม.ร.ว. ส่องค์ คุณพี่
 ส่องค์นั้นสมเด็จพระราชปิตุลาไ้ทรงขอท่านพ่อไว้แต่ยังเยาว์และ
 ทรงพระกรุณาชุบเลี้ยงเหมือนพระธิดา คุณพี่ส่องค์ไ้สมรสกับ
 กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์ มีหม่อมเจ้าหนึ่งองค์คือ หม่อมเจ้า
 หทัยราไพศรีส่องค์ เมื่อกรมหลวงราชบุรีฯ สิ้นพระชนม์แล้วไ้
 หลายปี คุณพี่ส่องค์จึงไ้สมรสกับหม่อมเจ้าปรีดิเทพวงศ์ เทวกุล
 มีบุตรชายหญิงเป็นหม่อมราชวงศ์ในราชสกุลเทวกุลอีกสี่คน

บุตรท่านพ่อทั้งชายและหญิง ต่อจากนั้นเกิดจากแม่ทั้ง
 สิ้น คือ ม.ร.ว. อุไรวรรณ ปราโมช ม.ร.ว. เสนีย์ ปราโมช
 ม.ร.ว. ถ้วนเท่านั้น ปราโมช และ ม.ร.ว. คึกฤทธิ์ ปราโมช ผู้
 เขียนเรื่องนี้

คุณพี่ประธมา และคุณพี่ไ้ ๑ ขณะที่ยังเขียนถึงแก่
 กรรมไปหลายปีแล้ว นอกนั้นก็ยังมีชีวิตอยู่ทั้งสิ้น ลูกท่านพ่อ
 นี้มีบุญอยู่อย่างหนึ่ง คือรักใคร่สนิทสนมเหมือนพี่น้องคลานตามกัน

มาทุกคน เพราะแม่เป็นคนที่ถูกลูกท่านพ่อเหมือนลูกตนเองทุกคน
และลูกท่านพ่อทุกคนก็เรียกแม่ว่าคุณแม่นั่น

แม่ได้รับตราตติยจุลจอมเกล้าฝ่ายใน ในรัชกาลที่ ๖
และเมื่อท่านพ่อเป็นพระองค์เจ้า แม่จึงเป็นหม่อมห้าม

การที่ท่านพ่อมาไต่ถามแม่นั้น ทำให้ท่านต้องฉีกใจบาก
หมางกับเจ้าพ่อของท่านบางองค์ซึ่งเป็นบุตรคุณย่าด้วยกัน ยกเว้น
ท่านข้าคอยท่าองค์เดียวซึ่งรักใคร่กับแม่มาตลอด ท่านข้าบางองค์
เหล่านั้นท่านเป็นพวกหม่อมผา และไม่ค่อยชอบแม่เป็นอย่างยิ่ง เป็น
เหตุให้ท่านระหองระแหงกับท่านพ่อตลอดมา เพราะไม่ว่าจะพบ
ปะกันครั้งใด ท่านข้าเหล่านั้นก็จะรับสั่งถามถึงพาดพิงมาถึงแม่
ซึ่งทำให้ท่านพ่อท่านเกิดโทสะอยู่เสมอ ความบาดหมางนั้นมีกัน
อยู่เรื่อยมาจนถึงเมื่อผู้เขียนเรื่องนี้เกิดแล้ว ขณะนั้นท่านพ่อรับ
ราชการทหารมียศเป็นพลโท มีตำแหน่งเป็นแม่ทัพ ๒ อยู่ที่จังหวัด
พิษณุโลก คราวหนึ่งท่านพ่อกลับมากรุงเทพฯ และพาบุตรภรรยา
มาทวย เมื่อมาถึงกรุงเทพฯ ท่านก็ไปเยี่ยมคุณแม่ของท่าน และ
ที่บ้านคุณแม่นั้นเองก็เกิดมีปากเสียง กับท่านข้าบางองค์ ตามเคย
ท่านพ่อท่านก็กลับมาย่าน พอพลบค่ำก็มีคนเอาอิฐมาขว้างบ้าน
หลายครั้ง เศษอิฐกระเด็นถูกศีรษะคุณถ้วน ๆ พี่ชายของผู้เขียน

เป็นแผลเลือดออก เมื่อท่านพ่อท่านไม่มีศรัทธาไหน ท่านก็เข้า
พระทัยว่า ท่านข้า บ้างองค์ที่โกรธกับท่านนั้น ไซ้ให้ หลานชายคน
หนึ่งซึ่งเป็นผู้ใหญ่แล้ว และมีนิสัยออกจะเกรงไม่ถูกกับท่านพ่ออยู่
มาขว้างปายันท่าน ท่านก็เกิดโทสะสุดซัด คว้าขึ้นพกไ้ก็ไปยังที่
ประทับของเจ้าพี่ พูคาต่อปากต่อคำกันแล้วท่านก็ควักยื่นออกยิง
เปรี้ยงปร้างไป มิได้ถูกผู้ใดเป็นอันตราย คุณเหมือนท่านจะยิงขึ้น
เพื่อขับโทสะองค์ท่านเองมากกว่า

เจ้าพี่ของท่านก็ทำเรื่องฟ้อง ร้องไปยังกระทรวงกลาโหม
กระทรวงกลาโหมก็สอบสวนแล้วพิจารณาว่า ท่านพ่อมีผิดทางวินัย
สั่งปลดท่านออกเป็นนายทหารกองหนุนทันที ท่านพ่อก็ออกจาก
ราชการทหารตั้งแต่นั้นมา

ผู้เขียนนำเรื่องนั้นมาเล่าโดยมิได้มีความกระตาคกระเทือง
ใจแต่อย่างใดเลย ที่นำมาเล่าก็เพราะเรื่องนี้เป็นความจริงที่ถูก
หลานควรจะรู้ไว้อย่างหนึ่ง และอีกอย่างหนึ่งก็เพื่อแสดงให้เห็น
ว่าทางราชการทหารไทยในสมัยนั้น เข้มงวดในทางวินัย น่าเลื่อมใส
เพียงไร ท่านพ่อขณะนั้นเป็นนายทหารผู้ใหญ่ มียศถึงพลโท
เป็นเจ้านายในพระราชวงศ์ มีเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ทรงพระกรุณา
อยู่มาก แม้แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวก็ทรงพระ-

มหากรรณของท่านพ่อเป็นพิเศษ แต่เมื่อท่านลูกแก่โทสะแม้แต่
ด้วยเรื่องภายในครอบครัวและแก่งัดของของท่านเอง ทางราชการ
ก็ลงโทษทางวินัยโดยมิได้เห็นแก่หน้า และโดยมิได้เกรงกลัววิधि-
พลใด ๆ ทั้งสิ้น

ท่านพ่อถูกปลด กองหนุนได้ ไม่นานก็มีนายทหาร กลุ่ม
หนึ่งคิดจะทำการปฏิวัติที่เรียกกันว่า “กบฏ ๑๓๐” ขึ้น ที่เรียก
เช่นนั้นก็เพราะเหตุเกิดใน ร.ศ. ๑๓๐ คือ พ.ศ. ๒๔๕๕ ทาง
รัฐบาลทราบเรื่องทันท่วงที จึงไล่จับนายทหาร ผู้ร่วมคิดกันนั้นไว้
ได้ทั้งหมด นายทหารที่เคยอยู่ได้บังคับบัญชาท่านพ่อที่ถูกจับใน
คราวนั้น ก็มีอยู่หลายคน ผู้เขียนมาทราบเรื่องนี้ในภายหลัง
เพราะในบรรดาเอกสารส่วนตัวของนายทหารผู้หนึ่งที่ถูกจับครั้งนั้น
มีสำเนาลายพระราชหัตถเลขาในสมเด็จพระพันปีหลวง พระราช
ทานชื่อผู้เขียนเรื่องนั้นรวมอยู่ด้วย นายทหารผู้นั้นจะเก็บเอาไว้ด้วย
เหตุผลกลใดก็ไม่มีความทราบได้

เมื่อเกิดเรื่องขึ้นแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า
เจ้าอยู่หัวก็โปรดเกล้าฯ ให้ปรับปรุงประสิทธิภาพของการตำรวจ
ใต้โปรดฯ ให้รวมกรมตำรวจภูธร และกรมตำรวจนครบาล ซึ่ง
แต่ก่อนเคยแยกกันอยู่เป็นคนละกรมนี้เข้าเป็นกรมเดียวกัน นับ

ว่าเป็นจุดเริ่มต้นของกรมตำรวจ ในขณะนั้นเรียกว่ากรมตำรวจ
ภูธรและนครบาล และโปรดกล้ำๆ ให้ท่านพ่อกลับเข้ารับราชการ
ในตำแหน่งอธิบดีเป็นคนแรก ^{ะรู้} ท่านเห็นจะเป็นด้วยทรงเชื่อถือไว้วาง
พระราชหฤทัยในความสามารถ และความจงรักภักดีอันมั่นคง
ของท่านพ่อ ท่านพ่อเป็นอธิบดีกรมตำรวจที่อยู่ในตำแหน่งนานที่
สุด เพราะรับราชการในตำแหน่งนั้นมาถึง ๑๖ หรือ ๑๗ ปี ท่าน
ออกจากราชการเมื่อครบเกษียณอายุในรัชกาลที่ ๗

ท่านพ่อมาเป็นอธิบดีตำรวจ หลังการ ปฏิวัติ ที่ไม่สำเร็จ
พอท่านออกจากราชการแล้วไม่นานก็เกิดการปฏิวัติขึ้นอีก การ
ปฏิวัติคราวนี้สำเร็จคือการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อวันที่ ๒๔
มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕

เรื่องความยากหนาท ระหว่าง ท่าน พ่อกับ เจ้าพี่ บางองค์
ของท่านนั้น ในที่สุดท่านก็สมัครสมานคืนกันได้ทุกอย่าง เพราะ
แม้มีไ้เคยโกรธเคืองผูกใจเจ็บเจ้าพี่ของท่านพ่อเลย แม้พยายาม
เข้าหาเจ้าพี่ของท่านพ่อที่ไม่โปรดท่านอย่างนอนน้อมและคอยเยี่ยม
ประจบในยามท่านป่วยไข้ เมื่อท่านมีธุระสิ่งใดแม้ก็คอยวิ่งเต้นรับ
ใช้ จนในที่สุดท่านย้ายสองสามองค์ที่ไม่โปรดเมื่อนั้นก็กลับพระทัย
มาโปรดปรานแม่ และคืนดีกับท่านพ่อ รักใคร่กันอย่างเดิมทุก

องค์ ผู้เขียนเรื่องนี้ยังจำได้ว่า เวลาท่านข้าแต่พระองค์เสด็จกลับบ้าน
นั้น แม่จะจิกหน้าท่าตลอดจนเครื่องเสวย และหมอบคลานกับ
ท่านข้า รวากัยว่าเป็นข้าหลวง ไม่เคยทำตัวเป็นน้องสะใภ้หรือคิ
เสมอแต่อย่างใดเลย การกระทำของแม่ทำให้ผู้เขียนเรื่องนี้เชือมา
แต่ยังเป็นเด็กว่าความไม่โกรธนั้นเอาชนะ ความโกรธ ได้ถึงที่พระ-
พุทธเจ้าได้ตรัสสั่งสอนไว้อย่างแน่นอน

แม่เป็นคนที่มีความสามารถทั้งในทาง การบ้าน และใน
ทางเก็บหอมรอมริบ รู้จักประหยัดในสิ่งที่ควรและรู้จัก ใช้ในสิ่ง
ที่ควร เมื่อท่านแรกได้กับท่านพ่อนั้นท่านไปซื้อสวนไว้ในคลอง
บางกอกน้อย และ ทำสวน เก็บ หมากรับ ผลไม้ขาย เพื่อหารายได้
ช่วยทางครอบครัว เพราะท่านพ่อยังมีเงินเดือนน้อย ต่อมาเมื่อ
ท่านพ่อย้ายไปรับราชการต่างจังหวัด ท่านก็เลิกทำสวนติดตาม
ท่านพ่อไปทุกแห่ง การบ้านเรือนนั้นท่านทำเองเสียเป็นส่วนมาก
คือทำครัวตลอดจนทำความสะอาดบ้านช่องและเลี้ยงลูก แม้แต่
เมื่อท่านพ่อเป็นพระองค์เจ้า มีตำแหน่งใหญ่โต และที่บ้านมี
คนใช้หลายคน ท่านก็ยังทำการบ้านเองอยู่เป็นส่วนมาก ไม่เคย
วางมือเลยจนถึงแก่กรรมไป ความมีนิสัยของท่านในทางที่ถูก
ประกอบกับการที่ท่านพ่อไม่มีอบายมุขแต่อย่างใดเลย ทำให้ท่าน

สามารถเก็บเงินไว้ส่งบุตรชาย ไปเรียนต่างประเทศได้ ถึง สามคน
ด้วยทุนส่วนตัว ไม่ต้องพึ่งทุนของหลวง และบุตรชายของท่านก็
ได้มีวิชาทำการงานเลี้ยงชีพในทางสุจริตมาได้จนถึงบัดนี้

ความรักของท่านพ่อและแม่เป็นความรักที่ยั่งยืน ความ
รักของสามี ภรรยาในยามที่ ชราแล้วทั้ง สองคนนั้นเป็นสิ่งที่ประทับใจ
บุตรหลานที่ได้เห็นมากที่สุด เมื่อบุตรเคียบโตขึ้นมาแล้ว ท่าน
พ่อและแม่ก็อยู่ด้วยกันตามลำพังคู่ผัวตัวเมีย รู้สึกว่าท่านจะเอาใจ
กันยิ่งกว่าผัวหนุ่มเมียสาว กินด้วยกัน เล่นหัวด้วยกัน คุยกันได้
ทั้งวัน เติบเล่นด้วยกัน นึกสนุกขึ้นมาท้าวางแข่งกันก็เคยเห็น แม้
วิ่งไม่ทันท่านพ่อก็พาไล่หาว่า ท่านพ่อเอาเปรียบออกวิ่งก่อนบ้างหรือ
วิ่งชนให้แม่เซบ้าง ชีวิตของท่านทั้งสอง เป็นชีวิตที่มั่งคั่ง ช่าง
สุขบ้าง ตกต่ำแล้วกลับขึ้นสูงบ้าง แต่ก็เป็นชีวิตที่สมบูรณ์เยี่ยง
ชีวิตของคนที่ดีอยู่ด้วยกันด้วย ความรักตลอดชีวิต ควรที่ลูกหลาน
จะถือเป็นแบบฉบับไว้

ไต่เล่าเรื่องของบรรพบุรุษ บู่ ย่า ตา ทวด ให้ลูกหลาน
ฟัง และให้คนอื่นได้พลอยฟังด้วยมายืคยาวพอสมควรแล้ว จึงขอ
จบลงที่ตรงนี้ อาจมีบางท่านเห็นว่าผู้เขียนนำเรื่องที่ไมควรเล่ามา
เล่า แต่ผู้เขียนเองมีความเห็นว่า เมื่อเรื่องเหล่านี้เป็นความจริง

ถึงจะไม่เล่าเองต่อไปก็จะต้องมีผู้อื่นนำมาเล่าจนได้ แต่เมื่อผู้ที่จะ
นำมาเล่านี้มีใ้ใจใกล้ ชิดกับบุคคลในเรื่อง และมีไ้ยินกับหูกับ
ตา ก็อาจเล่าผิดพลาดซ้ำเติมและต่อเติมไปในทางที่ไม่เป็นจริงไ้
มาก เรื่องของบรรพบุรุษใครคนนั้นเล่าเสียเองจะดีกว่า

หนังสือเรื่องนี้เขียนรวดเดียวจบ สั้เรียงพิมพ์ที่ละ
๑๐ หน้า ๒๐ หน้าเรื่อยไป ไม่มีเวลาย้อนกลับไปตรวจ จึงคง
จะมีผิดพลาดบกพร่องมาก ขอไ้ได้โปรดไ้ถือว่าเป็นความหลง
ไหลเลอะเทอะของคนแก่คนหนึ่ง อภัยไ้ได้ถ้อสาเลย

Dr. C. C. C.

๒๐ เมษายน ๒๕๑๔

พิมพ์ที่โรงพิมพ์ชัยฤทธิ์ อาคาร ๖ ถนนราชดำเนิน พระนคร
นายสำรวบ สิงหเดช ผู้พิมพ์ผู้โฆษณา